EOS

Czasopismo filologiczne

Organ

TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO

Pod redakcyą

LUDWIKA ĆWIKLIŃSKIEGO.

Rocznik I. — Zeszyt I. — 1894.

WE LWOWIE 1894.
Nakładem Towarzystwa Filologicznego.
Z drukarni Instytutu Stauropigiańskiego,
pod zarządem J. Puchyra.
Główny skład w księgarni Gubrynowicza i Schmidta.

EOS

Commentarii societatis philologae

editi a

Ludovico Ćwikliński.

Voluminis I fasciculus I. — 1894.

Leopoli sumptibus societatis philologae.
Apud bibliopolas Gubrynowicz et Schmidt.

PETRONIANA.

I.

De Satirae, quae Petronio adscribitur, auctore, licet multa et ingeniosa protulerint viri docti, quaestionem tamen obscuram et intricatam omni iam carere dubitatione nequaquam affirmare ausim. Quamvis enim negari non possit, indolem illius Petronii, cuius mores et exitus apud Tacitum (Ann. XVI, 18 sqq.) fusius describuntur, cum indole, qualis in Satirae fragmentis conspicitur, arto affinitatis vinculo esse conexam, si tamen reputaveris ne verbo quidem in Taciti narratione libellum illum perstringi, silentium hoc necesse est scrupulum aliquem animis iniciat. Quod igitur auctores recentioris aevi, qui de hac re egerunt, ut Thomas in eleganti dissertatione Parisiis edita (L'envers de la société romaine 1892, p. 15) et Collignon in opusculo admodum diligenter elaborato (Etude sur Petrone, Paris 1892) rem in suspenso reliquerunt, certitudinis omni spe abiecta, non est profecto, cur prudentem eorum cautionem reprehendas.

Libet tamen campum adhuc coniecturis patentem denuo ingredi et proprio experiri Marte, num in tantis tenebris ex ipsius auctoris narratione scintillam lucis elicere contingat. — Petronius ille, qui anno sexagesimo sexto post Chr. n. voluntaria morte diem obiit supremum, eo imprimis Neronis animum sibi devinxit, quod exquisitarum voluptatum arcanis initiatus fastidium et satietatem ab aula principis vitiosi removebat. Habebatur enim „non ganeo et profligator, ut plerique sua haurientium, sed e r u d i t o l u x u“. Spernebat videlicet om-

nia, quae vulgo patebant et usu trita plebeio sensus languescentes et defessos parum excitabant, offendebaturque non vitiis, sed eo potius, quod in voluptatibus hauriendis nonnunquam contra elegantiae leges peccabatur. Homo eruditi luxus ea presertim repudianda esse censuit, quae Molierus in celeberrima comoedia, cui *Le bourgeois gentilhomme* inscribitur, „*les incongruitès de bonne chère et les barbarismes de bon goust*" appellavit (IV, 1).

Amplissimam vero huius generis insulsitatum descriptionem famosa illa Trimalchionis cena nobis praebet, ubi inter ferculorum aenigmata, Trimalchionis molestas iactationes et ineptissimos iocos convivae paullo subtilioris palati vix a risu sibi temperare possunt. Narratur hic fabula de hominibus, qui de nihilo creverunt atque divitiarum suarum ostentatione aliorum sumptus et splendorem obscurare conabantur. Quanto vero cum fastidio viri, quibus Roma genuina exstiterat parens, in illos adventicios homines, Graeculos aut semigraecos despexerint, aestimare id possumus ex simili contemptu, quo recentiore aevo urbanitatis Parisiensis arbitri alienigenas Croesos persequuntur, quibus nomine *Rastaquouère* quasi stigma quoddam est inussum. Cuius generis hominum origo ad Trimalchionem tamquam ad patrem et exemplar antiquissimum referri potest.

In Satirae vero totius contextu descriptio illius cenae tam amplum tenebat locum, ut iam inde nescio an recte eorum opinioni firmamenti aliquid accrescere statuamus, qui Taciti Petronium libellum hunc conscripsisse suspicantur. Quin enim viro eruditi luxus Trimalchionum ineptiae saepius bilem moverint, fere dubitari nequit. At is, cui Neronis „noctium... ingenia" innotuerant, ad mores eiusmodi describendos et aestimandos auctor erat maxime idoneus.

Insignis porro „voluptatum scientia", qualis in Satirae fragmentis conspicitur, multum valet ad opinionem hanc corroborandam. Velim enim animadvertas, non uno loco vulgi voluptates cum contemptu quodam hic commemorari, quibus venustiorum hominum oblectamenta ita opponantur, ut eruditi luxus statim recorderis. Ita quidem ea, quae c. 93 legimus:

„Vile est quod licet...

Ales Phasiacis petita Colchis
Atque Afrae volucres placent palato,
Quod non sunt faciles: at albus anser
Et pictis anas renovata pennis
Plebeium sapit e. q. s. . . . .
Quidquid quaeritur, optimum videtur,"

quamvis Eumolpo poetae cum irrisione quadam tribuantur, arguunt tamen auctorem talium rerum curiosum et hedyphageticorum doctum existimatorem. Idem Neronis elegantiae arbiter emergit quodammodo ex illis, quae in poemate „de bello civili" (c. 119) de luxuria Romae fusius enarrantur.

„Non vulgo nota placebant
Gaudia, non usu plebeio trita voluptas"

legimus ibi v. 7 sq., postea vero a v. 33 „ingeniosae gulae" exponuntur incitamenta. Nonne exaudire nobis videmur vocem Petronii, consilia dantis Neroni, qui „nihil amoenum et molle adfluentia putat, nisi quod ei Petronius adprobavisset"? Similis denique „voluptatum scientia" reconditior in versiculis aliquot deprehenditur, qui a genuino conexu dissoluti quasi disiecta membra poetae in codicibus Vossiano et Bellovacensi nunc leguntur. Nam Scaligeri iudicio, qui magnam eorum partem Petronio, Satirarum auctori, vindicaverat, adstipulati sunt ii, qui recentiore tempore de eadem re disseruerunt. Cf. Krohnii Quaestiones ad Anthol. lat. spectantes (Halis 1887), Baehrensii PLM. IV, p. 36 sqq., Collignon, Etude sur Petrone p. 361 sqq. Sapit igitur eruditum luxum poemation, quod apud Riesium in Anthologia latina n. 479 insignitum invenimus:

Non est forma satis nec quae vult bella videri
Debet vulgari more placere sibi.
Dicta, sales, lusus, sermonis gratia, risus
Vincunt naturae candidioris opus.
Condit enim formam, quidquid consumitur artis
Et nisi velle subest, gratia nuda perit. *)

Praeterea Phalaecios priapeae indolis, quos apud Riesium sub n. 700 impressos legimus, iam Binetus Petronianos esse censuerat; Riesius eius iudicio subscripsit. Atque sententia illa

Foeda est in coitu et brevis voluptas
Et taedet Veneris statim peractae

digna est profecto arbitro Neronianae elegantiae et mire congruit elumbi principis luxuriae. Nimirum candidioris naturae opus iam non sufficiebat ad torpescentes ganeonum sensus excitandos.

---

*) Pro *velle subest* coniecit L. Muellerus: *cultus adest*, fortasse recte. — Cf. de huius carminis Petroniana origine Collignon l c. p. 375.

Habemus igitur in Satirarum fragmentis quaedam vestigia et frustula eiusdem „eruditionis", qua Tacitus Petronium, Neronis amicum et consiliarium, viguisse contendit*). Quamvis vero longe absim a credendo, his observatiunculis nubila omnino esse discussa. tamen, si aliis et prolatis iam argumentis addantur, eas quoque ad quaestionem solvendam aliquid esse collaturas confido.

II.

Cum in cena Trimalchionis repositorium cum apro pilleato illatum esset, pueri caryotas et thebaicas cenantibus dividere coeperunt. Quo facto Encolpius in multas cogitationes deductus est, quare aper pilleatus intrasset (c. 41). „Postquam itaque, ait, omnis bacalusias consumpsi, decrevi interrogare etc. etc." Haeremus hic in voce bacalusiarum, quae omnes editores et interpretes pariter torsit. Attamen ii recte iudicasse mihi videntur, qui, ut Orioli apud Forcellinium et Georges, hoc nomine edules fructus omnigenos significari contendunt, id quod Germani *Naschwerk* nuncupare solent. Miro autem casu etiam usus nostratium hominum, qui eius modi cenae condimenta (Gallorum *quatre mendiants*), ut ficus, caryotas, nuces uno nomine bakalie hodie quoque designant, rectam interpretandi viam quodammodo commonstrat. Quae quidem vox, unde in Poloniam pervenisset, eruere mihi non contigit; sed de italica eius origine potissimum cogitaverim. Minus vero placet Friedlaenderi opinio, qui in egregia Cenae editione p. 101 Petronii verba ita est interpretatus: „nachdem ich nun alle Möglichkeiten erschöpft hatte" et in commentario p. 230 Buecheleri sententiam commemoravit, qui priorem vocabuli partem cum adiectivo baceolus (= stultus) cohaerere suspicatus est.

III.

Quae fata post mortem Petronii habuerit Satirarum libellus, quam cito misere mutilatus sit et paene obrutus oblivione, qui denique

*) Auctoris satirae veram indolem lepidissima narrationis ironia luculentissime prodit. Velim animadvertas, quam saepe ineptus ille Trimalchionis luxus „lautitiarum', sive „elegantiarum" nomine designetur. Cf. c. 32: In his eramus lautitiis; c. 34: laudatus propter elegantias dominus; c. 47: nec adhuc sciebamus nos in medio lautitiarum clivo laborare; c. 70: has lautitias aequavit cocus. — In Ascylton usque ad lacrimas ridentem unus ex Trimalchionis collibertis acerrime invectus (c. 57): quid rides, inquit, vervex, an tibi non placent lautitiae domini mei?

auctores medii aevi et recentiorum temporum fragmenta illa inspexerint aut imitati sint, haec omnia in dissertatiuncula a. 1893 edita succincte enarravit A. Collignon. (Petrone au moyen age et dans la littérature française, Paris — Nancy 1893). Explicantur igitur ibi controversiae, quae medio saeculo decimo septimo, cum codex Traguriensis in lucem esset protractus, exarserunt inter viros doctos, fusius exponitur, quantopere Cenae Trimalchionis editio princeps, a Frambottio a. 1664 confecta, auxerit famam Petronii. Inter admiratores et imitatores Petronii frustra tamen quaesivi nomen celeberrimi comoediarum scriptoris Molieri, cuius fabula *Le bourgeois gentilhomme* acta est a. 1670. Quod quidem mea opinione silentio praeteriri non debuit. Nam ne id premam, quod in hac comoedia homo a Trimalchionis stirpe oriundus deluditur, insunt quaedam in ipsius fabulae compositione quae scaenas a Petronio vividis coloribus depictas in mentem revocant. — Cantu, saltatione et omnigenis sonis perstrepunt usque parietes aedium Trimalchionis. „ad symphoniam" affertur ille in cenationem (c. 32), „ad symphoniam" auferuntur repositoria (c 36), mundantur quoque „ad symphoniam" mensae (c. 47); servi eius cantant, licet molestissima exsequantur officia c. 31. 33. 35., denique dominus ipse in balneo diducit os ebrium et „coepit Menecratis cantica lacerare" (c. 73). — Simili vero morbo vel insania laborat Jourdain Molieri. Ab initio fabulae usque ad calcem deverbia cantibus et saltationibus identidem interpellantur, comicus ille senex novicias vestes induit „a la cadance de toute la simphonie" (A. II, 5), coqui, postquam cenam paraverunt, choreae indulgent, ipsam inter cenam cantatur usque ad nauseam. Sicuti enim in domo Trimalchionis artes et litterae condimentum convivii praestant, ita quoque in fabula Gallica artem musicam ad viles has partes detrusam invenies. *„C'est merveilleusement assaisonner la bonne chère que d'y mesler la musique"* (IV, 1). In quarto igitur comoediae actu, qui totus cena expletur, musices haec intemperantia maximos movet tumultus. Molierum vero hac in re secutum esse exemplum nuper inventae Cenae Trimalchionis, admodum est probabile. Quod si recte statui, inter praecipuos Petronii imitatores erit ille numerandus.

Scripsi Cracoviae.

Casimirus Morawski.

De Cn. Naevii patria atque iuris condicio

Cn. Naevium, Belli poenici auctorem, inde a saeculo XVI p
ter Clussmannum et Berchemum omnes, qui de eius vita scripse
in Campania natum esse narrant; Clussmannus [1]) atque Berchem
eundem civem romanum fuisse Romaeque natum esse censent. In
rum numero, qui Naevium Campanum fuisse putant, Baehrius [3]) e
que secutus Schuettius [4]) poetam, Graecum genere, in Campania
tum fuisse suspicantur, ceteri [5]) Mommseno [6]) praeeunte eo pot
mum inclinant, ut eundem Latinis quidem ingenuisque parentibu
Campaniae colonia quadam latina natum esse neque tamen civem
manum optimo iure fuisse perhibeant.

Res mihi videtur digna, quae retractetur; nam et genus co
cioque poetae, qui genuinae gentilisque poesis romanae conditor
dici potest, ad origines eiusdem poesis recte aestimandas nonnihil
fert, et nuperrime in hac quaestione ea praevaluit opinio, quae
ferri potest, tamen non est veri simillima. Neque ego in hac re m

[1]) Cn. Naevii, poetae romani, vitam descripsit cett. Jenae 1843.

[2]) De Cn. Naevii poetae vita et scriptis. Monasterii 1861.

[3]) Geschichte der roem. Litteratur.

[4]) De Cn. Naevio poeta. Herbipoli 1841. Particula prima.

[5]) Bernhardy, Grundriss d. roem. Litt. 5 A.; Teuffel-Schwabe, Gesch. d.
Litt. 5 A. I § 95; O. Ribbeck, Gesch. d. roem. Dichtung I, 20; Schanz, G
d. roem. Litt. (Müller's Handb. d. cl. Alterth.) I, 26,

[6]) Roemische Geschichte I, 6 Aufl. Berl. 1874, p. 899*.

novaque argumenta ad convincendos legentium animos apta allaturum me esse confido, sed plerumque eis, quae alii iam protulerant, quasi sub unum conspectum collectis atque dispositis aequis iudicibus sententiam meam probari posse spero.

Ac primum Naevium Graecum non fuisse et nomen et fere omnia, quae de eius vita rationeque poesis ab eo tractatae traduntur, satis declarant. Unde linguam graecam didicerit, nescimus; hoc tamen ex multis vestigiis colligi potest notitiam eius linguae iam antiquitus inter Romanos non adeo raram, inde a Pyrrhi bello etiam vulgatam fuisse. Sed ne in Campania quidem natus esse videtur Naevius, siquidem inde, quod Gellius (N. att. I, 24, 2) epigramma ab ipso scriptum plenum esse superbiae campanae dicit, nihil eius modi concludi potest. Nam ut perfidia punica (Liv. XXI. 4, 9; XLII, 47, 7; Cic. de leg. agr. II, 35, 95; Florus Epit. II, 11, 11), ita superbia campana (Cic. de leg. agr. II, 35, 95; post red. in sen. 7, 17; Liv. IX, 6, 5; Sil. Ital. VIII, 545) apud Romanos in proverbio erat, unde etiam homo extra Campaniam natus facile plenus superbiae campanae appellari poterat, aeque ac siquis apud nos aliquem plenum subtilitatis atque diligentiae germanae dicat, inde eundem esse Germanum non sequitur. Ceterum superbiam illam Romani imprimis ipsius Capuae urbis incolis imputasse videntur, ita ut si ex Gellii verbis de Naevii patria concludere liceret, Capuae potissimum natus esse videretur.

Sed si aut Capuae aut in colonia quadam Campaniae latina natus esset Naevius, vix fieri potuit, ut hoc ab antiquis reticeretur, cum Livii Andronici, Ennii, Plauti aliorumque huius aevi poetarum patria a Sto. Hieronymo secundum Suetonium satis diserte nuncuparetur. Nonne illud silentium inde ortum esse veri simile est, quod poetarum alienigenarum patria notabatur, Naevii, utpote Romani Romaeque nati poetae, inde ab initio praetermittebatur, quippe quae aequalibus satis nota minimeque notabilis fuisset? Etenim eadem ratione factum esse videtur, ut Catonis maioris, M. Varronis, Lucilii, Ciceronis incunabula memoriae proderentur, Fabii Pictoris, Gracchorum, C. Iulii Caesaris in occulto manserint. Quin etiam Gellius, ut est in omnibus rebus et curiosus et dicax, cum saepius de Naevio scriberet, si eum Campanum fuisse alicubi traditum invenisset, vix sibi temperasset, quominus eam rem accuratius exponeret.

Accedit, quod Naevius Romae ea condicione degisse videtur, ut neque alienis opibus ad vitam sustentandam egeret, neque cuiquam civi romano iure concederet. Suetonius libri de grammaticis

cap. 1 eximit eum satis diserte ex numero poetarum semigraecorum, quos Romae primos grammaticam docuisse refert, neque usquam quicquam traditur, quod eum quaestum aliquem fecisse aut operam suam lucri causa locasse indicet. Quae cum de Livio Andronico, de Ennio Plautoque memoriae mandarentur, vix fieri potuit, ut de Naevio, qui nobilitati in odio fuisset, non proderentur, si re vera ita fuisset. Livius Andronicus atque Ennius in clientelam nobilium sese receperunt, de Naevio non solum nihil eius modi accepimus, sed etiam pluribus antiquorum scriptorum testimoniis (Gell. N. A. III. 3, 15; VII, 8, 5; Pseudoasc. ad Cic. Verr. act. prim. 10, 29; Hieronym. chron ad an. 1816=201 a. Chr) edocemur, eundem liberius in nobilissimos potentesque Romanos carminibus invehi solitum esse. Ac faciebat quidem centum fere annis post idem C. Lucilius, Suessa Aurunca ortus, fecitque impune, eques tamen erat Romanus Scipionisque Aemiliani amicitia protegebatur.

M. Varro teste Gellio (N. A. XVII, 21, 4) Naevium primo punico bello stipendia fecisse memoriae prodidit; unde necessario quidem non sequitur, veri simile tamen est eum legionarium militem fuisse, quoniam in sociorum auxiliis eum militasse Varro non adnotavit. Adde quod Gellius (N. A III, 3, 15) Naevium ex vinculis, in quae propter probrosa carmina coniectus esset, a tribunis plebis exemptum esse narrat: iam facile civem romanum plebeiumque eum fuisse suspicabere, quoniam illo tempore tribuni plebis sociis Latinisve auxilium tulisse non videntur. Ceterum animus ille, quo poeta et sui aevi homines resque publicas audacter carminibus perstringebat et memoriam rerum a Romanis gestarum primus cum epico carmine tum etiam fabulis scaenicis studiose recolebat, vere romanum civem prodere testarique videtur. Eodem ducit testimonium, quod Cicero duobus locis (De orat. III, 12, 44 sq; Brut § 60) de lingua carminum Naevianorum facit. Nam et urbanum et purum et plane cum aequalium Romanorum sermone consentiens Naevii genus dicendi fuisse scribit, et cum altero loco Plautum et Naevium puri sermonis latini, quo Romani, Romae urbis incolae, etiam doctissimis ceterarum urbium latinarum incolis praestent (de orat. III, 11, 43), exempla proponat, altero tamen solum Naevium nuncupat, ita ut Naevium ipsi Plauto in hoc genere praeferre videatur. Qua sermonis latini elegantia nativoque colore etiam ipse Naevius in epigrammate a Gellio (N. A. I, 24, 1) servato gloriatus esse traditur.

Iam si fortasse quaeris, fueritne Romae temporibus illis gens Naevia, ex qua ortum esse nostrum poetam credibile esset, post ea,

quae Clussmannus (pg. 9 sq.) et Berchemus (pg. 12 et 17) attulerunt, de ea re non est dubitandum. Inter alia gentis Naeviae vestigia Livius l. XXIV c. 40 commemorat a. 214 a. Chr. n. Q. Naevium Cristam, praefectum sociorum, satis autem constat praefectos sociorum vulgo e civibus romanis a consulibus creatos esse (Conf. Liv. XXXIII, 36, 5); idem Livius l. XXXVIII c. 56 a. 185 a. Chr. n. mentionem facit M. Naevi, tribuni plebis. Quod si plebeiam gentem Naeviam Romae tum temporis fuisse inde colligi potest, ne patricia quidem eiusdem nominis gens antiquitus defuisse videtur, siquidem nomen Navii illius Atti, qui Tarquinio Prisco regnante Romae augur fuit (Liv. I, 36), eiusdem atque Naevii originis est, similiter ac Caeciliae gentis nomen interdum Caciliae formam in inscriptionibus induit, vel ut Saeturnus pro Saturnus, Agustus pro Augustus ibidem hac illac legimus. (Conf. formas Gnaivos, Gnaeus, gnavus, navus, navare, naevus; Vaniček, Etymolog. Woerterb. d. latein. Spr. 2 edit. p. 76). Sed, utut est, poetam nostrum fuisse plebeium, Romae natum ac fortasse in numero eorum, quorum „infantia caelum hausisset Aventini", ex odio, quo in nobilitatem flagrabat, una cum Clussmanno atque Berchemo colligo.

Restat, ut pauca, quae contra opinionem, quam amplexus sum, aut proferuntur aut proferri possunt, singilatim diluam. Mommsenus putat facilius explicari, quo modo fieri potuerit, ut Naevius primum in vincula coniceretur, deinde etiam Roma pelleretur, si eum civem romanum non fuisse concedamus. At idem etiam civi romano legitime accidere potuisse multa declarant. Nam Cicero de rep. IV. 10, 12 (conf. Tusc. disp. IV, 2, 4) refert lege duodecim tabularum capite sanctum fuisse, si quis occentavisset sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri. Horatius Epist. II, 1. 153 malorum probrosorumque carminum conditores etiam fustuario antiquis temporibus Romae coercitos esse indicare videtur, neque unquam eius modi contumelias impunes fuisse idem Sat. II, 1, 81 sqq. declarat. Quod si C. Iulius Caesar, praetor a 62 a. Chr. n., L. Vettium, quod se apud Novium Nigrum quaestorem societatis cum Catilina initae insimulasset neque id declarare potuisset, et ipsum et Novium quaestorem, quod compellari apud se maiorem potestatem passus esset, in carcerem coniecit (Sueton. div. Jul. 17), certe idem in Naevium civem duobus fere saeculis ante, cum etiamtum magistratus plus valerent, licuisse consuli aut praetori romano facile perspicimus. Nam a triumviris quidem capitalibus Naevius in vincula propter assiduam maledi-

centiam et probra in principes civitatis iactata coniectus esse dicitur (Gell. N. A. III, 3, 15), sed nihil impedit, quominus triumviros iussa praetoris aut consulis exsecutos esse putemus. Ad populi iudicium Naevius non provocasse videtur, quoniam fore, ut absolveretur, desperasset; nam etiam ex vinculis a tribunis plebis tum demum liberatus esse fertur, cum duabus fabulis in carcere scriptis ea, quibus multos ante laesisset, diluisset. Ceterum de tota hac causa tam exilis servata nobis est memoria, ut singula coniectando persequi vix e re sit; qui tamen fieri potuisse negant, ut Naevius, si civis romanus fuisset, propter probrosa carmina ab ipso scripta et in vincula coniceretur et postea Roma pelleretur, oblivisci videntur aureum illud ad populum provocandi ius non aeque profuisse civibus potentibus atque humilibus, ex quorum numero Naevius certe fuit. Qui vero Naevium iure latino Romae degisse asseverant, respicere videntur imprimis locum illum Pauli (epit. Festi 36, 2), quo Naevius latinus poeta adpellatur. Sed sicuti latine loqui, latine scire plerumque inde ab antiquissimis temporibus eadem vi usurpabatur atque romana lingua loqui, romanam linguam callere (conf. Cic. de or. III, 13, 48), unde etiam ipse Naevius post ipsius mortem Romanos oblitos esse loquier lingua latina in epigrammate illo scripsisse fertur, ita latinus poeta apud Paulum idem valet atque romanus, praesertim cum hoc loco Paulus procul dubio non originem ipsam Naevii sed linguam carminum eius respiciat. Quod denique superest, supervacaneum fortasse videbitur quaerere, egeritne Naevius ipse fabulas suas in scaena, quoniam ita fuisse neque veteres diserte tradant et Mommseno neganti plerique adsentiantur. Sed tamen si Livii historici verbis fides est danda, qui VII, 2, 8 Livii Andronici temporibus omnes carminum suorum scaenicorum etiam actores fuisse commemorat, etiam Naevium in eo numero fuisse veri simile est. Neque tamen, si ita erat, inde sequitur, eundem civem romanum non fuisse, quoniam, quo tempore lex illa, quae civem in scaenam prodire vetabat (conf. Corn. Nep. praef. § 5), lata sit nescimus et ab iuvenibus civibus romanis principio aliquamdiu in scaena ludicra acta esse idem Livius (ib. §§ 5 et 11) testatur. Quod si etiam Augusto imperante institutum manebat, ut Atellanarum actores nec tribu moverentur et stipendia tamquam expertes artis ludicrae facerent (Liv. ibid. § 12), concedendum est Berchemo (p. 11), fieri potuisse, ut idem institutum Naevii tempore Romae aeque atque apud Graecos etiam ad cetera fabularum genera pertineret. Neque enim principio Romanos in artes ipsas praeoccu-

pato inimicoque animo fuisse, sed pravis artificum moribus temporis decursu factum esse, ut leges iniquae contra artificia ferrentur, vel inde coniectare licet, quod ex nobilissimo genere ortus Fabius ille circa a. 300 a. Chr. n. Salutis templum manus suae picturis ornare non dedignatus est (Plin. N. h. XXXV, 4, 7. Conf. L. Mueller, Q. Ennius, Petersburg 1884, p. 14 sqq.)

LEOPOLI.

Br. Kruczkiewicz.

Lectionum Aesopiarum fasciculus.

Fabularum Aesopiarum sylloge Augustana (A), quamvis et inventionis laude et verborum compositione et incorrupta sermonis integritate aliis [1]) longe praestet, permultis tamen vitiis adeo inquinata est, ut opus periculosae aleae plenum suscipiat, si quis verba scriptoris a corruptelarum sordibus iudicando purgare adgrediatur. Itaque peropportune contigit, ut ex bybliothecae Parisinae tenebris nuper[2]) codex M (Suppl. Gr. n. 690) in lucem emergeret, quo 235 fabularum corpusculum continetur, arcto propinquitatis vinculo cum conlectione Augustana coniunctum.

Quam rationem in textu recensendo secutus sim, ita nunc exponere placet, ut speciminis loco una fabella (A 150) uberius tractetur: *Λῃστὴς ἐν ὁδῷ τινα ἀποκτείνας, ἐπειδὴ παρὰ τῶν ἐπιτυχόντων ἐδιώκετο, καταλιπὼν αὐτὸν ἔφυγε. Τῶν δὲ ἄντικρυς ὁδευόντων πυνθανομένων αὐτοῦ, τίνι μεμολυσμένας ἔχοι τὰς χεῖρας, ἔλεγεν ἀπὸ συκαμίνου καταβεβηκέναι· καὶ ὡς ταῦτα ἔλεγεν, ἐπελθόντες οἱ διώκοντες αὐτὸν καὶ συλλαβόμενοι εἴς τινα συκάμινον αὐτὸν ἐσταύρωσαν. Ἡ δὲ συκάμινος ἔφη,*

---

[1]) In censum veniunt inprimis Furiae corpus Florentinum (F) et fabularum thesaurus, quem Corais (C) adornavit. Halmius (H) plures codicis Augustani fabulas ex editione Schneideriana (S) delibavit.

[2]) Rozprawy Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności w Krakowie, vol. XXI p. 320 sqq.

'ἀλλ' ἔγωγε οὐκέτι ἄχθομαι πρὸς τὸν σὸν θάνατον ὑπηρετοῦσα· καὶ γὰρ ὃν αὐτὸς φόνον κατειργάσω, τοῦτον εἰς ἐμὲ ἐξαιμάτωσας'.

Οὕτως πολλάκις καὶ οἱ φύσει χρηστοί, ὅταν ὑπό τινων ὡς φαῦλοι διαβάλλωνται, κατ' αὐτῶν πονηρεύεσθαι οὐκ ὀκνοῦσι.

Libri Parisini varietas haec est (M 147):

Παρὰ] *ὑπὸ* M cf. n. 9 *ὑ π ὸ τῶν ἐκείνου συγγενῶν ἐδιώκετο*, 74 *διωκομένη ὑ π ὸ κυνηγῶν*, 92 *ὑ π ὸ λύκου κατεδιώκετο*, 105 *διωκόμενος ὑ π ὸ δελφῖνος*, 223 *διωκόμενος ὑ π ὸ λέοντος* cll. n. 15. 24. 25. 26. 30. 33. 34. 40 42. 44. 46. 60. 62 (bis). 73. 74. 78 (bis). 79. 80. 84. 105 112. 114. 115 (bis). 117. 131. 132. 145. 147 (*ὅταν ὑπ' ἐνίων-διαβάλλωνται*). 151. 156. 159 (bis). 167 (bis). 169 (bis). 173. 174 (bis). 175. 181. 185. 187. 193 (bis). 199. 202. 204. 221. 223. 227. Passiva verbi forma cum praepositione *παρὰ* coniuncta occurrit n. 59 *εὐεργετηθεὶς π α ρ' (ὑπ'* A 61) *αὐτῆς* et 193 *ὠφελούμενος π α ρ' αὐτοῦ*. Praepositio *ὑπὸ* delitescere videtur n. 35 *ἐπειδὴ ἀπὸ* (*παρὰ* A 34 et F 31, *πρὸς* C 15) *τῶν ἰατρῶν ἀπηλπίσθη*. Vix enim provocari potest ad n. 6 *ἀ π ὸ τοῦ δέρματος φαίνῃ* et 38 *ἀ π ὸ τοῦ σώματος καταφαίνεται* neque ullum momentum adfert n. 120 *ἕρμαιον εὕρηκα, ἐ ξ οὗ καὶ ἀπόλλυμαι*.

Ἐπιτυχόντων] *παρατυχόντων* M cf. n. 34 *καὶ τούτου* [*τοὺς*] *μάρτυρας ἔφασκε παρέξεσθαι τοὺς π α ρ α τ ε τ υ χ η κ ό τ α ς* [1]), 158 *τῶν δὲ π α ρ α τ υ χ ό ν τ ω ν τις θεασάμενος εἶπεν*, 170 *τῶν δὲ π α ρ α τ υ χ ό ν τ ω ν τινὸς εἰπόντος πρὸς αὐτόν*, 202 *συνέβη δὲ αὐτῇ—ὑπό τινος τῶν π α ρ α τ υ χ ό ν τ ω ν συλληφθῆναι*. Ceterum *ἐπιτυχόντων* Schneider ex Reiskii coniectura recepit, A *ἀποτυχόντων* exhibet, quae lectio ineptissima est. Ex M

---

1) A 33 minus recte *ἄνδρας* subicit. In *παρόντας* abiit *παρατυχόντας* apud Halmium n. 203 (= C 14) *πρὸς ταῦτα δὲ καὶ μάρτυρας τοὺς ἐκεῖ π α ρ ό ν τ α ς ἔλεγεν ἔχειν*. Mendi originem enuntiatum quod sequitur detegit: *τῶν δὲ π α ρ ό ν τ ω ν τις ὑπολαβὼν ἔφη*, quo de cf. M 34 *τῶν δὲ π α ρ ό ν τ ω ν τις ὑποτυχὼν ἔφη πρὸς αὐτόν*. Sed n. 27 *ἑτέρα δὲ ἀλώπηξ τῇδε π α ρ ο ῦ σ α, ὡς ἤκουσεν αὐτῆς τὸν στεναγμόν, προσελθοῦσα ἐπυνθάνετο τὴν αἰτίαν* legendum *παριοῦσα* cum A 24 et C 158 (quo loco perperam *τὴν ὁδὸν παριοῦσα* pro *τῇδε παριοῦσα* traditur) cf. F 12 *διερχομένη* et in corpusculo nostro n. 25 *εἰ τεθέαται ἀλώπεκα τ ῇ δ ε π α ρ ι ο ῦ σ α ν*, 68 *ἕως οὗ συνέβη ἅμαξαν τ ῇ δ ε π α ρ ι ο ῦ σ α ν ὀλέσαι αὐτόν*. Idem verbum ex A 145 restitui n. 142 *ἀλώπηξ δὲ π ε ρ ι ϊ ο ῦ σ α, ὡς ἐθεάσατο τοὺς μὲν παρειμένους, τὸν δὲ νεβρὸν ἐν μέσῳ κείμενον, ἀραμένη αὐτὸν διὰ μέσων αὐτῶν ἀπηλλάττετο* cf. n. 41 *ὀδυρομένου δὲ αὐτοῦ καὶ βοῶντος π α ρ ι ώ ν τις, ὡς ἤκουσε τὸν στεναγμόν, προσελθὼν καὶ μαθὼν τὰ συμβεβηκότα ἔφη πρὸς αὐτόν*, 91 *ἀλώπηξ δὲ π α ρ ι ο ῦ σ α, ὡς ἐθεάσατο αὐτόν, εἶπεν*, 190 *τοῦ δὲ ὀνηλάτου πόῤῥωθεν ἑστῶτος καὶ γελῶντος λύκος π α ρ ι ὼ ν ἐθεάσατο καὶ πρὸς αὐτὸν ἔφη* cll. n. 117. 143. 168. In mendosa lectione *περιϊοῦσα* conspirant C 39a et 39b, eandemque significat *περιοῦσα* in corpore Florentino n. 96 cf. M n. 41 *καὶ δήποτε π ε ρ ι ὼ ν εἰς τὸ προάστειον*, ubi *περιϊὼν* rescribendum cf. n. 94. 163. 166. 235 cll. n. 62. 151. 158. 187.

unum[1]) vocis *ἐπιτυχεῖν* exemplum promi potest n. 16 *εἴγε περιττοτέρας αὗται τημελείας ἐπιτυχοῦσαι καταλείπουσιν αὐτόν*, — praeterea *ἐπιτυχοῦσα* et *ἐπιτυχὼν* A 10 et 146 substituit n. 1 *ἐκ δευτέρου δὲ αὐτῷ περιτυχοῦσα* et 143 *λέων περιτυχὼν λαγωῷ κοιμωμένῳ*, ubi nostrae sylloges memoria longe praestat cf. n. 8 *ὡς περιέτυχε τραγῳδοῦ προςωπείῳ*, 26 *ὡς περιέτυχε* (*ὡςπερεὶ ἔσχε* M) *πέρδικι τιθασῷ πωλουμένῳ*, 39 *ὡς περιέτυχε τῷ ἀρότρῳ*, 151 *περιτυχὼν δὲ ἐρωδιῷ*, 154 [*τὸ*] *δὲ ἀρξάμενον ἔλεγε, πρῶτον μὲν μὴ βεβουλῆσθαι αὐτῷ περιτυχεῖν*, 176 *περιτυχὼν δὲ πήρᾳ*, 191 *λέοντος δὲ περιτυχόντος αὐτοῖς*, 225 *καὶ δή τις περιτυχὼν κύκνῳ πωλουμένῳ*. Eodem fere sensu n. 149 habes: *ἵππῳ δὲ συντυχὼν* cf. insuper n. 1 *ἐπειδὴ κατά τινα συντυχίαν ὑπήντησε* et 2 *ἡ δὲ τὴν συντυχίαν* (*δυςτυχίαν* male A 9 et F 4) *ἀσμενισαμένη*.

Καταλιπὼν αὐτὸν] *καταλιπὼν αὐτὸν αἱμαγμένον* M, ubi corrigendum: *ᾑμαγμένον*. Augmentum prave omittitur etiam n. 5 *αἰτιᾶτο*[2]), 13 *κύλιε*, 47 *προεστιᾶτο*[3]), 67 *διαζεῦχθαι*, 141 *περιελίττετο*, 162 *εἴςδυνον*, 175 *προςδεχόμεθα*, — prave adicitur n. 1 *διηλέχθη*, 46 *μετεπαρέδωκε*, 50. 99. 171 *ἀπεκατέστησεν*. — N. 156 *ἐκβέβλητο* in *ἐβέβλητο* mutavi cum A 157, C 106, F 257 cf. n. 71 *ἐπεποίθειν*, 82. 116. 117 et 234 *ἐκεκράγει*, 172 *ἐπεπτώκεις*, — sed n. 135 *καθεστήκεσαν* retinui (*εἱστήκει* habes n. 51. 63 bis. 69) similique ratione ductus n. 2 pro *καταβέβηκας* recepi *καταβεβήκεις* ex A 9, ubi *κατεβεβήκεις* certatim temptabat Corais (p. 283, 14) et Halmius (n. 45). Deinde n. 72 *ὑφωρᾶτο* servo nihil auctoritate formarum *ἑώρα* (221), *ἑωρακέναι* (25), *ἑωρακὼς* (13), *ἑώρων* (103. 137), *ἀνέῳξεν* (139) motus, n. 105 remansit *συνεξώσθη*, n. 65 *ὠνοῦντο*, n. 229 *ὠνήσατο*. Codicem M spectans edidi: *εὗρον* (176), *εὗρες* (66), *εὗρε* et *εὗρεν* (30. 84. 149. 176. 229), *εὗρον* (10. 21. 114), *εὑρέθη* (2), *εὕρηκα* (66. 120), *εὑρήκαμεν* (66 bis), *εὕρηνται* (133), — *ηὐλαβήθη* (141), *ηὔχετο* (35), *ηὐξάμην* (49), *ηὔξατο* (30. 49. 50. 176. 178), *ηὐχαρίστησα* (25), *κατηυστόχησαν* (72), duplicem augmenti rationem in verbis *βούλεσθαι* et *δύνασθαι* expressi cf. *ἐβούλου* (139: *ἐβουλεύου M*), *ἐβούλετο* (3. 181)), *ἐβουλήθη* (80. 107. 109. 117. 138. 150. 171), *ἠβουλήθην* (108), *ἠβουλήθη* (23); — *ἐδύναντο* (77), *ἠδύνατο* (23. 27. 52. 53 bis. 106. 140. 152), *ἠδύναντο* (148. 149), *ἠδυνήθης* (56),

---

[1]) Perperam n. 14 *ἐπιτυχὼν* pro *ὑποτυχὼν* inrepsit cf. p. 22 infra.

[2]) Cf. n. 86. 140. 150 *ᾐτιᾶτο*, 172 *ᾐτιῶ*. Adde *ἀνήρησο* (198), *ἀπήτει* (57. 151) *ἐξήτουν* (148: *ἐζήτουν M*), *ἐπήνει* (116), *ᾔσθετο* (210), *ᾔτει* (13. 81. 89), *ᾔτουν* (220), *παρήνει* (2. 24. 66. 78. 144. 152. 186), *παρήνεσεν* (25. 53), *παρήνουν* (198).

[3]) Cf. n. 98 *εἱστία*, ac similiter *ἀντεῖχε* (180), *ἀπειργάσω* (147), *ἀπείχετο* (106), *εἷλκον* (21 et 45), *εἶχε* (15 ex supplemento), *εἶχες* (2. 25. 33), *συνεῖχε* (64) *συνείχετο* (172. 174). Falso *εἱλκωμένος* pro *ἡλκωμένος* extat n. 190.

ἠδυνήθη (143), denique semper ἔμελλον (71) et ἔμελλε sive ἔμελλεν (5. 105. 123. 130. 143. 164. 193. 225), nusquam ἤμελλον et ἤμελλε(ν) exhibui. — Ad κατάσσειν pertinet n. 13 κατέασσε, formae κατεάσσειν (53: κατεάσειν M), κατεασσόμενα (221; κατασσόμενα M, κατεασσόμενα F 180, ασόμενα cum lacunae nota A 213), κατεάσσεσθε (ibid.) vocem κατεάσσω significant cf. Lobeckius, Paralip. Grammaticae Graecae (1837) p. 400. Perinde n. 12 ἠθέλησε legitur, sed n. 2 θελήσῃς et θέλησον, 116 θέλων, 177 θέλει, 207 θέλεις, 218 θέλουσιν.

Ἔφυγε] ἔφευγε M cf. n. 16 παυσαμένου δὲ τοῦ χειμῶνος, ἐπειδὴ πάσας ἐπὶ νομὴν ἐξήγαγεν, αἱ ἄγριαι ἐπιλαβόμεναι τῶν ὀρῶν ἔφευγον, 197 ὅτε πρώτως (rectius A 191 πρῶτον) κάμηλος ὤφθη, οἱ ἄνθρωποι φοβηθέντες καὶ τὸ μέγεθος καταπλαγέντες ἔφευγον cll. n. 2 ἡ ἀλώπηξ ἀναλομένη διὰ τῶν σκελῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ὤμων καὶ τῶν κεράτων ἐπὶ τὸ στόμα τοῦ φρέατος εὑρέθη καὶ ἀνελθοῦσα ἀπηλλάττετο, 138 ὁ δὲ ἐλθὼν καὶ θεασάμενος λέβητάς τε πολλοὺς καὶ ὀβελίσκους μεγάλους, τὸ δὲ πρόβατον οὐδαμοῦ, μηδὲν εἰπὼν ἀπηλλάττετο, 142 ἀλώπηξ δὲ περιϊοῦσα (l. παριοῦσα), ὡς ἐθεάσατο τοὺς μὲν παρειμένους, τὸν δὲ νεβρὸν ἐν μέσῳ κείμενον, ἀραμένη αὐτὸν διὰ μέσων αὐτῶν ἀπηλλάττετο, —25 ἀλώπηξ ἰδοῦσα αὐτοὺς ἀπαλλαγέντας ἐξελθοῦσα ἀπροςφωνητὶ ἐπορεύετο, 149 μὴ δυνάμενος δὲ αὐταῖς τροφῇ χρήσασθαι καταλιπὼν ἀπῄει. Aoristi testimonia suppetunt n. 124 κύων εἴς τι μαγειρεῖον εἰςελθὼν τοῦ μαγείρου ἀσχοληθέντος καρδίαν ἁρπάσας ἔφυγεν, 125 κύων θηρευτικὸς λέοντα ἰδὼν τοῦτον ἐδίωκεν· ὡς δὲ ἐπιστραφεὶς ὁ λέων ἐβρυχήσατο, φοβηθεὶς εἰς τοὐπίσω ἔφυγεν, 143 μεταξὺ δὲ θεασάμενος ἔλαφον παριοῦσαν ἀφεὶς τὸν λαγωὸν ἐκείνην ἐδίωκεν· ' μὲν οὖν παρὰ τὸν ψόφον ἐξαναστὰς ἔφυγεν, 223 ταῦρος διωκόμενος ὑπὸ λέοντος κατέφυγεν εἴς τι σπήλαιον cll. n. 114 καὶ τοῦτον λαβόντες ἀπηλλάγησαν, 155 ἐπειδὴ χρεία τις αὐτὸν κατέλαβεν εἰς ἄστυ παραγενέσθαι, καταλιπὼν παρ' αὐτῷ τὰ πρόβατα ἀπηλλάγη, 167 κἀκεῖνος 'ἀγαθὸν καὶ τοῦτο' φήσας ἀπηλλάγη, 230 καὶ δὴ προθεσμίαν στήσαντες καὶ τόπον ἀπηλλάγησαν. Similis fluctuatio adparet n. 3 ἀλώπηξ πεσοῦσα εἰς φρέαρ ὑπ' ἀνάγκης ἔμεινε (ἔμενε A 9) et 67 καὶ βουλόμενοι πολλὺ ἀλλήλων διεζεῦχθαι ὥρμησαν, ὁ μὲν ἐπὶ τὴν πρῶραν, ὁ δὲ ἐπὶ τὴν πρύμναν καὶ ἐνταῦθα ἔμενον.

Ἔχοι] ἔχει M, quae etiam sylloges Augustanae est lectio, perperam a Schneidero et Halmio in dubium vocata cf. n. 25 πυνθανομένων, εἰ τεθέαται ἀλώπεκα, 36 πυνθανομένου δὲ πάλιν τοῦ Σατύρου, τί τοῦτο ποιεῖ [1]), 137 τὴν αἰτίαν ἐρομένου, δι' ἣν οὐκ εἴςεισιν,

[1]) Malim 'τί τοῦτο ποιεῖς'; cf. n. 42 ἐρωτηθεῖσα δὲ ὑπὸ κυνός· 'τί τοῦτο ποιεῖς'; Cum M congruit A 35, — C 126 praebet πυνθανομένου δὲ πάλιν, δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο πράττει, F 26 πυνθανομένου δὲ πάλιν τοῦ Σατύρου· 'δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο πάλιν πράττεις'; Etiam n. 98 pro ἦλθε A 105 ἦλθες ponit.

138 τὴν αἰτίαν πυνθανομένου, δι' ἣν οὐδὲν δεινὸν παθὼν ἀλόγως ἄπεισιν, 144 ἐρομένου δὲ αὐτὴν τοῦ λέοντος, καὶ[1]) τίς αὐτὴν οὕτω διανέμειν ἐδίδαξεν, 167 ἐπερωτώμενος ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ, πῶς διετέθη, 186 τὴν αἰτίαν πυνθανομένου, δι' ἣν χωλαίνει, 188 τοῦ δὲ διερωτῶντος, εἰ οὕτως ἀξίαν αὐτοῦ τὴν δοκιμασίαν ἐποιήσατο, 217 ἀλώπεκος δὲ αὐτὸν ἐρομένης τὴν αἰτίαν, δι' ἣν μηδενὸς αὐτῷ μήτε κυνηγέτου μήτε κινδύνου ἐφεστῶτος[2]) τοὺς ὀδόντας ἀκονᾷ. Accedant n. 2 ἐπυνθάνετο, εἰ καλόν ἐστι (καλὸν εἴη A 9) τὸ ὕδωρ, 17 ἐπηρώτα, πότερόν τι ἔμπνουν ἔχει μετὰ χεῖρας ἢ ἄψυχον, 48 ἐπυνθάνετο ἀπ' αὐτῆς τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἡμέρας μὲν ἡσυχάζει, νύκτωρ δὲ ᾄδει, 64 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, τί ἡ ἄρκτος πρὸς τὸ οὖς εἴρηκεν, 67 ἐπυνθάνετο παρὰ τοῦ κυβερνήτου, περὶ ποῖον μέρος καταδύεσθαι τὸ σκάφος πρῶτον κινδυνεύει[3]), 98 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, διὰ τί μόνη ἐπὶ τὸ δεῖπνον οὐκ ἦλθε, 103 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν πάντας τοὺς δαίμονας προσαγορεύσας ἀσμένως μόνον τὸν Πλοῦτον ἀποβλέπεται, 130 ἐπυνθάνετο τοῦ ταύρου, εἰ ἤδη βούλεται αὐτὸν ἀπελθεῖν, 146 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, εἰ γενναίως ἠγωνίσατο, 170 ἐπυνθάνετο τοῦ πιθήκου, εἰ τὸ γένος Ἀθηναῖός ἐστι, ibid. ἤρετο αὐτόν, εἰ ἐπίσταται τὸν Πειραιᾶ, 177 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν τῶν λοιπῶν μεθ' ἡσυχίας φερομένων αὐτός μόνος βοᾷ, 183 ἐπυνθάνετο, τί σιτούμενοι τοιαύτην φωνὴν ἀφιᾶσι, 195 ἤρετο, τί ποιεῖ, 221 ἐπυνθάνετο αὐτῶν, πῶς αὐτὰ μὲν ἰσχυρὰ καὶ ἐμβριθῆ ὄντα οὕτως κατακλᾶται, οἱ δὲ λεπτοὶ καὶ ἀσθενεῖς ὄντες οὐδὲν πάσχουσι, 234 ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, τίς τέ ἐστι καὶ πόθεν ἦλθεν. Itaque dubitari nequit, quin forma ἐστὶ cogitatione adi-

[1]) Voculam, ut quae interrogationem rectam inducat, delendam esse existimo; cf. n. 35 τῆς δὲ γυναικὸς — πυνθανομένης· 'καὶ πόθεν αὐτὰ ἀποδώσεις'; 170 τῶν δὲ παρατυχόντων τινὸς εἰπόντος πρὸς αὐτόν. 'ὦ οὗτος. καὶ τί τοῦτον τοιοῦτον ὄντα πωλεῖς'; 189 ἔφασαν· 'ὦ οὗτος· καὶ τί ἂν ἐποίησας, εἰ τοσοῦτον ἐνταῦθα χρόνον διέτριβες, ὅσον ἡμεῖς'; 212 ἕτερος ὑποτυχὼν εἶπε· 'καὶ πῶς οὗτος ἡμῖν δύναται τὰ μέλλοντα μαντεύεσθαι'; — A 147 omittit οὕτω, at cf. C 38 καὶ ὁ λέων πρὸς αὐτήν· 'τίς σε, ὦ βελτίστη, διαιρεῖν οὕτως ἐδίδαξεν'; et F 109 ὁ δὲ λέων ἔφη. 'ὦ φίλη, τίς σε οὕτως διανέμειν ἐδίδαξεν';

[2]) In A 222 varia scriptura ἐνεστῶτος extat, qua de cf. M 37 (ὡς) ἐνέστη ἡ προθεσμία, 40 αἰσθομένη τὸν ἐνιστάμενον τοῖς πετεινοῖς κίνδυνον, 81 καὶ δὴ τοῦ χειμῶνος ἐνισταμένου (ἐφισταμένου A 85, C 198, F 282), 86 ἐνστάσης (ἐστάσης M, ἐνσταθείσης A 91) δὲ τῆς μάχης, 94 ὡς δὲ ἐνέστη ἡ ἡμέρα, 104 et 235 [ὡς] ὅτε χειμὼν ἐνέστη (ἔστη M 235), 162 ἐνστάσης δὲ τῆς μάχης.

[3]) Ita libri memoriam κινδυνεύειν corrigendam esse puto; καταδύεται — κινδυνεῦον exhibet A 68 (ubi τινος pro παρὰ τοῦ κυβερνήτου legitur) cf. tamen C 27 ὁ ἐπὶ τῆς πρύμνης τὸν κυβερνήτην ἤρετο, πότερον (l. ποῖον) τῶν μερῶν τοῦ πλοίου πρότερον μέλλει καταβαπτίζεσθαι et F 58 ὁ ἐπὶ τῇ πρύμνῃ καθήμενος ἐπυνθάνετο τῷ κυβερνήτῃ (sic) λέγων· 'ὦ οὗτος· ποῖον μέρος μέλλει πρότερον καταποντίζεσθαι τοῦ σκάφους;'

cienda sit [1]) n. 111 *ἐπυνθάνετο αὐτοῦ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν μὲν ἄγρια τῶν λαχάνων εὐθαλῆ τε καὶ στερεά, τὰ δὲ ἥμερα λεπτὰ καὶ μεμαρασμένα.* — Optativi exempla maximam partem ita sunt comparata, ut de incerta opinione questio moveatur cf. n. 12 *τῶν δὲ πυνθανομένων, τί εἴη* (*τί ἂν εἴη* A 2 et C 203; *τί εἴη* etiam F 3) *τὸ ὄρνεον*, 15 *ὠνητοῦ δὲ—διερωτῶντος, εἰ τοκὰς ἢ ἴς εἴη*, 17 *ἐπυνθάνετο αὐτῶν, πῶς ἔχοιεν*, 36 *τὴν αἰτίαν ἐρομένου, δι' ἣν πράττοι* [2]), 90 *ταύτην ἠρώτα, πῶς ἔχοι καὶ ἐν τίνι αὐτοῖς εἴη τὰ πράγματα*, ibid. *καὶ αὐτὸς* [3]) *ἐπυνθάνετο, πῶς ἔχοι*, 137 *ἐπυνθάνετο αὐτοῦ, πῶς ἔχοι*, 161 *πυνθανομένων αὐτῶν, ποῦ ἂν* (particula melius abesset; eandem suppeditant A 162, C 241, F 306) *εἴη ὁ ὄνος*, 167 *ἐρωτώμενος, πῶς ἔχοι*, ibid. *πυνθανομένου, πῶς ἔχοι*, 171 *ἐπυνθάνετο, εἰ οὗτος αὐτοῦ εἴη* [4]), 219 *χόνδρον λιβανωτοῦ δοῦσα ἐπηρώτα, τί ποτε εἴη.*

Καταβεβηκέναι] *νεωστὶ καταβεβηκέναι* vividius M cf. n. 234 *ὁ δεσπότης με νεωστὶ ἐπρίατο.*

Ἐπελθόντες οἱ διώκοντες αὐτὸν] *οἱ διώκοντες αὐτὸν ἐπελθόντες* M.— Schneideri supplementum *οἱ διώκοντες αὐτὸν* (nimirum A tantummodo *ἐπελθόντες* praebet) ante *ἐπελθόντες* conlocandum fuisse docet insuper F. 100.

Συλλαβόμενοι] *συλλαβόντες* M. Non abhorret a posteriorum usu vis comprehendendi medio subiecta (cf. e. c. Ioannes Malalas p. 185, 16.19; 194, 17; 271, 21; 274, 6; 293, 8; 399, 19; 416, 12; 431, 5. 11; 462, 4; 476, 11 ed. Dindorf), sed auctor noster procul dubio communem sermonis consuetudinem expressit. Activa verbi forma occurrit praeterea n. 3 (*σύλλαι M*, *συλλαβὼν* A 16). 4. 7 (bis). 12.

---

[1]) Cf. praeterea n. 171 *καὶ μαθὼν παρ' αὐτῶν τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἔκλαιε.* Citra necessitatem *ἐστὶ* post *εὐθαλῆ τε* adiungit A 191 cf. M n. 34 *ὧν πρόχειρος ἡ δι' ἔργων πεῖρα*, 82 *οἷς ὁ κίνδυνος οὐ περὶ χρημάτων* (*ἐστὶν* offert A 86), *ἀλλὰ περὶ σωτηρίας*, 130 *ὅς οὔτε παρὼν οὔτε ἀπὼν ἐπιβλαβὴς ἢ ὠφέλιμος*, 198 *καὶ ὅσον οἷόν τε πιέσας φονεύει*. Voce *ἐστὶ* carent etiam enuntiata suspensa ab *εἰ* (34. 40), *ἔνθα* (86) *ἐπεὶ* (36. 152), *ἐπειδὴ* (85), *ὅτε* (48. 106), *ὅτι* (20. 21. 31. 34. 37. 38. 44. 46. 53. 54. 65. 85. 144. 151. 184 bis. 221), *ὡς* (24. 150. 152. 173. 196), copula *εἰσὶ* deest post *ὅτι* (66. 89. 226) et *ὡς* (148).

[2]) An *πράττει* legendum? cf. n. 48. 103. 137. 138. 177. 186. 217. Similiter A 35 *τοῦ δὲ Σατύρου τὴν αἰτίαν ἐρομένου, δι' ἣν τοῦτο πράττει* et C 126 *τοῦ δὲ Σατύτου ἐπερωτήσαντος, δι' ἣν αἰτίαν τοῦτο πράττει*, aliter F 26 *τοῦ δὲ Σατύρου ἐπερωτήσαντος· 'δι' ἣν αἰτίαν πράττεις τοῦτο;'*

[3]) L. *καὶ αὐτῆς*. Eodem ducit corporis Florentini scriptura (n. 77) *καὶ αὐτήν*. A 95 et C 265 *καὶ οὕτως* exhibent, unde H 166 *καὶ ὡσαύτως* effinxit.

[4]) In eadem fabula cum A 168 reponendum *πυνθανομένου* pro *εἰπόντος* (*τί τὸ συμβεβηκὸς εἴη*).

14. 76. 82 (bis). 83. 88. 99. 107. 108. 123. 127. 129. 137. 139. 144. 145. 146. 191. 195. 196 (bis). 200 (bis), passiva extat n. 44. 48 (bis). 71. 73 78. 145. 162. 169 (bis). 202. 204. 232. Quodsi sylloge Augustana in censum venit, quater[1]) pristinam scripturam oblitteratam esse intellegimus:

a) n. 108 *ἀλώπηξ δὲ λιμώττουσα, ὡς ἐθεάσατο αὐτόν, ἀποροῦσα τροφῆς προσδραμοῦσα συνέλαβεν αὐτόν.* A 115 *ἀνέλαβεν* offert eandemque lectionem ex C 95 et F 247 recepit Halmius n. 186 (*ἀλώπηξ δὲ λιμώττουσα, ὡς ἐθεάσατο, προσελθοῦσα ἀνέλαβεν αὐτόν*), at cf. M 12 *ἕως ὁ ποιμὴν τὸ γεγονὸς αἰσθόμενος προσδραμὼν συνέλαβεν αὐτόν*, 14 *ἱέραξ δὲ αὐτὴν θεασάμενος, ὡς ἠπόρει τροφῆς, ἐπιπτὰς συνέλαβεν*, 195 *τοῦ δὲ ὀρνιθοθήρα προσδραμόντος καὶ συλλαβόντος αὐτόν*, 196 *πελαργοῦ δὲ σὺν ταῖς γεράνοις ἐπικαθίσαντος ἐπιδραμὼν μετ' ἐκείνων καὶ αὐτὸν συνέλαβε.* Vocis *ἀναλαμβάνειν* exempla diversas significationes produnt, nec tamen memoriae fidem derogant cf. n. 94 *κολοιὸς – περιϊὼν τὰ ἀποπίπτοντα τῶν ὀρνέων πτερὰ ἀνελάμβανε*, — 17 *τὰ τῆς ἐπιστήμης πρόσφορα ἀναλαβὼν ἐργαλεῖα παρεγένετο*, 19 *ἁλιεὺς αὐλητικῆς ἔμπειρος ἀναλαβὼν αὐλοὺς καὶ τὰ δίκτυα παρεγένετο*, 51 *ὁ δὲ ἐπὶ τούτῳ δεινοπαθήσας πέλεκυν ἀνέλαβε*, 107 *ἰξευτὴς ἀναλαβὼν ἰξὸν καὶ τοὺς καλάμους ἐξῆλθεν*, 171 *διόπερ ἀναλαβὼν πέλεκυν παρεγένετο*, — 99 *κἂν τὰ προσχήματα λαμπρότερα ἀναλάβωσιν.*

b) n. 129 *κύων θηρευτικὸς λαγωὸν συλλαβὼν τοῦτον ποτὲ μὲν ἔδακνε, ποτὲ δὲ αὐτοῦ τὰ χείλη περιέλειχεν.* A 135 praebet: *κύων θηρευτικὸς λαβὼν ποτε λαγωὸν τοῦτον πῆ μὲν ἔδακνε, πῆ δὲ αὐτοῦ τὰ χείλη περιέλειχεν* cf. tamen M 3 *αἴλουρος συλλαβὼν ἀλεκτρυόνα τοῦτον ἐβούλετο μετ' εὐλόγου αἰτίας καταθοινήσασθαι* et 127 *λύκος δὲ θεασάμενος καὶ συλλαβὼν (τὸν κύνα) οἷός τε ἦν καταφαγεῖν.* Suspicionis ansam dat n. 144 *κλέπται εἴς τινα οἰκίαν εἰσελθόντες οὐδὲν μὲν ἄλλο εὗρον, μόνον δὲ ἀλεκτρυόνα καὶ τοῦτον λαβόντες ἀπηλλάγησαν*, sed manum emendatricem aliquatenus cohibet n. 42 *ἀλώπηξ εἰς ἀγέλην πφοβάτων εἰσελθοῦσα θηλαζόντων τῶν ἀρνῶν ἕνα λαβομένη* (ἀνα–

---

[1]) N. 169 deest, n. 200b oratio variat: in nostra conlectione scorpio haec verba facit: *εἴθε γὰρ τοῦτο ποιήσαις, ἵνα καὶ ἃς συνείληφας ἀκρίδας ἀπολέσῃς*, A 195 puerum loquentem inducit: *ἐθέλων τοῦτο ἐποίησας, ἵνα καὶ ἃς κατέχω ταῖς ἁφαῖς ἀκρίδας ἀποβάλλῃς*, ubi extrema vox vitium contraxit. Schneider *ἀποβάλλω* coniecit, equidem *ἀποβάλω* scribendum esse censeo cf. M n. 24. 35. 68. 81. 91 (bis). 92. 129. 180 (bis). 186. 196. 200. 205. 212; mendo laborat n. 227. *ἀλλὰ τοῦτό γε οὐ στογεῦσά με ποιεῖ, προνοουμένη δέ, ἵνα μηδείς με ϑ ί η*, quo loco genuinam formam *θύσῃ* A 227 servat ef. M n. 169 *ἐδεῖτο, ὅπως μὴ θύσῃ αὐτόν.*

λαβομένη falso A 41 et C 157, *λαβομένη* etiam F 18) *προςεποιεῖτο καταφιλεῖν* cf. omnino n. 7 *οἱ δὲ συλλαβόντες* (*τὸν θύννον*) *ἀπημπόλησαν*, ubi A 21 exhibet: *οἱ δὲ συλλαβόντες αὐτὸν καὶ εἰς τὴν πόλιν ἐλάσαντες ἀπημπόλησαν*, C 17: *οἱ δὲ τοῦτον λαβόντες μεθ' ἡδονῆς ἀνεχώρησαν*, F 35: *λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ ἁλιεῖς μετὰ χαρᾶς εἰςῆλθον ἐν τῇ πόλει καὶ ἐπώλησαν αὐτίκα.*

c) n. 191 *καὶ ὁ λέων ὁρῶν ἐκεῖνον φεύγειν μὴ δυνάμενον πρῶτον τὴν ἀλώπεκα συνέλαβεν.* A 187 *σύνεσχεν* (cum C 116; *συνέλαβεν* F 144) contra auctoris usum cf. M 64 *τὰς ἀναπνοὰς συνεῖχε*, — 2 *τράγος δὲ δίψει συνεχόμενος*, 71 *ἔλαφος δίψῃ συσχεθεῖσα*, 167 *ἔφη φρίκῃ συνεχόμενον διατετινάχθαι*, 172 *ἐπειδὴ κόπῳ συνείχετο*, 174 *μέχρι μὲν ὑπὸ τοῦ ψύχους συνείχετο*, 202 *περιστερὰ δίψει συνεχομένη*, 220 *σφῆκές ποτε καὶ πέρδικες δίψει συνεχόμενοι.*

d) n. 202 *συνέβη δὲ αὐτῇ τῶν πτερῶν περιθρανσθέντων ἐπὶ τῆς γῆς καταπεσοῦσαν ὑπό τινος τῶν παρατυχόντων συλληφθῆναι.* A 197 suppeditat *καταληφθῆναι* (*συλληφθῆναι* F 160, *ἁλῶναι* C 120[a]) quae lectio per se nullam offensionem habet, attamen textum Parisinum extra omnem dubitationis aleam ponit M 71 *τηνικαῦτα συνέβη τῶν κεράτων αὐτῆς ἐμπλακέντων τοῖς κλάδοις μὴ δυναμένην* [*τρέχειν*] *καὶ συλληφθῆναι τῷ λέοντι.* — Scripturae *καταληφθῆναι* admoveri possunt n. 105 *θύννος διωκόμενος ὑπὸ δελφῖνος καὶ πολλῷ τῷ ῥοίζῳ φερόμενος, ἐπειδὴ καταλαμβάνεσθαι ἔμελλεν* et 143 *ὁ δὲ λέων ἐπὶ πολὺ διώξας τὴν ἔλαφον, ἐπειδὴ καταλαβεῖν οὐκ ἠδυνήθη.* Deprehendendi notio inest n. 69 *αἱ δὲ μέλισσαι ἐπανελθοῦσαι ἀπὸ τῆς νομῆς, ὡς κατέλαβον αὐτὸν* et 81 *παραγενόμενος δὲ εἰς τὴν χέρσον καὶ καταλαβὼν πολλὴν μὲν τὴν κόπρον, ὑγρὰν δέ,*— invadendi significatio comparet n. 12 *ὡς ἑσπέρα κατέλαβε*, 36 *χειμῶνος καταλαβόντος*, 67 *χειμῶνος δὲ σφοδροῦ καταλαβόντος*, 155 *ἐπειδὴ χρεία τις αὐτὸν κατέλαβεν*, 217 *ἐὰν γάρ με κίνδυνος καταλάβῃ*, quo sensu *ἐπιλαμβάνειν* usurpatur n. 16 (*ἑσπέρας ἐπιλαβούσης*) et 166 (*χειμῶνος ἐπιλαβόντος*), falsum atque alienum intellectum vox capit n. 218 *τοῦ δὲ συὸς παρ' ἕκαστα τὴν πόαν διαφθείροντος* (*διαφθείραντος* M, qui unus fabulae est testis) *καὶ τὸ ὕδωρ θολοῦντος ὁ ἵππος βουλόμενος αὐτὸν ἀμύνασθαι ἐπὶ κυνηγέτην σύμμαχον κατέλαβε.* Quid auctor scripserit, certo diiudicari nequit: equidem praepositione *ἐπὶ* sublata dubitanter verbum *παρέλαβε* recepi, frequens de iis, qui socium aliquem sibi adsumunt, cf. Herodotus III 70, VI 80, VII 106. 168. 169, Xenophon Cyrop. I 4, 15, Plutarchus Vit. Cleomen. XX 4, Cicer. XXVI 6, Anton. XXXV 1, Sept. Sap. Conviv. 3 (Mor. p. 149

C), Praec ger. reip. XXV 5 (p. 819 A). Possunt tamen et alia excogitari e. gr. *ἐπὶ κυνηγέτην* (*ὡς*) *σύμμαχον κατέφυγε* (cf. n. 5 *ὅτι καταφυγοῦσα ἐπ' αὐτὴν ὡς ἐπὶ βοηθὸν* cll. 13. 40. 72. 162) sive *κυνηγέτην σύμμαχον* (*ἐπὶ συμμαχίαν*) *ἀνεκάλει, κατεκάλει, παρεκάλει, ἐπεκαλεῖτο* cf. 1) n. 233 *ἀτὰρ οὖν καὶ ἡμᾶς ὁ λόγος διδάσκει μὴ δεῖν ἐπὶ τὰ ἐλάχιστα καὶ ἀκίνδυνα πράγματα ἐπευθὺς τὸ θεῖον*[1]) *ἀνακαλεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τὰς μείζους ἀνάγκας*, — 2) Appianus VIII 81, Clemens Alexandrinus Strom. V p. 673, — med.: Isocrates Or. X 61 p. 218 C, Plutarchus Vit. Themistocl. XIII 4, — 3) n. 140 *ὡς ἐθεάσατο δελφῖνα παρακύψαντα, ὡς ἐπὶ συμμαχίαν τοῦτον* [*ἐκάλει καὶ*] *παρεκάλεσε* (ubi *ἐκάλει καὶ* cum C 222 expunxi; *τοῦτον ἐκάλει καὶ* om. A 143), 157 *λαγωοί ποτε πολεμοῦντες ἀετοῖς παρεκάλουν εἰς συμμαχίαν ἀλώπεκας*. Adde n. 15. 31. 44. 51. 57. 89. 151. 169. 180 bis. 224. 225 bis; — 4) n. 140 *ἐπεκαλεῖτο τὸν δελφῖνα ἐπὶ βοήθειαν*, 211 *καὶ τοῦ ποιμένος ἐπὶ βοηθείᾳ* (l. *βοήθειαν*)[2]) *τοὺς κωμήτας ἐπικαλουμένου* cll. n. 32. 75. 178.

Verum haec hactenus! Restat, ut fabula in iudicium deducatur, ubi media verbi *συλλαμβάνειν* forma comprehendendi significationem capit: n. 40 (*συνεβούλευσεν αὐτοῖς*) *τούτους ἱκετεῦσαι, ὅπως μὴ χρησάμενοι τῇ τοῦ ἰξοῦ ἐνεργείᾳ συλλαμβάνωνται αὐτά*. Medium M adgnoscit eandemque scripturam codicis A lectio *συλλάμβονται* (n. 39) significat, sed manifestum memoriae mendum temporis ratio arguit, siquidem particula *ὅπως* apud nostrum semper[3]) cum coniunctivo aoristi copulatur cf. n. 18 *παραινέσαι αὐτῇ, ὅπως ἐκροφήσῃ τὴν θάλασσαν*, 29 *ἔτυπτε τὸ ὕδωρ, ὅπως οἱ ἰχθύες φεύγοντες ἀπροφυλάκτως τοῖς βρόχοις ἐμπέσωσι*, 31 *παρεκάλει αὐτόν, ὅπως αὐτῷ σύνοικος γένηται*, 50 *ηὔξατο τῇ Ἀφροδίτῃ, ὅπως αὐτὴν μεταμορφώσῃ εἰς γυναῖκα*, 51 *εἱστήκει παρατηρούμενος, ὅπως — εὐθέως αὐτὸν πατάξῃ*, ibid. *παρεκάλει αὐτόν, ὅπως αὐτῷ διαλλαγῇ*, 61 *ἐδεήθη αὐτῶν, ὅπως*

---

[1]) *ἐπευθὺς τὸ θεῖον* pro corrupta memoria *ἐπ' εὐήθειαν* temptavi cf. F 194 *ὁ λόγος* (*ὅλως* codex; corr. Corais p. 313, 3) *δηλοῖ, ὅτι οὐ δεῖ ἐπὶ τὰ ἐλάχιστα καὶ ἀκίνδυνα πράγματα ἐπευθὺς* (*εὐθὺς* C) *τοὺς θεοὺς ἐπικαλεῖσθαι, ἀλλ' ἐπὶ ταῖς μείζοσιν ἀνάγκαις καὶ συμφοραῖς*. Nescio tamen, an vitium latius serpserit: certe commodiorem sensum praestaret: *ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων καὶ ἀκινδύνων πραγμάτων ἐπὶ βοήθειαν* [*τὸ θεῖον*] *ἀνακαλεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μειζόνων ἀναγκῶν* cf. A 230 *ὅτι μὴ δεῖ* (*ὁ μῦθος δηλοῖ μὴ δεῖν* C 62) *ἐπὶ τῶν ἐλαχίστων τοῦ θείου δεῖσθαι, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀναγκαίων*.

[2]) Cf. ibidem: *ἐπιβοώμενος τοὺς κωμήτας ἐπὶ βοήθειαν*.

[3]) n. 92 *αὔλησον, ὅπως ὀρχήσομαι* C 94 et F 74 *ὀρχήσωμαι* praebent, A 98 cum M consentit.

ἐπιτρέψωσιν αὐτῷ Αἰσώπειον μῦθον εἰπεῖν, 86 *συνέθεντο, ὅπως εἰς μάχην ἀλλήλοις καταστῶσι καὶ τῷ νικῶντι ἥ τε τοῦ ὕδατος καὶ τῆς γῆς νομὴ γένηται* (corr. ex A 91; *γίνηται* falso M), 90 ἓν δὲ *τοῦτο εὔχεσθαι τοῖς θεοῖς, ὅπως χειμὼν γένηται*, ibid. *τοῦτο δὲ μόνον εὔχεσθαι, ὅπως αἰθρία τε καὶ λαμπρὰ ἐπιμείνῃ ἡ σελήνη*, 109 *ἐδέετο, ὅπως αὐτῇ κέρατα προςνείμῃ*, 114 *ἐδέετο, ὅπως* (*ὅπως ἂν* A 121, *ὡς ἂν* C 97 et F 249) *αὐτὸν ἀπολύσωσι*, 128 *συνέθεντο ἀλλήλαις, ὅπως πρὸς τὸ ὕδωρ ἐκπιεῖν καὶ ἐπὶ τὰς βύρσας παραγένωνται* (*παραγίνωνται* non recte A 134; cf. C 207 et F 289), 160 *ἐδέοντο, ὅπως ἰσχὺν παράσχηται*, 169 *ἐδεῖτο, ὅπως μὴ θύσῃ αὐτήν*, 178 *ηὔξατο τῷ Διΐ, ὅπως τοῦ κηπουροῦ αὐτὸν ἀπαλλάξας ἑτέρῳ δεσπότῃ ἐγχειρίσῃ*. — Quibus exemplis ad obrussam exactis verbum *συλλαμβάνωσιν* a Schneidero et Halmio (n. 417) ex scriptura Augustana extricatum reiectaneum esse sequitur, nostram vero coniecturam *συλλάβωσιν* commendari et confirmari adparet.

Εἴς τινα συκάμινον αὐτὸν ἐσταύρωσαν] *ἀπό τινος συκαμίνου ἀνεσταύρωσαν* M. Simplex, cuius testis antiquissimus Polybius est (I 86, 4), inprimis scriptores ecclesiastici frequentant, *ἀνασταυροῦν* inde ab Herodoto (VI 30, VII 194. 238, IX 78) optimi quique scriptores (Thucydides, Ctesias, Xenophon, Plato, Polybius, Plutarchus, Herodianus etc.) usurpant, quemadmodum in eadem re etiam verba *ἀνακρεμαννύναι, ἀναπηγνύναι, ἀναρτᾶν, ἀνασκολοπίζειν* usitatissima sunt. — Praepositionem *ἀπὸ* auctoris nostri usus comprobat cf. n. 23 *ὡς ἐθεάσατο ἀπό τινος ἀναδενδράδος* (*ἐπί τινος ἀναδενδράδος* A 15, *ἐπί τινα ἀναδενδράδα* F 5) *βότρυας κρεμαμένους*, 48 *βοταλὶς ἀπό τινος θυρίδος κρεμαμένη* cll. 214 *Προμηθεὺς πλάσας ἀνθρώπους δύο πήρας ἐξ αὐτῶν ἀπεκρέμασε*, — 76 *διόπερ ἀναβὰς ἐπί τινα πάσσαλον καὶ ἑαυτὸν ἐνθένδε* (*ἐνθάδε* A 80) *ἀποκρεμάσας*, — 93 *διότι τοῦ ἀνθρώπου τὰς φρένας οὐκ ἔξωθεν ἀπεκρέμασεν*. Praeivit Homerus Il. 8, 19 *σειρὴν χρυσείην ἐξ οὐρανόθεν κρεμάσαντες*, Od 8, 67 *κὰδ δ' ἐκ πασσαλόφι κρέμασεν φόρμιγγα λίγειαν*, — 12, 51 *ἐκ δ' αὐτοῦ πείρατ' ἀνήφθω*. Similiter in lingua Latina ad eandem notionem praepositiones a, de, ex pertinent cf. R. Kuehner, ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache vol. II (1878) p. 432.

Ἡ δὲ συκάμινος ἔφη] *ἡ δὲ ἔφη πρὸς αὐτὸν* M cf. n. 86 *οἱ δὲ ἔφασαν πρὸς αὐτόν*, 104 *ὁ δὲ* (adde *ἔφη* cum A 111) *πρὸς αὐτόν*, 119 *ὁ δὲ ἔφη πρὸς αὐτήν*, 235 *ὁ δὲ ἔφη πρὸς αὐτόν*, — 22 *κἀκείνη πρὸς αὐτὸν ἔφη*, 36 *κἀκεῖνος ἔφη πρὸς αὐτόν*, 69 *κἀκεῖνος ἔφη πρὸς αὐτάς*. Additamentum *πρὸς αὐτὸν* alii quoque loci vindicant cf. n. 27 *μαθοῦσα δὲ τὰ γεγενημένα ἔφη πρὸς αὐτήν*, 32 *εἷς δέ τις τῶν συννεναυαγηκότων*

παρανηχόμενος ἔφη πρὸς αὐτόν, 34 τῶν δὲ παρόντων τις ὑποτυχὼν ἔφη πρὸς αὐτόν, 41 ὀδυρομένου δὲ αὐτοῦ καὶ βοῶντος παριών τις — ἔφη πρὸς αὐτόν, 45 τοῦ δὲ ἄξονος τρίζοντος ἐπιστραφέντες ἔφασαν οὕτως πρὸς αὐτόν, 60 εἷς δέ τις τῶν δελφίνων ὑποτυχὼν ἔφη πρὸς αὐτόν, 82 τῶν δὲ προβάτων αἰτιωμένων αὐτὸν — ἔφη πρὸς αὐτὰ (ταῦτα male A 86), 88 ἀγανακτοῦντος δὲ τοῦ θηρευτικοῦ — ἐκεῖνος ἔφη πρὸς αὐτόν, 129 ὁ δὲ ἀπαντήσας ἔφη πρὸς αὐτόν, 150 εἰπόντος δὲ ἐκείνου — ὁ λύκος ἔφη πρὸς αὐτόν, 165 ἡ δὲ ὁμοιωθεῖσα γυναικὶ ἔφη πρὸς αὐτόν, 166 ὕστερον δὲ — ἔφη πρὸς αὐτήν, 167 τῶν δὲ οἰκείων τινὸς παραγενομένου πρὸς αὐτὸν — ἔφη πρὸς αὐτόν, 229 ἰδών δέ τις αὐτὸν ὑπερπαθοῦντα — ἔφη πρὸς αὐτὸν cl. n. 190 τοῦ δὲ ὀνηλάτου πόῤῥωθεν ἑστῶτος καὶ γελῶντος λύκος παριὼν ἐθεάσατο καὶ πρὸς αὐτὸν ἔφη. Non desunt tamen alterius generis exempla. — Contraria ratio intercedit n. 31 καὶ ὁ γναφεὺς ὑποτυχὼν ἔφη, ubi A 29 πρὸς αὐτὸν subiungit. Quae lectio duobus locis gemellis (n. 34 et 60) muniri potest; quamquam longe saepius phrasis nude posita occurrit cf. ὑποτυχὼν ἔφη n. 62. 106. 117. 127, ὑποτυχοῦσα (ἀποτυχοῦσα non recte M 20) ἔφη 20. 24. 173. 22?. 227, ὑποτυχὸν ἔφη 156, ὑποτυχόντες ἔφασαν 114, ὑποτυχοῦσαι ἔφασαν 17,— ὑποτυχὼν (ἐπιτυχὼν falso M 14) εἶπεν 14. 130. 140. 149. 151. 177. 188. 201. 212. 220, ὑποτυχοῦσα εἶπε(ν) 2. 89. 206. 228. 231.

Φόνον] φθόνον librarii lapsu.

Κατειργάσω] ἀπειργάσω M, vix recte, cf. Sophocles Antig. 56 sq. μόρον | κοινὸν κατειργάσαντ' ἐπαλλήλοιν χεροῖν et Euripides Phoeniss. 1062 sq. ἃ δράκοντος αἷμα | λιθόβολον κατειργάσαι. Comparari quodammodo possunt similia vocis ἐξεργάζεσθαι exempla cf. Plato Legg. IX p. 870 C τρίτον δὲ οἱ δειλοὶ καὶ ἄδικοι φόβοι πολλοὺς δὴ φόνους εἰσὶν ἐξειργασμένοι, Euripides Orest. 1624 αἷμα μητρὸς μυσαρὸν ἐξειργασμένος (v. 284 sq. habes εἴργασται δ' ἐμοὶ | μητρῷον αἷμα), Pausanias II 18, 2 Θυέστου παίδων σφαγὰς καὶ τὰ ᾀδόμενα δεῖπνα ἐξειργάσατο.

Ἐξαιμάτωσας] ἀπεμάττου M optime. Traditam scripturam gravi corruptela depravatam esse bene vidit Halmius, qui commento ἐξεμάσσευσας non contentus verbum, cui notio transferendi vel derivandi inesset, requirebat. Omnes numeros explet ἀπεμάττου: etenim exprimendo fit tersus. Eadem vox in mendosa sylloges Florentinae lectione (n. 100 = C 400) ἀφαιματοῦσι delitescit, ubi editor scriptoris mentem non adsecutus ἐκδικοῦσι vel ἀμύνονται temptabat. Codicis Augustani memoria varietatem ἐξεμάττου significat, qua de cf. M 62 ὡς ἄρα δέοι αὐτὸν ἄρτῳ τὸ αἷμα ἐκμάξαντα τῷ δακόντι κυνὶ βαλεῖν. Locutionis usum inlustrant Sophocles Electr. 446 κἀπὶ λουτροῖσιν κάρα | κη-

λῖδας ἐξέμαξεν[1]) et Euripides Herc. fur. 1400 ἔκμασσε, ubi praecedunt Thesei verba: ἀλλ' αἷμα μὴ σοῖς ἐξομόρξωμαι πέπλοις. Idem auctor fr. 781, 6 sq. dixit: οὐ σταλαγμὸν ἐξομόρξετε, | εἴ πού τίς ἐστιν αἵματος χαμαὶ πεσών cf. Homerus Il. 5, 416 ἦ ῥα καὶ ἀμφοτέρῃσιν ἀπ' ἰχῶ χειρὸς ὀμόργνυ et 798 ἂν δ' ἴσχων τελαμῶνα κελαινεφὲς αἷμ' ἀπομόργνυ. — Apud Plutarchum Vit. Anton. LXXVII 2 δεξαμένη δὲ αὐτὸν οὕτως καὶ κατακλίνασα περιεῤῥήξατό τε τοὺς πέπλους ἐπ' αὐτῷ καὶ τὰ στέρνα τυπτομένη καὶ σπαράττουσα ταῖς χερσὶ καὶ τῷ προςώπῳ τοῦ αἵματος ἀναματτομένη δεσπότην ἐκάλει καὶ ἄνδρα καὶ αὐτοκράτορα aut τὸ αἷμα reponendum aut σταγόνας excidit.— Verbum ἀναμάσσω adsumpsit Homerus Od. 20, 92 ἔρδουσα μέγα ἔργον, ὃ σῇ κεφαλῇ ἀναμάξεις, quem praeter alios imitati sunt Herodotus I 155 τὰ μὲν γὰρ πρότερον ἐγώ τε ἔπρηξα, καὶ ἐγὼ ἐμῇ κεφαλῇ ἀναμάξας φέρω et Aelianus fr. 21 (vol. II p. 195 Hercher, ed. Teubner) πάντα ὅσα ἔδρασεν ἀνεμάξατο τῇ ἑαυτοῦ κεφαλῇ cf. etiam oraculum apud Eusebium Praep. Evang. V 20 (Anthologiae Graecae Append. ed. Cougny: VI 18 p. 467) ἄγγελον ἡμέτερον κτείνας ἀνεμάξαο ποινήν. Aliam translationem fusius tractat Creuzer ad Plotin. de pulchritud. p. 257 sqq. et Procli Comment. in Platonis Alcibiadem Priorem vol. I p. 300

Caterum ἀπεμάττου noster scripsit, non ἀπεμάσσου cf. ἀλλάττειν 222, ἀπαλλάττεσθαι 130, ἀπαλλάττονται 161, ἀπαλλαττομένη 23, ἀπηλλάττετο 2[2]). 138 142, ἁρμόττει 24. 47. 140[3]), δεδίττεσθαι 187, ἐλάττονος 73[4]), ἐλάττωμα 24, ἐνεοττοποιεῖτο 28, ἐνεοττοποιήσατο 11, ἐφρυάττετο 203, ἐφυλάττετο 155, ἐφυλαττόμην 72, ἡττηθῆναι 162, ἧττον 211, ἡττόνων[5]) 223, ἡττώμενοι 162, θαλάττῃ 28, θαλάττιον 140, θαλαττίων 140, θᾶττον 216, κρείττονας 18, κρειττόνων 223, κρείττοσιν 80. 97. 117. 216[6]), λιμώττειν 16. 178, λιμώττοντα 29, λιμώττουσα 23. 27. 108, λιμώττουσαι 128, λιμώττων 39. 79. 104. 118. 153. 235, νε-

---

[1]) Respicit Eustathius Thessalonicensis ad Homeri Od. 20, 92 p. 1857, 5 καὶ ἔστιν εὑρεῖν τοιαύτην ἔννοιαν καὶ παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ, ἔνθα φαίνεται ταῖς πεφονευμένων κεφαλαῖς ἐναπομάττεσθαι τὸ ἐν τοῖς ξίφεσιν αἷμα.

[2]) ἐπελάθετο M, ἀπηλλάττετο recte A 9 et F 4. — In παραλάττων abiit παρ' ὅλην n. 177 cf. A 174, C 176, F 131.

[3]) Forma ἁρμόζει extat n. 85 et 112 cf. ἁρμόσειεν 81. 123. 158. 160.

[4]) ἔλαττον M.

[5]) γειτόνων M, at cf. C 277[a] ὅτι (l. οὕτω) πολλάκις καὶ δυνατοὺς ἄνδρας αἱ συμφοραὶ ταπεινοῦσιν, ὥςτε τὰς ἐξ εὐτελῶν καὶ δειλῶν ὑπομένειν αἰκίας et C 277[b] πρὸς τοὺς καταδεχομένους ὑβρίζεσθαι ὑπὸ μικρῶν διὰ φόβον ἑτέρων μειζόνων.

[6]) De n. 157. cf. infra p. 30.

οττεύειν 13, νεοττοὶ 11, νεοττοποιεῖσθαι 28. 40, νεοττοποιησαμένη 231, νεοττοποιῖαν 13, νεοττοὺς 28, 231, νεοττῶν 11 bis, παραθαλαττίοις 28, περιειλίττετο 141, περιττὸς 34, περιττοτέραν 46[1]), περιττοτέρας 16, περιττότερον 58. 192, περιττῶς 84, πρᾶττε 222, πράττει 48, πράττειν 3. 204, πράττετε 19, πράττοι 36, πραττόμενα 52. 178. 204, πράττοντας 19, πράττοντες 92, τυφλώττων 214, φυλάττεσθαι 48. 52, φυλάττομαι 224, φυλαττόμεθα 16, φυλαττομένη 28. 159, φυλαττομένην 28, φυλαττόμενοι 28. 69, φυλάττονται 226, φυλάττοντας 148. — Formae Atticae neglectae sunt hisce locis: ἀποτάσσομαι 36, γλωσσαλγίαν 136, γλωσσαλγίας 187, ἐσπάρασσεν 229, θάλασσαν 18. 19. 28. bis. 72. 165. 208, θαλάσσῃ 72, θαλάσσης 108. 134. 140. 208, θαλάσσιος 108, μέλισσαι 69. 160, μελισσουργοῦ 69[2]), ὀρυσσέτωσαν 95, παραθαλασσίῳ 208, πάσσαλον 76, περισσὰ 46, περισσὸν 24, περισσότερον 109[3]), ταράσσειν 150, ταράσσηται 29, φυλάσσονται 127[4]).

Ὑπό τινων] ὑπὲρ ἐνίων M, quae scriptura ad ὑπ' ἐνίων ducit. Ὑπ' in ὑπὲρ librarii inscitia mutavit etiam n. 181 ἔτι καὶ τοῦτο λοιπὸν ἦν ὄνους ὑπ' ἀνθρώπων προςκυνεῖσθαι, ubi M prave ἠγνόουν σε ὑπὲρ ἄνθρωπον pro ἦν ὄνους ὑπ' ἀνθρώπων offert. Elidendi rationem confirmant ὑπ' ἀλλήλων (60), ἀνάγκης (2), αὐτοῦ (25. 112), αὐτῶν (26. 30. 78. 79. 114. 115. 151. 204. 223), ὑφ' ἡμῶν (154), ὁρμῆς (233), οὗ (44), ὧν (71. 231). Hiatus ter occurrit: n. 33 et 199 ὑπὸ ἀμφοτέρων, 185 ὑπὸ ὀνηλάτου. Quibus locis incuria librarii videtur adgnoscenda esse. Simili ratione M peccat n. 14 διὰ (δι' A 4) ἐλπίδα, 191 ἐπὶ (εἰς A 187) ἄγραν, 85 παρὰ (παρ' A 89) ἀνθρώποις cf. 1) δι' ἄγνοιαν (69. 209), αἰσχύνην (24), ἀλκῆς (137), ἀλόγιστον (218), ἀναρχίαν (162), ἀσθένειαν (11. 23), αὐτὸ (16. 196), ἑαυτοὺς (172), ἐλπίδα (128), ἐπιθυμίαν (54), ἐπινοίας (76. 137), ἔργων (25. 34), εὔνοιαν (24), ἡδυπάθειαν (83), ἣν (36. 48. 63. 103. 111. 137. 138. 171. 177. 186. 217), ὑποκρίσεως (156); — 2) ἐπ' ἄγραν (7. 88. 107), ἀγροῦ (11. 47),

[1]) περιττότερον M, recte A 46.

[2]) A 73 exhibet μελισσουργόν, unde μελιτουργοῦ effinxit Schneider. — Falso M 70 κύνας Μολιτιαίους venditat, ubi κύνας Μελιταίους expectamus cf. n. 87 ἔχων τις κύνα Μελιταῖον (Μελιττιαῖον mendose A 92).

[3]) Etiam n. 203 ὅσῳ γὰρ ἂν πλείονα τέκνα σχῇς, τοσούτῳ περισσοτέρας δουλείας στενάξεις equidem περισσοτέρας pro corrupta memoria περιστερᾶ reposui.

[4]) Ad aliud genus pertinent: ἐπτερύσσετο 12, κατέασσε 13, κατεάσσειν 53, κατεάσσεσθε 221, κατεασσόμενα 221. — N. 194 M altero loco ἀτιθάσευτος; altero ἀτιθάσσευτος suppeditat, quemadmodum 26 τιθασῷ, 193 τιθασσὸν occurrit. Ego ubique simplex σ edidi.

ἄνδρα (120), *ἄνδρας* (125), *ἀνδρὸς* (103), *ἀνδρῶν* (49), *αὐτὴν* (5), *αὐτὸν* (186), *αὐτοφώρῳ* (201); *ἐκείνους* (123. 199), *ἐκείνων* (41. 198), *ἐλαχίστοις* (189), *εὐθὺς* (233, — sed cf. p. 20) n. 1.) *ὠφελείᾳ* (3); — *ἐ φ' ἑστίασιν* (119. 138), *ἣν* (72), *οἷς* (167); — 3) *π α ρ' ἄλλοις* (98), *αὐτῆς* (59), *αὐτοῖς* (150), *αὐτὸν* (104. 152. 235), *αὐτοῦ* (118. 170. 171. 193), *αὐτῷ* (155), *αὐτῶν* (89. 148), *ἑαυτοῖς* (167), *ἕκαστα* (20. 32. 88. 122. 218), *ἐμοῖ* (89. 145), *ἐνιαυτὸν* (222), *ὁδὸν* (216), *ὅλην* (177), *ὃν* (103. 104. 235), *οὐδὲν* (180). — Semper ante vocales legimus *ἀπ'*, *ἀφ'*, *κατ'*, *καθ'*, *μετ'*, *μεθ'*, — *ἀλλ'*, *εἶθ'*, cf. a) *ἀ π' αὐτῆς* (48), *ἐκείνου* (13 bis. 48. 168. 184 224), *ἐμοῦ* (209); — b) *ἀ φ' ἑαυτῆς* (42), *οὗ* (224); — c) *κ α τ' ἀρχὰς* (202), *αὐτῆς* (50. 98. 99. 109), *αὐτὸ* (227), *αὐτοῦ* (8. 79. 93. 96. 101), *αὐτῶν* (44. 147. 160), *ἐνιαυτὸν* (131); — d) *κ α θ' ἑαυτῶν* (57. 210), *ἑκάστην* (58), *ἓν* (57, ubi M voce caret), *ἡμέραν* (59); — e) *μ ε τ' ἀμφοτέρων* (115)[1]), *ἀνθρώπων* (123), *ἐκεῖνον* (222), *ἐκείνων* (196), *εὐλόγου* (3 bis), *οἰμωγῆς* (75), *ὀλίγον* (205), *οὐ* (25. 90. 145); — f) *μ ε θ' αὐτῶν* (121), *ἑτέρων* (32), *ἡμέρας* (127), *ἧς* (47), *ἡσυχίας* (177); — g) *ἀ λ λ' ἀπίωμεν* (117), *ἀποτάσσομαι* (36), *ἀσεβὴς* (3), *ἐὰν* (29. 62. 85. 226. 234)[2]), *ἔγωγε* (4. 14. 25. 26. 28. 63. 72. 103. 108. 112. 120. 123. 137. 138. 143. 147. 155. 164. 174. 177. 182. 186. 188. 204. 210. 217. 231), *εἰ* (20. 104. 196. 225. 235), *εἰς* (138), *ἐμὲ* (172), *ἔμοιγε* (31. 67. 105. 178. 220), *ἐπὶ* (233), *εὖ* (86. 146. 187), *εὐήθης* (89), *εὕρηκα* (66), *ἡμῖν* (60), *ἵνα* (92), *ὀρυσσέτωσαν* (95), *ὅταν* (228), *οὐ* (22. 48. 106. 132), *οὐδὲ* (25. 171. 212), *οὐκ* (152. 225), *οὖν* (11), *οὔτε* (51. 130), *οὐχ* (1. 82. 223), *ὦ* (34. 37. 76. 102. 122. 124. 127. 129. 149. 165. 203. 207. 215. 222); — h) *εἶθ' οὕτως* (2. 186. 191). — Ex contrario suspicionem loci movent, quibus *δὲ* elisionem patitur: *δ' ἀκροχολήσας* (233), *ἄρα* (40), *αὐτῷ* (11), *αὐτῶν* (177), *οὐδὲν* (57); — *ο ὐ δ' ἀρχὴν* (155) cf. *δ ὲ ἀγανακτήσας* (163), *ἀγανακτοῦντες* (155), *ᾔδει* (48), *ἀδελφὴ* (90), *ἀεὶ* (198. 205), *Ἀθηναῖος* (32), *αἴθυια* (168), *αἰτιωμένου* (193), *αἰφνίδιον* (165), *ἀκούουσα* (203), *ἀλόγιστον* (8 100), *ἀλώπεκος* (22), *ἀλώπηξ* (11. 26), *ἀμελετήτως* (78), *ἄμπελος* (10), *ἀμφιγνοοῦντες* (115), *ἀναιρεῖ-*

---

[1]) *Οὕτω τε συνέβη αὐτῷ τῆς ἐξ ἀμφοτέρων διαίτης στερηθῆναι* M cum A 122; at cf. F 253 *τῆς μ ε θ' αὐτῶν διαίτης ἀπεῖρξαν* et A 130 *οὐχ ὑπομείνας τὴν μ ε τ' ἀνθρώπων δίαιταν*. Adde M 121 *κἀκεῖνοι οὐ γνωρίζοντες αὐτὸν διὰ τὸ χρῶμα τῆς μ ε θ' αὐτῶν* (*μετ' αὐτῶν* M et A 128) *διαίτης ἀπεῖρξαν αὐτόν*.

[2]) N. 178 *ἀλλ' ἔμοιγε αἱρετώτερον ἦν παρὰ τοῖς προτέροις δεσπόταις ἀχθοφοροῦντα λιμώττειν ἢ ἐνταῦθα παραγενέσθαι, ὅπου, [ἀλλ'] ἐὰν ἀποθάνω, οὐδὲ ταφῆς ἀξιωθήσομαι* particulam *ἀλλ'* eiciendam esse indicavi, — nescio tamen an genuina scriptura fuerit: *ὅπου ἀλλ' οὐδέ, ἂν ἀποθάνω, ταφῆς ἀξιωθήσομαι* cf. A 175 *ὅπου οὐδέ, ἂν ἀποθάνω, ταφῆς τεύξομαι.*

σθαι (71. 169), *ἄνθρωπον* (93), *ἀνθρώπου* (46 bis), *ἀνιμήσασθαι* (112), *ἄντικρυς* (147), *ἀντισχεῖν* (99), *ἀπ'* (13), *ἀπαυδήσας* (129), *ἀπεκρίνατο* (29. 152. 234), *ἀποδεξάμενοι* (40), *ἀποδιδόντας* (95), *Ἀπόλλωνος* (97), *ἀπόπειραν* (30), *ἄρκτου* (64), *ἀρξάμενον* (154), *ἀροτὴρ* (39), *ἀσμένως* (140), *αὐξηθεῖσαν* (4), *αὐτὰ* (94)[1]), *αὐταῖς* (55. 149), *αὐτὰς* (128), *αὐτῇ* (25. 202), *αὐτὴν* (2. 25. 144. 191), *αὐτῆς* (11. 21. 28. 71. 80), *αὐτοῖς* (46. 64. 161. 184. 232), *αὐτὸν* (14 bis. 84. 134. 141. 145. 195. 217), *αὐτὸς* (12), *αὐτοῦ* (12. 19. 41. 63. 65. 80. 85. 94. 102. 129. 171. 172. 178. 185. 211), *αὐτοὺς* (19. 60), *αὐτῷ* (78. 135. 136. 179. 216), *αὐτῶν* (50. 54. 61 bis 69. 75. 86. 133. 146. 192 bis 212), *ἀφείλετο* (48), *ἀφελκύσαντες* (21), — *ἐγένετο* (70. 71. 153. 180), *ἐγένοντο* (43), *ἔγχελυς* (61), *ἐγὼ* (2), *ἐθερμάνθη* (174), *εἰ* (141. 154), *εἶπε* (64. 81), *εἶπεν* 47. 51. 103. 146. 234), *εἰπόντος* (3. 67. 70. 137. 171. 195. 219), *εἰπόντων* (183), *εἰπούσης* (90. 98. 169), *εἰς* (49. 81. 173), *εἰςελθοῦσα* (11), *εἰςελθὼν* (146), *εἰςιὼν* (57), *ἐκακοπάθει* (178, *ἑκατέρου* (22), *ἐκεῖνοι* (204), *ἐκεῖνος* (140), *ἐκείνου* (150), *ἐκπλαγέντος* (15), *ἐκροφήσασα* (18), *ἔλεγε* (25. 57), *ἔλεγεν* (93), *ἐλθὼν* (138), *ἐλπίδας* (143), *ἔμπνουν* (37), *ἐν* (7. 13. 71. 189), *ἐνέστη* (94), *ἐνταῦθα.* (9. 86 199), *ἐξαναστὰς* (141. 145. 165), *ἐξαναστῆναι* (142), *ἐπακολουθούσης* (201), *ἐπανελθοῦσα* (231), *ἐπελθόντων* (66); *ἐπὶ* (57. 67. 113. 168. 179. 226), *ἐπιγνόντος* (171), *ἐπικαθίσαντος* (190), *ἐπιστᾶσα* (59), *ἐπιστραφεὶς* (124. 125), *ἐπιστραφέντος* (120), *ἐπιφανέντος* (171), *ἐρωδιῷ* (151), *ἐρωτώμενος* (167), *Ἑρμῆν* (178), *Ἑρμῆς* (95), *ἑτέραν* (90. 214), *ἑτέρας* (206), *ἕτερος* (43. 64. 66. 81), *ἔτι* (52. 85), *ἐτύγχανε* (187), *εὖ* (145), *εὐτόνως* (185), *ἔφασαν* (86. 157), *ἔφη* (104. 119. 147. 167. 235), *ἐφύλαξεν* (149), *ἔχων* (65),— *ἦ* (93), *ἡμέρα* (111), — *ἴδια* (214), *ἰδίων* (214), *ἰδὼν* (182), *ἱκετευούσης* (4), *ἵνα* (227), — *ὁ* (64)[2]). 68 bis. 92 bis), *ὀθνείαις* (16), *οἱ* (162),

---

[1]) M falso *τὰ* inter *δὲ* et *αὐτὰ* inserit: *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ χρεωφειλέται, μέχρι μὲν τὰ ἀλλότρια ἔχουσι χρήματα, δοκοῦσί τινες εἶναι, ἐπειδὰν δὲ [τὰ] αὐτὰ ἀποδώσωσιν, ὁποῖοι ἐξ ἀρχῆς ἦσαν, εὑρίσκονται* cf. C 188[b] et F 78. Scripturam *ἐπειδὰν δὲ ταῦτα ἀπαιτηθῶσιν* exhibet C 188[a], *ἐπειδὰν δὲ ἀποδώσουσιν* A 101, ubi Schneideri lectio *ἀποδῶσιν* potius auctorem quam libri memoriam corrigit cf. M 156 *ἐὰν ποτὸν σοὶ ἐπιδώσω ἐγὼ* cl. Lobeckio ad Phrynich p. 720 sqq. Etiam in C 188[b] *ἐπὰν δὲ αὐτὰ ἀποδώσωσιν* sine necessitate *ἀπαιτηθῶσιν* scripsit Halmius n. 200[b]: eandem formam sylloges Florentinae verbum *ἀποδώκωσιν* (n. 78) significat.

[2]) Conlectionis Parisinae lectio *ὑποχωρησάσης δὲ ἀπὸ τοῦ δένδρου ἐπυνθάνετο αὐτοῦ* recto talo stare non potest, unde inter *δὲ* et *ἀπὸ* excidisse statui: *ὁ ἕτερος καταβὰς ἀπὸ τοῦ δένδρου* cf. C. 249[b] et F 56. Codicis A supplementum (n. 65; adde C 249) *ὁ ἀπὸ τοῦ δένδρου καταβὰς* ex mea quidem sententia non sufficit

οἰκείων (167), *οἶκον* (93), *οἰκουρὸν* (88), *ὀλίγας* (127), *ὁμοιωθεῖσα* (165), *ὀνηλάτης* (180), *ὀνηλάτου* (190), *ὄος* (87. 100), *ὀρνιθοθήρα* (195), *ὅτε* (19. 104. 235)[1]), *ὅτι* (81. 84. 126. 154), *οὐ* (201), *οὐδαμῶς* (118), *οὐδὲν* (81 bis 88), *οὐδενὸς* (137), *οὐκ* (15. 84. 177), *οὖσι* (217), *οὗτος* (60), *οὐχ* (123), — *ὑὸς* (227), *ὑπ'* (223), *ὑπὲρ* (142), *ὑπὸ* (42. 46. 73. 175), *ὑποτυχόντες* (114), *ὑποτυχοῦσα* (89. 173. 222), *ὑποτυχὼν* (127. 130. 151. 177), *ὑστεραίᾳ* (16), *ὕστερον* (51), *ὑφ'* (233), — *ὠνητοῦ* (170), *ὡς* (44. 52. 53. 71. 79. 176. 179. 189. 210. 224. 229)[2]); — *μ η δ ὲ ἅπαξ* (58), *ἀρνήσασθαι* (135), *ὅταν* (211), *ὕπνου* (3); — *ο ὐ δ ὲ ἀνθρώποις* (56), *ἐν* (66), *ἓν* (138), *ἑνὸς* (60). — Qua observatione nixus equidem *δὲ* non *δ'* supplevi ante *ἀπόλωλας* (66)[3]), *αὐτῇ* (126)[4])

---

[1]) Et n. 104 et n. 23 M praebet: *ὕστερον δέ, ὡ ς ὅ τ ε χειμὼν ἐνέστη*, ubi *ὡς* cum A 111 expunxi; *ὅτε* omittit F 84: *ὕστερον δέ, ὡς χειμὼν ἀνέστη* (l. *ἐνέστη*), fortasse recte. Eandem coniunctionem M falso invexit n. 130 *ἀλλ' οὔτε, ὅτε ἦλθες, ἔγνων οὔτε, [ὅτε] ἐὰν ἀπέλθῃς, γνώσομαι*. Ante vocales *οὔτε* elisione non afficitur cf. *οὔτε ἀέρος* (9), *ἀπιὼν* (130), *ἐν* (115), *ὕδατος* (9). Adde *τ ὲ ἀμυγδάλων* (176), *αὐταῖς* (146), *εἶδος* (115), *ἐκείνους* (65), *ἔκλαιεν* (171), *ἐστὶ* (234), *ἦν* (79. 127. 145. 176. 200. 233), *ὀδόντας* (135), — *ὥ σ τ ε αὐτὸν* (113). — *ὁ π ό τ ε αὐτὴν* (57), — *ὅ τ ε ἐμὲ* (235), *ἐμοὶ* (234), *ἐμόχθουν* (104), *ἦλθες* (180), *ἦν* (229), *οὐδὲν* (48. 106), — *π ο τ ὲ ἀνοιξάσης* (159), *ἀποθανόντος* (161), *ἀχθόμενοι* (184), *ἑαυτὸν* (13), *εἰσελθούσης* (207), *ἐκλαθόμενος* (121), *ἐν* (61), *ἐπὶ* (11), *ἐπιδημήσωσι* (84), *οὐδὲ* (161), *ὡς* (225), — *τ ό τ ε αὐτοὺς* (184), *ἐκεῖνος* (192), *ἐπόνεις* (104. 235), *ὅτε* (201).

[2]) N. 205 *ὁ δὲ ὡς ἀεὶ αὐτὸν* (l. *αὐτὸ*) *διανεβάλλετο λέγων μετ' ὀλίγον χρόνον μεταβήσεσθαι* aut vocula *ὡς* pro emblemate habenda est aut corrigendum *ὁ δὲ ε ἰ σ α ε ὶ αὐτὸ διανεβάλλετο κτλ.* Paulo aliter A 200, C 269, F 316: *ὁ δὲ ἀνεβάλλετο λέγων μετ' ὀλίγον χρόνον μεταβήσεσθαι.*

[3]) *Ἐκεῖνος* [*δὲ*] *ἀπόλωλας* [*εἶπεν*] reposui pro *ἐκεῖνος ἀπόλωλας* cf. C 83 et F 237 *ὁ δ' εἶπεν.* Particula *δὲ* carere possumus, si *κἀκεῖνος* recipiatur ex A 67 *κἀκεῖνος* [*ὁ μὴ εὑρὼν ἔφη*] *'ἀλλ' ἀπόλωλας' εἶπεν*, ubi verba a nobis seclusa ex interpolatione fluxerunt Falsam emendandi viam ingressus Schneider edidit: *κἀκεῖνος ὁ μὴ εὑρὼν ἔφη 'ἀλλ' ἀπόλωλα εἶπέ'.* — Eodem modo *κἀκεῖνος* pro *ἐκεῖνος* perperam suppeditat M 155 et 201, — recte legimus: *κἀκεῖνος* n. 13. 30. 36. 69. 151. 167. 220, 224, *κἀκείνου* n. 218, *κἀκεῖνοι* n. 120. 184. 221, *κἀκείνους* n. 67, *κἀκείνη* n. 18. 22. 71. 219, *κἀκείνην* n. 57.

[4]) Lacunosam et corruptam sylloges nostrae memoriam ex A 132 ita explevi et emendavi: [*συνέβη δὲ αὐτῷ ἀμφοτέρων στερηθῆναι*] [*καὶ*] *τοῦ μὲν* [*μὴ*] *ἐφικομένῃ*, sed *δὲ* pro *δ'* dedi ipse, qnemadmopum etiam n. 11 *συνέβη δ' αὐτῷ τῆς εἰς τὴν φιλίαν ἀσεβείας οὐκ εἰς μακρὰν δίκην ὑποσχεῖν* particulae formam non elisam progenuina habeo cf. n. 55. 84. 128. 179. 202. Praetera nescio an codicis M scriptura *ἐφικόμενον* leetionem *ἐφικομένην* innuat cf. n. 179 *συνέβη δὲ α ὐ τ ῷ τῶν σπόγγων ἀνασπασάντων τὸ ὕδωρ μὴ δ υ ν ά μ ε ν ο ν* (*δυνάμενος M*) *ἐξαναστῆναι ἐνταῦθα ἀποπνιγῆναι ὑπὸ τὸ ὕδωρ*, 202 *συνέβη δὲ α ὐ τ ῇ τῶν πτερῶν περιθραυσθέντων ἐπὶ τῆς γῆς κ α τ α π ε σ ο ῦ σ α ν ὑπό τινος τῶν παρατυχόντων συλληφθῆναι* cll. n. 83 *οὕτω τε συνέβη α ὐ τ ῷ ὑπὸ ἀμφοτέρων ἐν μέρει τ ι λ λ ο μ έ ν ῳ φ α λ α κ ρ ό τ ε ρ ο ν* (l. *φαλακρὸν*) *γενέσθαι* et 94 *οὕτω τε συνέβη α ὐ τ ῷ ἀπογυμνωθέντι κολοιὸν γενέσθαι.*

αὐτὸν (198), *αὐτοῦ* (127), *ἐπαινῶν* (63)[1]), *ὑποτυχὸν* (156), *ὑποτυχὼν* (140)[2]).

Ὑπ' ἐνίων] vocis *ἐνίων* usum confirmat n. 76 *ὅταν τῆς ἐνίων μοχθηρίας πειραθῶσιν*. Ac saepissime in epimythiorum introitu habes: *οὕτω* (*οὕτως* n. 113, sed *οὕτω* A 120)[3]) *καὶ τῶν ἀνθρώπων* (23. 28. 45. 79. 175. 179), *δανειστῶν* (180), *οἰκετῶν* (161), *ῥητόρων* (113) *ἔνιοι* sive *οὕτως ἔνιοι τῶν ἀλαζόνων* (219), *ἀνθρώπων* (60. 67. 69. 73. 128. 143. 202. 206. 225), *ἀπαιδεύτων* (187). Quae sermonis proprietas obscuratur n. 173 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων τινές*, ubi recte F 129 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔνιοι* offert; citra necessitatem vero *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔνιοι* pro *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ* F 285 (sive C 101ᵇ) exhibet in corpusculo Parisino n. 115 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τὰς πατρίδας ἀπολιπόντες καὶ τὰς ἀλλοδαπὰς προκρίνοντες οὔτε ἐν ἐκείναις εὐδοκιμοῦσι διὰ τὸ ξένους εἶναι καὶ ὑπὸ τῶν πολιτῶν δυςχεραίνονται διὰ τὸ ὑπερπεφρονηκέναι αὐτοὺς* cf. n. 68 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων* (*τοῖς ἀνθρώποις* falso M) *οἱ τοῖς φαύλοις ἐπιτηδεύμασιν ἐνδιατρίβοντες φθάνουσιν ἀπολλύμενοι, πρὶν ἢ ἐπὶ τὰ καλλίονα τρέπεσθαι*, 108 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τὰ οἰκεῖα καταλιπόντες ἐπιτηδεύματα καὶ*

---

[1]) Locum desperatum hoc modo constitui: *εἷς δέ τις τῶν διαβιβάζειν εἰθισμένων θεασάμενος διαποροῦντα προςελθὼν καὶ ἀράμενος* (*διεπέρασεν αὐτόν' ὁ δὲ ἐπαινῶν*) *αὐτοῦ τὴν φιλοφροσύνην εἱστήκει τὴν αὐτοῦ πενίαν μεμφόμενος, δι' ἣν ἀμείψασθαι τὸν ευεργέτην οὐ δύναται.* — Verbum *ἀράμενος* pro *ἐράμενος* suppeditavit F 56, ubi falsissime legitur: *καὶ ἀράμενος αὐτοῦ τὴν φιλοφροσύνην διεπέρασεν αὐτόν' ὁ δὲ εἱστήκει.* Prorsus a vero abhorret Schneideri commentum: *καὶ ἀράμενος αὐτοῦ* (!) *τῇ φιλοφροσύνῃ* nec meliorem contextum excogitavit Corais (p. 398), quem Halmius n. 119 sequitur: *καὶ ἀράμενος αὐτὸν σὺν φιλοφροσύνῃ* cf. M n. 103 *ἕνα ἕκαστον τῶν θεῶν μετὰ πολλῆς φιλοφροσύνης ἠσπάζετο.* Portitoris benevolentiam, que nulla fuerit, fabulae auctor laudare non potest, iure laudat (pro *ἐπαινῶν* legi potest etiam *ἀποδεχόμενος* cf. n. 151 *ἀποδεξάμενος αὐτοῦ τὸ ἀψευδὲς* et 171 *ἀποδεξάμενος αὐτοῦ τὴν δικαιοσύνην*) causa nondum cognita Diogenes. De re ipsa cf. quae dixi ad Gnomol. Vatic. n. 233 ('Wiener Studien' vol. X — 1888 — p. 218.)

[2]) Falso *δὲ* inserit M ante *ἄλλα* (104), *ἔλεγεν* (3), *ἔφη* (15).

[3]) *Οὕτως* ante *καὶ* conlocatur praeterea n. 2. 5. 6. 14. 17. 140 eademque ratione *οὕτως* recurrit ante *διεταράχθη* (1: ex coni. pro *ὄντως*, A 10 *οὕτως ἐξεταράχθη* offert), *κατακλᾶται* (221), *πρὸς* (45), *σε* (119), *συνέβη* (40), *σφόδρα* (206), *τῆς* (110), unde n. 233 *οὕτως συμμαχῆς* pro *οὗτως* scripsi. Saepius tamen consonantibus forma *οὕτω* praemittitur cf. *διανεμέιν* (144), *καὶ* (22. 23. 28. 29. 45. 49. 61. 62. 68. 79. 88. 94. 108. 110. 111. 113. 117. 122. 133. 148. 152. 155. 161. 173. 175. 177. 179. 180. 183. 186. 203. 212. 232. 235), *κατεθάῤῥησεν* (1), *κοιμώμενον* (230), *μᾶλλον* (21), *πανταχοῦ* (33), *παρὰ* (215), *πολλάκις* (7. 71. 72. 84. 147. 208), *πολλοὶ* (98. 102. 109. 119. 167. 172. 218. 223), *πολλοῖς* (55. 77. 162), *ῥᾳδίως* (27), *τὰ* (137), *τὰς* (221), *ταῦτα* (222), *τε* (33. 94. 115. 121. 159. 169), *τῶν* (38. 209). — Ante vocales communem usum secutus *οὕτως* pro *οὕτω* reduxi n. 47 (*ἀπέχθεται*) et 69 (*ἔνιοι*), sicuti etiam n. 160 ante *ἂν* ex emendatione *ἁρμόσειεν* pro *ἁρμόσειε* dedi cf. n. 81. 123. 153.

τοῖς μηδὲν προςήκουσιν ἐπιχειροῦντες εἰκότως δυςτυχοῦσιν, 117 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τοῖς κρείττοσιν ἁνθαμιλλώμενοι πρὸς τῷ τῶν ἴσων μὴ ἐφικέσθαι καὶ γέλωτα ὀφλισκάνουσιν*, 155 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τοῖς φιλαργύροις τὴν παρακαταθήκην ἐγχειρίζοντες εἰκότως ἀποστεροῦνται*, 186 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ μηδὲν προςήκουσιν ἐπιχειροῦντες εἰκότως δυςτυχοῦσιν*, 235 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ παρὰ τὰς εὐθηνείας τοῦ μέλλοντος μὴ προνοούμενοι παρὰ τὰς τῶν καιρῶν μεταβολὰς τὰ μέγιστα δυςτυχοῦσιν.*

Ὡς φαῦλοι διαβάλλωνται] *ὡς φαύλου διαβάλωνται* M librarii errore.[1]) — Cum coniunctivo praesentis *ὅταν* copulatur n. 22 (*ἔχωσιν*), 29 (*περιάγωσιν*), 47 (*δέῃ*), 88 (*ἄγωσιν*), 152 (*πονηρεύωνται*), 165 (*ὦσι*), 195 (*ὦσιν*), 211 (*ἀληθεύωσι*), 228 (*φράζῃ*), 231 (*ὑφιστῶνται*), — aoristus comparet n. 26 (*ἴδωσιν*), 76 (*πειραθῶσιν*), 105 (*ἴδωσι*), 113 (*ἀφίκωνται*), 125 (*ἀντιστῶσιν*), 127 (*ἐκφύγωσι*), 135 (*ἀπογυμνώσωσιν*), 164 (*παρακολουθήσῃ*), 175 (*ἔλθωσιν*), 178 (*λάβωσιν*), 184 (*ποιήσωσι*).

Ὀκνοῦσι] *ὀκνοῦσιν* M. In fabularum clausulis *ν ἐφελκυστικὸν* prodit ante litteram A in fabulae sequentis introitu n 7 (*διεβράβευσεν*), 16 (*προκρινοῦσιν*), 22 (*ἔχωσιν*), 29 (*περιάγωσιν*), 33 (*ἐστίν*), 35 (*δοκῶσιν*), — ante *B* n. 43 (*πράγμασιν*) et 48 (*καθέστηκεν*), — *Γ* n. 51 (*ἔχουσιν*) et 58 (*ἀπολλῦσιν*)[2]), — *Δ* n. 65 (*δοκιμάζουσιν*), — *E* n. 73 (*ἐμβάλλουσιν*), 78 (*ὀφλισκάνουσιν*), 81 (*ὠφελοῦσιν*), 83 (*ἐστίν*), 87 (*πεφύκασιν*), 88 (*ἄγωσιν*), 90 (*πταίουσιν*), — *Z* n. 97 (*ὀφλισκάνουσιν*), — *H* n. 102 (*ἀναφέρουσιν*), — *Θ* n. 104 (*δυςτυχοῦσιν*), — *K* n. 108 (*δυςτυχοῦσιν*), 111 (*ἔχουσιν*), 117 (*ὀφλισκάνουσιν*), 119 (*ὀκνοῦσιν*), 120 (*ἐκινδύνευσεν*), 122 (*φρονῶσιν*), 125 (*ἀναχαιτίζουσιν*), — *Λ* n. 134 (*δυςτυχοῦσιν*), 137 (*ἐκφεύγουσιν*), 138 (*λανθάνουσιν*), 139 (*ὑπομένουσιν*), 146 (*ὀφλισκάνουσιν*), — *M* n. 160 (*ὑπομένουσιν*), — *N* n. 166 (*τυγχάνουσιν*), 167 (*δυςφοροῦσιν*), — *Ξ* n. 169 (*ἐκφεύγουσιν*), — *O* n. 178 (*λάβωσιν*), 180 (*ἀπολλῦσιν*)[3]), 181 (*ὀφλισκάνουσιν*), 183 et 186 (*δυςτυχοῦσιν*), 190 (*εἰσιν*), 193 (*προδιδόασιν*), 195 (*ὦσιν*), — *Π* n. 203 (*τεκνο-*

---

[1]) Simplex *λ* pro duplici habes etiam n. 12 (*μαλοῖς*), 16 (*παραβάλων*), 43 (*ἄλεσθαι* pro *ἅλλεσθαι*), 87 et 88 (*παρέβαλεν*, ubi imperfectum expectatur), 120 (*ἀπόλυμαι*), 164 (*μέλει*), 191 (*συναπολύντες*), 233 (*ψύλα* et *ψύλαν*), contraria est ratio n. 50 (*μεταβάλλουσα* pro *μεταβαλοῦσα*) et 71 (*ἀπωλλόμην*).

[2]) *ἀπόλλυσιν M. ἀπόλλουσι* A 58 ex Byzantinorum more, qui verbum *ὄλλω* (*ἀπόλλω*) saepius adhibent. S *ἀπολλύουσι* effecit (cf. M n. 180), C 24ᵃ *ἀποβάλλουσι* praebet.

[3]) *ἀπόλλυσιν M, ἀπολλύουσιν* A 177, *προςαπόλλουσιν* F 133, quam lectionem C p. 328, 2 coniectura *προςαπολλύουσιν* oblitteravit.

ποιοῦσιν), 204 (*ἐστιν*), 212 (*εἰσιν*), — Σ n. 218 (*ὑποῤῥίπτουσιν*), — *T* n. 223 (*ὑπομένουσιν*), 224 (*καθέστηκεν*), 225 (*ἐπιτελοῦσιν*), - Y n. 227 (*μετασχηματίζουσιν*), — *X* n. 230 (*ἐνίκησεν*), — Ψ n. 232 (*δουλεύουσιν*, ubi M perperam *δουλεύσεσιν* praebet) in calce sylloges n. 235 *δυςτυχοῦσιν* extat Quae cum ita sint, non sine ratione *ἐστιν* (n. 19 ante *Δ*) et *ὀφλισκάνουσιν* (n. 63 ante *Δ*) pro *ἐστι* et *ὀφλισκάνουσι* correxi recteque *καταφρονοῦσιν* supplevi n. 157 (ante *M*) *ὁ λόγος, δηλοῖ, ὅτι οἱ φιλονεικοῦντες τοῖς κρατοῦσι τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας*, ubi C 107ᵃ et F 108 *καταχρονοῦσι* suppeditant. Ceterum ex eisdem libris (et A 160) vitiosae codicis M memoriae *κρατοῦσι* scripturam *κρείττοσι* substituendam esse docent n. 18 *ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι οἱ τοὺς κ ρ ε ί τ τ ο ν α ς χλευάζοντες λανθάνουσι* (*λαμβάνουσι M*) *μείζονας ἑαυτοῖς τὰς ἀνίας ἐξ αὐτῶν ἐπισπώμενοι*, 80 *πρὸς τοὺς διὰ φθόνον κ ρ ε ί τ τ ο σ ι ν ἁμιλλωμένους* (*ἁμιλλομένους M*) *ὁ λόγος εὔκαιρος*, 97 *οὕτως οἱ τοῖς κ ρ ε ί τ τ ο σ ι ν ἀνθαμιλλώμενοι πρὸς τῷ ἐκείνων* (*τὸ ἐκείνου M*) *μὴ ἐφικέσθαι καὶ γέλωτα ὀφλισκάνουσιν*, 117 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ τοῖς κ ρ ε ί τ τ ο σ ι ν ἀνθαμιλλώμενοι πρὸς τῷ τῶν ἴσων* (*τὸ τῶν ἥσης* M) *μὴ ἐφικέσθαι καὶ γέλωτα ὀφλισκάνουσιν*, 216 *τοῦτο πάσχουσιν οἱ τοῖς κ ρ ε ί τ τ ο σ ι ν ἀνθαμιλλώμενοι· θᾶττον* (adde: *γὰρ*) *διαῤῥήγνυνται ἢ ἐκείνων ἐφικέσθαι δύνανται*, 223 *οὕτω πολλοὶ διὰ φόβον τῶν κ ρ ε ι τ τ ό ν ω ν καὶ τὰς ἐκ τῶν ἡττόνων* (*γειτόνων M*) *ὕβρεις ὑπομένουσιν* cf. insuper n. 12 *οὕτως γ' πρὸς τοὺς ὑ π ε ρ έ χ ο ν τ α ς ἅμιλλα πρὸς τῷ μηδὲν ἀνύειν καὶ ἐπὶ συμφοραῖς προςκτᾶται γέλωτα*, 139 *οὕτως οἱ τοὺς ἰ σ χ υ ρ ο τ έ ρ ο υ ς διερεθίζοντες εἰκότως τὰς ἐξ αὐτῶν πλημμελείας ὑπομένουσιν*, 215 *οὕτω παρὰ τὰς τῶν ἀ μ ε ι ν ό ν ω ν στάσεις καὶ οἱ μη δενὸς ἄξιοι πειρῶνται δοκεῖν τι εἶναι*, ubi corrigendum: *δοκεῖν τινες εἶναι* cf. n. 94 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ χρεωφειλέται, μέχρι μὲν τὰ ἀλλότρια ἔχουσι χρήματα. δοκοῦσί τινες εἶναι*, — 60 *οὕτως ἔνιοι τῶν ἀνθρώπων οὐδὲ ἑνὸς* (l. *οὐδενὸς*) *ἄξιοι ὄντες, ὅταν ταραχῆς λάβωνται, δ ο κ ο ῦ σ ί τ ι ν ε ς*, 113 *οὕτως καὶ τῶν ῥητόρων ἔνιοι ἐν σχολαῖς τ ι ν ε ς δ ο κ ο ῦ ν τ ε ς, ὅταν ἐπὶ τὰς πολιτείας ἀφίκωνται, οὐδενὸς ἄξιοι εὑρίσκονται*, 187 *οὕτως ἔνιοι τῶν ἀπαιδεύτων τοῖς ἔξωθεν τύφοις δ ο κ ο ῦ ν τ έ ς τ ι ν ε ς ὑπὸ τῆς ἰδίας γλωσσαλγίας ἐλέγχονται* cl. 175 *οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔνιοι ἐξ ἀπροόπτου*[1]) *δ ο κ ο ῦ ν τ ε ς φ ο β ε ρ ο ί, ὅταν εἰς διάπειραν ἔλθωσιν, εὑρίσκονται οὐδενὸς ἄξιοι.*

[1]) Sententia reposcente emendandum *ἐξ ἀπόπτου*, quamquam in mendosa scriptura A 172, C 110, F 258 consentiunt. Idem error deprehenditur n. 190 *ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι οἱ κακοῦργοι τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀ ξ ἀ π ρ ο ό π τ ο υ* (etiam A 186 et F 143) *δῆλοί εἰσιν* et 214 *ἐξ οὗ δὴ συνέβη τοὺς ἀνθρώπους τὰ μὲν ἀλλότρια κακὰ ἐξ ἀ π ρ ο ό π τ ο υ κατοπτάζεσθαι, τὰ δὲ ἴδια μὴ προρᾶσθαι.*

Cracoviae. **LEO STERNBACH.**

Quaestiones Lucretianae.

I.

Inter veteres Graecorum et Romanorum scriptores celeberrimos vix quemquam alium reperias, de cuius vita et scriptis tam pauca, tam incerta, tam contraria exstent veterum auctorum testimonia, quam de Tito Lucretio poeta, de rerum natura carminis auctore. Namque iis antiquorum scriptorum locis omissis, quibus potius poetae laudes celebrantur, quam vita illustratur, quaecumque de eius vita et carmine comperta habemus, Donati, Hieronymi, incerti glossographi nituntur testimoniis. Quorum gravissimum Donati[1]) et Hieronymi, minore auctoritate glossographi est testimonium, quod nec per se sit perspicuum, nec nisi variis et incertis coniecturis adhibitis intellegi possit[2]). Tertio igitur neglecto duobus prioribus utemur testimoniis, cum varias ad vitam carmenque Lucretii poetae quaestiones pertinentes movebimus et solvere conabimur.

Hieronymus, cuius testimonium principem obtinet locum, in Eusebii Chronicorum versione latina ad annum ab Abr: 1923 = 94. a. Chr. nat.[3]) annotavit haec[4]): „Titus Lucretius poeta nascitur, qui post-

[1]) Vita Vergilii, quae vulgo Aelio Donato vindicatur, § 6. p. 54. (ed. Reiff.): „Initia aetatis Cremonae egit (scil. Vergil.) usque ad togam virilem, quam XV. anno, natali suo, cepit isdem illis consulibus iterum, quibus erat natus, evenitque, ut eo ipso die Lucretius decederet."

[2]) Quod Usenerus invenit in glossario quodam codicis Monacensis saec. X. numero 14.429 signati (vid. Mus. Rhen. t. XXII p. 444. et XXIII. p. 679). Est autem hoc: „Titus Lucretius poeta nascitur sub consulibus, ann. XXV II. an virgilium." In quo testimonio nomina consulum omissa videntur esse. Ea, quae vocem „consulibus" sequuntur verba, significare videntur, Lucretium poetam 27 annis ante Vergilium natum fuisse. Hoc loco satis dictum putamus de re, quam infra copiose explicabimus.

[3]) Exceptis codicibus A. (Amandino saec. VII.) et F. (Freheriano saec. IX. ineuntis), qui idem factum referunt ad a. ab Abrah. 1922=95. a. Chr. Vid. Woltjeri dissertationem in Fleckeisen. Annal. clas. philolog. t. 129. (1884) p. 134 sq.

[4]) In editione, quam A. Schoene curavit, vol. II. p. 138.

ea amatorio poculo in furorem versus, cum aliquot libros per intervalla insaniae conscripsisset, quos postea Cicero emendavit, propria se manu interfecit anno aetatis XLIIII". Cui testimonio, nisi quaedam, quae illo continerentur, essent suspecta, magna sane tribuenda esset auctoritas, cum eo nobis uti liceret non solum ad Lucretii diem natalem et supremum definiendum, sed etiam ad alias, quae ad vitam carmenque poetae spectarent, rationes explicandas. Ne autem Hieronymo nimium credamus, multis causis cogimur; atque primum suspicione, quam movent nonnullae res testimonio cit. comprehensae, quae a veritate prorsus abhorrere et quodam modo fabellas e libello, qui inscribitur noctes „mille et una", depromptas redolere videntur, — deinde Donati verbis, qui Lucretii mortem ad alium atque Hieronymus refert annum, denique vehementer inter se dissentientibus iudiciis. quae nostrae aetatis viri docti de fide et auctoritate testimonii Hieronymiani protulerunt. Cum enim alii, quorum princeps Lachmannus[1]) ille, carminis Lucretiani ingeniosus editor et commentator, in Hieronymi verbis omnino nihil, quod fide indignum esset. viderent, alii, velut W. S. Teuffelus[2]), illo viro non minoris auctoritatis arbiter in gravissimis quaestionibus diiudicandis, Hieronymianae narrationis fidem in dubium vocaverunt. Neque, utrorum sententia propior sit vero, facile perspici potest, cum quae aliis probantur, eadem ab aliis addubitentur aut prorsus refellantur. Quae cum ita sint, certe operae pretium est, difficilem illam de fide et auctoritate testimonii Hieronymiani quaestionem diligenter retractare, eamque omnibus subsidiis et fontibus, quae nobis suppeditantur, ad usum vocatis luculenter illustratam, quatenus fieri potest, ad finem perducere. Quam quaestionem tractantes eam viam et rationem persequemur, ut imprimis de rebus, quae ab aliis non satis explanatae vel leviter tantum perstrictae vel prorsus sint praetermissae, agamus.

Ad rem propositam accedentes, omnium primum hoc explicandum esse arbitramur, qua fide in eis, quae in Eusebii Chronicorum versione latina de universis scriptoribus Romanis tradidit, Hieronymus dignus sit. Atque consentaneum est, eum, qui circiter a. p. Chr. n. 331 Stridone — quod est oppidum in confinio Illyrici et Pannoniae situm — natus posteriore quarti saeculi p. Chr. parte floruit, in suis ad Eusebii Chronica additis supplementis veterum auctorum libros ad usum convertisse.

Quare ad alteram, quae cum superiore quam artissime cohaeret, cogimur transire quaestionem, quae in eo versatur, quos Hieronymus in Eusebii Chronicorum supplementis, quibus Romanorum insigniores ab antiquissimis temporibus res gestas et scriptorum vitas breviter perstrinxit, potissimum secutus sit auctores, et quae cuiusque sit fides atque auctoritas.

---

1) C. Lachmanni comment. ad Lucr. I. v. 922. p. 63 : „ego vero in Hieronymianis nihil omnino, quod credi non possit, invenio; neque enim totam poesim per intervalla insaniae compositam dicit, sed aliquam partem."

2) In Litter. Roman. 3. ed. § 203. not I. (sub finem) et in aliis libellis.

Quam rem ecclesiasticus scriptor latinus illustrat ipse in Chronicorum versionis prooemio p. 3. (Schoene): „Sciendum etenim est, me et interpretis et scriptoris ex parte officio usum, quia et graeca fidelissime expressi et nonnulla, quae mihi intermissa videbantur, adieci. in Romana maxime historia, quam Eusebius, huius conditor libri... perstrinxisse mihi videbatur. Itaque a Nino et Abraham usque ad Troiae captivitatem pura graeca translatio est. A Troia autem usque ad XX. Constantini annum (p. Chr 325) nunc addita nunc mixta plurima, quae de Tranquillo et ceteris inlustribus in historicis curiosissime excerpsi. A Constantini autem supra dicto anno (325) usque ad consulatum Augg. Valentis sexies et Valentiniani iterum (a 378) totum meum est.“

Quae verba docent, Hieronymum in supplementis ad res gestas vitasque scriptorum Romanorum spectantibus et Suetonii opus, quod de viris illustribus urbis Romae inscribitur, et aliorum historicorum scripta respexisse. Eum a Tranquilli opere paene totum pependisse, comprobatur verborum ac rerum similitudine, quae inter notas Hieronymi et aliorum scriptorum, velut Aelii Donati,[1]) Diomedis sententias intercedit, quos Suetonii libris usos esse constat. Hoc etiam apparet ex Hieronymi notis vitas rhetorum, grammaticorum, Terentii[2]) poetae perstringentibus, quae ex Suetonii, qui aetatem tulerunt, libellis de grammaticis et rhetoribus et ex Suetoniana vita Terentii[3]) adumbratae sunt. In illis patris ecclesiastici notis omnino nihil, quod Suetonii libris laudatis non contineatur, reperias; adde quod apud utrumque auctorem easdem sententias iisdem fere verbis expressas deprehendis.

Quod tamen, quae apud Hieronymum de Remmio Palaemone s. a. ab Abrah. 2064 commemorato leguntur verba: — „qui (scil. Palaemon) quondam interrogatus, quid inter stillam et guttam interesset, gutta, inquit, stat, stilla cadit,“ — ea in Suetonii de grammaticis libri cap. 23° desiderantur, hoc sententia, quam supra protulimus, non evertitur. Palaemonis enim dictum, Hieronymianae notae insertum, multifarie explicari posse contendo. Etiam Eus. Chron. loco (ab Abr. 1936), quo de L. Voltacilio Ploto agitur, quique ex Suet. de rhet. cap. 3. est adumbratus, Hieronymus falsa veris admiscuit, ut recte perspexit Reiffersch. Sueton. p. 124. 1. Illa illisque similia errata, quae in Chron.

---

[1]) Conf. vitam Vergilii — vulgo Donato vindicatam, in qua plurima Suetoniani ingenii vestigia sunt manifesta — cum verbis, quae Hieronymus Suetonio duce de Vergilio commemoravit s. a. ab Abrah. 1948, 1960, 1965, 2003. Vid. Reiff. Sueton. pag. 54 — Bockemüller praef. edit. Lucret. p. 3 sq.

[2]) Chron. Hier. s. a. 1859.: „P. Terentius Carthaginensis, comoediarum scriptor, ob ingenium et formam libertate donatus, in Arcadia moritur; qui primum Andriam, antequam aedilibus venderet, Caecilio multum se miranti legit.“ Quam notam, si cum vita Terentii auctore Suetonio p. 292—295 (ed. Roth) comparaveris, Hieronymum et universas sententias et nonnullas locutiones a Suetonio mutuavisse quam maxime tibi persuadebis.

[3]) Quam ex Tranquilli libro de poetis depromptam Donatus integram fere commentario suo in Terentium praefixit.

versione deprehenduntur, vel memoriae lapsu vel festinatione Hieronymi, qua illud opus scriptum esse ipse profitetur (Eus. Chron. vol. II. p. XXVIII. not. 2. ed. Schoene), facile excusantur. In universum tamen aestimantes haud iniquos nos praestare videbimur iudices, si Hieronymum de temporibus vitisque Romanorum scriptorum in Chronicis exponentem Suetonii libris potius accurate et diligenter, quam temere et neglegenter usum esse statuemus. Suetonianos autem viros illustres Hieronymi de scriptoribus Romanis commemorantis principem gravissimumque fontem fuisse, praeter superiora argumenta etiam hoc confirmatur, quod ille de iis scriptoribus Romanis, quos, utpote suos aequales necdum tempore, quo libros de viris illustr. conficiebat, mortuos, velut Tacitum, Iuvenalem, silentio praeterierat Suetonius, in Chronicorum supplementis nihil meminerat.

Si igitur certum exploratumque esset omnia, quae Hieronymus Chronicis Eusebianis admiscuisset, ex Suetonii de viris illustribus libris fluxisse, tota quaestio de fide et auctoritate notarum Hieronymi ad res Romanas spectantium et simplex et facilis et perlucida esset et paene absoluta videretur; non enim amplius opus esset quaeri de Hieronymo, sed de Suetonio, num fide dignus esset in eis, quae de scriptoribus Romanis in libris de viris illustribus tradidisset. Hoc autem haud ita difficile esset ad solvendum; constat enim, Suetonium in vitis illustrium virorum adumbrandis optimos et incorruptos fontes secutum omnino raro nec nisi inscium atque invitum falsa tradidisse. Sed difficilior est de fide Hieronymi quaestio et efficitur imprimis eo, quod ille in Chronicis supplendis praeter Suetonium, ut supra cognovimus, alios quoque Romanorum scriptores, quos tamen nominatim laudare omiserat, se respexisse profitetur. Hoc praeter ipsius verba p. 33. laudata manifeste etiam nonnullae Chronicorum notae probant, quas ad Suetonium auctorem referre vetamur eo, quod spectant ad homines, de quibus Suetonius in libris de viris illustribus nihil commemoravit.[1]) Quos tamen alios scriptores praeter Suetonium respexerit Hieronymus, certe definiri nequit. In eorum numero Eutropium fuisse, recte monuit Roth, Sueton. p. LXXII. not. 63. Ne res incertas incertis coniecturis investigemus, hoc pro certo affirmari posse arbitramur, Suetonii de viris illustribus libros Hieronymo Eusebii Chronica supplenti fontem fuisse primarium; alios autem fontes illum adiisse suspicamur, cum, quae Suetonii libris non continebantur, narrando erat persecuturus.

Huc pertinere videntur omnes res in Chronicis commemoratae, quae anno p. Chr. nat. 106. sunt posteriores, quo Suetonius de viris illustribus libros edidisse perhibetur.

---

[1]) Verbi causa de Plinio Minore, imperatore Traiano, quorum apud Hieronymum fit mentio. Hic lectorem monitum velim, Hieronymum nominis similitudine deceptum, nonnullas vitae Plinii Maioris rationes Plinio Minori vindicavisse rebusque utriusque propriis confundendis et contaminandis effecisse, ut ex duobus Pliniis unum, nempe Plinium Minorem, effingeret (Cf. Roth, Suet. p. LXXVIII).

Quae cum ita sint, fieri non potest, quin Hieronymi laud. locum de Lucretio poeta ex alio fonte atque ex Suetonii de viris illustribus libris fluxisse credamus. His pro certo positis necessario sequeretur, ut, cum Suetonium veritatis studiosissimum auctorem esse monuissemus, Hieronymi laud. testimonium de Lucretio poeta summa fide dignum esset. Hoc tamen testimonium, si accurate ac diligenter perscrutamur, quam maximis difficultatibus obstrictum et admodum suspectum reperimus. Multa enim, quibus vehementer offendimur, in eo deprehendimus.

Ac primum, quod ad ipsam testimonii formam pertinet, neminem sane fugere potest nimia rerum, quae in illo testimonio de Lucretio poeta enarrantur, ubertas atque abundantia, quae mirum quantum abhorreat ab Hieronymianae narrationis brevitate ac parcitate, quam in plerisque Chronicorum notis vel ad celeberrimos Romanorum scriptores spectantibus videmus. In plurimis enim notis praeter scriptoris diem natalem et supremum Hieronymus nihil amplius meminerat, in nonnullis scriptoris vitae spatium certis annorum numeris adscriptis definivit et de morte, si insolens vel violenta erat, quaedam breviter commemoravit; vitas ipsas rationesque scriptorum rarissime atque summatim tantum et quam paucissimis perstrinxit lineamentis. Ad quae laud. testim. externa, ut ita dicam, suspicionis indicia, accedunt interna: singulorum membrorum, quibus Hieronymi testimonium efficitur, sententias dico, quae cum rebus de Lucretio aliunde proditis aut coniectura repertis nullo modo consociari possunt.

Neque igitur mirabimur, quod tanta est inter doctos viros dissensio, quamnam testimonii laud. sententiam veram, quam suspectam vel falsam dicant, et quid de universo illo testimonio iudicent. Quae, cum nondum ad liquidum perducta sint, diligenter perquiremus a Lucretii anno natali incipientes.

III.

Hieronymus Lucretium anno ab Abr. 1923=94 a. Chr. natum aetatis anno 44. mortem sibi conscivisse tradit Quos numeros omnes codices exhibent praeter cod. A. saec. 7. et F. saec 9. ineuntis, qui Lucretii annum natalem ad 1922 ab Abr. = 95. a. Chr. referunt.[1]) Ex testimonio illo apparet, Hieronymum Lucretii annum natalem ad a. ante Chr. 95. vel 94., supremum ad a. a. Chr. 51. vel 50. rettulisse. Quibus numeris repugnat loc. Donati,[2]) qui Lucretium eo anno et die,[3]) quo Vergilius aetatis anno XV. exacto togam virilem sumpsisset, decessisse ait. Vergilium autem Idibus Octobribus anni 70. a. Chr. Cn. Pompeio Magno M. Licinio Crasso consulibus natum esse incor-

---

[1]) Vid. nostrae dissertationis p. 31. n. 3.

[2]) Vid. nostrae dissertationis pag. 31. not. 1.

[3]) Hoc enim tempus significatur Donati verbis supra laudatis: „quam natali suo cepit isdem illis consulibus iterum duobus, quibus erat natus (scil. Vergil.).“

ruptis veterum testimoniis corfirmatur.[1]) Ex quibus verbis cum Donati et Hieronymi loco laud. coniunctis necessario sequitur ut Lucretii mors non ad annum, qui apud Hieronymum traditur, 50. vel 51., sed ad Idus Octobres anni 55. a. Chr. sit referenda; quo anno mortis posito porro efficitur, ut poetae tempus natale non in annum 94. (vel 95.), quem Hieronymi testimonium exhibet, sed in a. 99. exeuntem vel potius in annum 98. ineuntem incidat. Hieronymus enim in vitarum spatiis computandis hanc secutus est rationem, ut vitae quemque annum initum, quamvis non esset exactus, pro finito poneret. Hoc multis argumentis ex Chron. versione petitis demonstrari potest. Ut alia omittam, duo gravissima afferam exempla, nempe ad numeros vitae Ciceronis (Sueton. ed. Roth, p. 289.) et Horatii (ib. 296) spectantia, quorum alterum aetatis anno 64, alterum 57. decessisse Hieronymus tradit, quamquam neuter numeros ab illo allatos expleverat.

Quae si respicimus, Donati et Hieronymi de Lucretii vitae tempore testimonia inter se repugnare videmus. Viri docti, qui de eorum fide disseruerunt, difficili et obscurae quaestioni non multum lucis attulerunt. Cum enim alii numeros ab Hieronymo traditos tueantur, exstiterunt alii, qui eorum fide in suspicionem vocata solos Donati numeros veros esse censeant. Inveniuntur etiam tales, qui ad discrepantiam tollendam, quae inter testimonium Donati et Hieronymi intercedit, Hieronymi numerum 44. Lucretii vitae spatium definientem, in quo vitium latere suspicentur, corrigendum esse proponant.

Ut quid in utriusque veteris scriptoris testimonio verum, quid sit suspectum vel falsum, cognoscamus, esse certum atque incorruptum necesse est indicium, quo tamquam fundamento et principio nostrae investigationis uti liceat. Atque accuratius rem scrutatus, tale indicium reperio numerum 44, quem Hieronymi exhibet testimonium. Nam illum numerum e Suetonio fluxisse suspicor, in cuius vitis praeter scriptorum annos natales et supremos nominibus consulum definitos, annorum quoque numeri, quos unus alterve scriptor explevit, allati reperiuntur. (Vid. Suetonii de rhet. et gram., de vitis Caesarum, eiusdem vitam Terentii a Donato servatam, quae in Horatii codicibus exstat et vulgo Suetonio vindicatur).

Hic tamen numerus, quamquam certus est, solus non sufficit ad obscuram quaestionem expediendam; ignoramus enim, utrum Lucretii annus natalis ab Hieronymo traditus, an supremus, quem apud Donatum reperimus, certior sit aut probabilior, et simul haeremus, utrum numerum eligamus, a quo proficiscentes Lucretii vitae spatium computando definire possimus. Quod ut ad liquidum perducamus, ad Donati testimonium supra laud. transimus accuratius perquirendum.

Atque primum non alienum videtur esse monere, vitae Vergilianae, qua testimonium laud. continetur, auctorem esse Donatum, praeceptorem Hieronymi. Quam vitam non integram, sed variis mediae

---

[1]) Cf. Ribbeckium, Vergilii opera ed. min., ubi p. VIII testimonia veterum allata invenies.

aetatis scholasticorum commentis inquinatam et contaminatam ad nos pervenisse, iam multi docti viderunt. Quae tamen bonae frugis vita illa amplectitur, ea cuncta e Suetonii de viris illustribus libris, quibus Donatum saepius usum esse constat, sumpta videntur esse. Quod et ex Terentii vita,[1], quam integram fere Donatus e Suetonio in commentarium suum ad Terentii comoedias transtulit, perspici potest, et ex similitudine[2]) elucet, quae intercedit inter vitam Vergilianam a Donato descriptam et inter notas Hieronymi ad Vergilii vitam spectantes.

Inde autem, quod Donati testimonium laud. e Suetonio, quem magna auctoritate scriptorem supra diximus, fluxit, Donati verba laud. fide digna esse iam recte concludere possemus, nisi iudiciis doct. virorum prohiberemur, qui Donati laud. testimonium commenticiis interpolationibus inquinatum suspicantur. Quibus adnumerant imprimis verba: „quam (scil. togam virilem) XV. anno, natali suo, cepit (scil. Vergilius) isdem illis consulibus iterum duobus quibus, erat natus, evenitque, ut eo ipso die Lucretius decederet", eaque de causa quod l. l Vergilius togam virilem XV. anno, qui annus Romanorum mori repugnet,[3]) sumpsisse dicatur quodque testimonium laud. manifesta mediae, quae vocatur, signa atque indicia exhibeat. Contendunt enim, res „natali suo", „isdem illis consulibus... decederet" eo tempore, quo Vergilius pro mago et miraculorum auctore habitus divino quasi honore coleretur, commentas esse ab homine quodam superstitioso et mira affectante, hoc scilicet consilio, ut insignibus et miraculosis eventibus, quibus Vergilii natales exornavisset, poetae celebritatem et gloriam significaret. (Vid. Fr. Polle, Philolog t. XXVI. (1867.) p. 561 sq. — Woltjer, in Fleckeis. annal. phil. t 129. (a. 1884.) p. 136 sq. — Fr. Bockemüller, Lucretii carm, tom. I. p. 4. sq. Cf. etiam H. Sauppe, Quaestiones Lucret., in indice scholar. Univ. Gotting. 1880. sem. aest.)

Si vero omnia, quae c ntra Donati fidem disputata sunt, acriter perpenderis, plura sane in eis speciosa inesse quam vera facile tibi persuadebis.

Ac primum quod ad annum 15., quo Vergilius togam virilem cepisse traditur, attinet, nihil subesse, quo viri docti offendantur

---

[1]) Vid. Sueton ed. Roth p. LXXVIII sq. et 291. sq

[2]) Vid. nostrae dissertationis p. 33. not. 1., ubi similes utriusque scriptoris locos collatos reperies.

[3]) Sic iudicant Woltjerus l. c. et alii; exemplis enim ab ipso Cicerone eiusque (?) et Quinti fratris filio sumptis, qui togam virilem 16. anno exacto ceperunt, probare conantur, aetatis Ciceroniae Romanos vitae 16. anno exacto togas viriles capere solitos esse. Teuffelus in Encycl. real. s. v. „tirocinium fori" Marcum, oratoris filium, anno aetatis XV. exacto togam virilem cepisse tradit et recte quidem: nam Marcus, qui auctore Cicerone in ep. ad Att. I. 2. 1. L. Iulio Caesare C. Marcio Figulo coss. designatis 698 a. u.=55 a. Chr. natus erat, teste eodem Cicerone in ep. ad Att. IX. 6. 1 et IX, 19. 1. togam virilem sumpsit a. u. 705 = 49. a. Chr. mense Martio. Quam ob rem Woltjeri verba supra afferentes voci „eiusque" (?) apposuimus.

contendo. Recte quidem monent,[1]) primo a. Chr. saeculo Romanorum adulescentes togam virilem anno 16. exacto sumere solitos esse, quem morem Ciceronem et Quinti fratris filium secutos esse comperimus. Errare tamen videntur, cum hunc morem a Romanis saec. I. a. Chr. tam stricte servatum censent, ut nemo umquam ab eodem descivisset. Immo vero ex ipsis exemplis, quae Suetonius, Tacitus, Tertullianus, alii veteres scriptores exhibent, maxima cum probabilitate colligi potest, nonnullos Romanorum adulescentes primo ante Chr. saeculo togas viriles ante 16. vitae annum exactum sumpsisse,[2]) quem morem imperatorum Romanorum temporibus iam pervulgatum videmus. Itaque admodum verisimile est, tempus togae sumendae, quod nullis certis legibus praescriptum esset, a primo ante Chr. saeculo mobile fuisse et nonnumquam variis de causis vel ante 16. annum vitae exactum vel post incidisse. (Vid. Teuffeli Encycl. real. s. v. tirocinium fori.)

Quae si respicimus, non habemus, cur Vergilium anno 16. ineunte togam puram cepisse negemus. Potest etiam esse, ut poeta ad togam ante tempus sumendam adductus sit voluntate parentum, qui filium longae peregrinationis causa Andes patriosque penates relinquentem sui iuris esse vellent Cui sententiae neque numerus XVII. annorum, in codicibus vitae Vergilianae a Donato enarratae allatus, (quem viri docti subsequentibus illum numerum vocibus offensi Reifferscheidio duce in XV. correxerunt,) neque verba Hieronymi,[3]) repugnant, quibus Woltjerus illam sententiam infirmari censet, cum numerum 53 ab Hieronymo traditum tantummodo ad tempus, quo Vergilius togam virilem cepit, referat. Fugit autem virum egregium et de Lucretio illustrando optime promeritum. annum a. Chr. 53. potius ad tempus, quo Romam contendisset Vergilius, referendum esse, quod iter poeta biennio post togam sumptam ingressus videtur. Quaestione ita explicata efficitur, ut numerus 53 ab Hieronymo traditus cum tempore allato in Donati testimonio optime congruat.

Quod autem ad supra laud. numerum XVII attinet — quem Woltjerus verum genuinumque esse contendit, quoque annum, quo togam virilem cepit Vergilius, definiri colligit, non illis, quae hunc numerum sequuntur, verbis, quae spuria et interpolata esse dicit, — illum numerum verum esse neque Woltjerus l. l. certis argumentis demonstravit, et vix umquam alii, ut opinor, demonstrabunt.

---

1) Vid. Woltjer l. l. — Marquard, de vita privat. Roman I. p. 120 — 132.

2) Sueton. in vita Octaviani cap. 8. tradit, imp. Octavianum aetatis anno 16. ineunte togam virilem accepisse. — Tacito auctore annal. III, 29. et annal. XIV, 41 Nero togam virilem aetatis anno 14. accepit. Togae virilis sumendae tempus mobile fuisse, idque inter aetatis annum 14. et 19. intercidisse videtur. Ita teste Suetonio Calig. 10, Caligula togam virilem 19. aetatis anno sumpsit. Adde Ciceronis filium, Persium poetam, imperatores Galbam, M. Aurelium, qui item ante 16. vitae annum exactum togas viriles ceperunt.

3) Sub a. ab Abrah. 1964=53. a. Chr: „Vergilius sumpta toga (scil. Andibus) Mediolanum transgreditur et post breve tempus Romam pergit."

Equidem cum Donati verba „quam XV. anno, natali suo, cepit isdem illis consulibus iterum, quibus erat natus, evenitque, ut eo ipso die Lucretius decederet,“ attente et diligenter perpendo, nihil sane, quod suspectum et Donato indignum sit, in eis deprehendo. Eae enim illis commemorantur res, quae per se credibiles sint, quaeque et exemplis depromptis e vitis clarorum cuiusque saeculi virorum[1]) et more Romanorum, qui superstitione impulsi cum insignioribus eventibus et casibus suae vitae res notabiliores eodem tempore gestas conectere solebant, sufficienter comprobentur. Cuius rei testes sunt Tacitus et Suetonius, in quorum libris similes loci sunt frequentes. (Tacit. annal. I. 9. — Sueton. Calig. 57. et alibi.)

Ad quod accedit, ut Donati verbis laud. non fabellae, sed diversa ex litterarum et rerum annalibus facta deprompta enarrentur. Quae ita sunt comparata, ut in idem tempus incidant, aut, si adversariorum sequimur sententiam, biennii vel summe quadriennii spatio secernantur. His causis adductus verba illa Donati conficta vel interpolata esse nego.

Adde, quod ex ipsa talium historicorum, quae vocantur, factorum, quae in illo testimonio afferuntur, copulatione admodum probabilem facere possumus coniecturam, interpolationis auctorem satis in litteris versatum fuisse hominem et rerum scientia excellentem; quam quidem Donatum, non ullum posterioris aetatis grammaticum, cui verba interpolata vindicantur, habuisse contendo. Qui vero verba laud. a quodam posterioris aetatis grammatico interpolata esse dicunt, concedant necesse est, ignotum eundem grammaticum accurata rerum ac litterarum scientia, quam Donati loc. laud. probat, praestitisse. Quae quidem, quoniam imprimis libris legendis paratur, credamus necesse est, incerto illi grammatico interpolatori libros, quibus variae quaestiones ad vitas scriptaque auctorum Romanorum spectantes tractarentur, cognitos fuisse. Atque in illis eosdem, quos Donatus, Hieronymus, Diomedes alii et aequales et posteriores grammatici ad usum converterunt, non defuisse paene pro certo affirmari potest. Quoniam illos grammaticos e Suetonii libris tamquam ex uberrimis rerum et litterarum fontibus hausisse supra diximus, non verisimile videtur esse, laud. testimonii Don. interpolatorem Suetonii libris, qui quidem apud Donatum saepius laudati reperiuntur, caruisse aut eos ignoravisse. Verba igitur in Donati testimonio commemorata, quae nonnulli interpolatoris, equidem Donati ipsius esse contendo, ex eodem atque prior pars Donati testimonii fonte, nempe ex Suetonii de viris illustribus opere, fluxisse videntur. Unde sequitur, ut verbis laud., etiamsi quis ea non Donati sed incerti interpolatoris esse concedat, tanta quanta ipsius Donati sententiis tribuenda sit auctoritas.

Sed antequam mea longius procedat disputatio, hoc monere velim, me iudicium de verbis: „quam XV. a.... decederet“, supra proferentem locutione „verba laud. ex Suetonii libris fluxisse videntur“ usum esse. Quam quidem consulto usurpatam esse enuntio, eaque de

[1]) Exempla collegit Fr. Polle in Philolog. (1867). t. 26. p. 561. sq.

causa, quia non omnes illius testimonii sententias pari loco et auctoritate habendas, sed inter eas discrimen quoddam esse faciendum contendo. Cum enim alias e Suetonio fluxisse affirmari liceat, alias ab eodem auctore mutuatas esse coniectura quidem colligere, nec tamen, dum integris Suetonii de viris illustribus libris caremus, probare possumus. Priori generi adnumeramus sententiam, qua de Lucretii morte et de consulibus a. 55. a. Chr. agitur. Earum rerum certam notitiam Donatus ex Lucretii vita[1]) a Suetonio enarrata in libro de poetis, qui unam operis, quod de viris illustribus inscribitur, partem efficiebat, habere potuit. Namque non dubium est, quin Suetonius, cum in libro laud. de Lucretii vita ageret, illius poetae annum natalem et supremum (num diem quoque statuerit, coniectura augurari dubito) nominibus consulum adnotatis definiverit. Talem quidem Suetonius se praestitit in Caesarum, Terentii, Horatii, quae aetatem tulerunt, vitis, in quibus similes notas reperimus.

In posterius autem genus eam Donati testimonii sententiam referimus, qua de tempore, quo Vergilius togam virilem sumpsit, commemoratur. Hanc sententiam item a Suetonio petitam esse, affirmare non ausim. Nam in vitis Suetonianis supra laud. togae sumptae tempus vel omnino non legitur, vel sola generali „sumpta toga virili locutione“ adumbratur, cui passim vitae annum peractum, nusquam consulum nomina reperies adscripta. Quod si respicitur, vix credibile videtur esse Suetonium in vita Vergilii diligentiorem quam in aliis vitis se praestitisse tempusque togae a Vergilio sumptae tanta accuratione, quantam Donati testimonium exhibere videmus, definivisse. Nec prorsus a veritate abhorret, ut opinor, id quod colligo, tempus, quo togam virilem sumpsit Vergilius, ne proximis quidem morti poetae annis certo notum fuisse, sed primum a posteriore quodam vitae poetae scriptore, velut Q. Asconio Pediano, C. Iulio Hygino, M. Valerio Probo coniectura investigatum et arbitrarie ad a. 55. a. Chr. esse relatum, sive quod hic annus rationibus vitae poetae maxime conveniebat, sive quod Pompeio et Crasso iterum consulibus et Lucretii morte nobilitatus, aptissimus, quo poetarum princeps togam sumeret, videbatur.

Quae coniectura maxime hoc confirmatur, quod poeta sui iuris factus erat Andibus, unde certa de tempore sumptae togae fama vix in vulgus efferri potuit. Si tamen eam in vulgus elatam sumimus, vix credi potest, eam propagando adeo invaluisse, ut ad notitiam posteriorum poetae biographorum et commentatorum pervenisset.

Ut longiori disceptationi nostrae modum ponamus, de Donati loco laud. sic statuimus: Firmis argumentis probari non potest, verba l. l. ad tempus togae a Vergilio sumptae spectantia ipsi Donato vindicanda esse. Neque procul dubio est, utrum illa verba a Donato vel incerto quodam posterioris aetatis scriptore coniecturis reperta, an ex antiquiore fonte sumpta sint. Quod denique ad annum, quo Lucretius est

[1]) Non videtur mihi verisimile, Donati de consulibus et de Lucretii morte mentionem ex Vergilii vita a Suetonio enarrata petitam esse; cur ita iudicemus, ex iis, quae infra exponemus, luculenter apparebit.

mortuus, attinet, eum in Donati testimonio l. recte proditum esse contendo. Neque enim coniectura investigatus, sed ex antiquiore quodam fonte incorrupto, quem Lucretii vitam a Suetonio adumbratam esse suspicor, videtur mihi translatus ab auctore testimonii laud., quod Donato adscribitur.

Cui tempori optime conveniunt res quoque carmine Lucretiano enarratae, quarum nulla annum a. Chr. 55. excedit. Hoc imprimis ex carminis de rerum natura apparet prooemio, quod poeta non prius conscripsisse videtur, quam summam carminis ad finem perduxit animumque iam singulis eius partibus ordinandis et versibus excolendis ac perpoliendis advertit. Verum in hac ultima, quam carmini navavit, opera poetam morte subita[1]) impeditum fuisse, ex desperato carminis statu cognoscitur, in quo et nunc est et post mortem poetae fuisse videtur. Neque enim credi potest, omnia, quae carmen deformant vitia — a quibus ne primus quidem liber vacat — librariorum mediae aetatis ignoratione et incuria in carminis contextum esse illata, velut hiantes, interruptas vel parum immutata forma repetitas sententias, versus alienissimo loco positos vel inepte iteratos, quorundam locorum orationem horridam atque incomptam, pedum numeros duros et parum volubiles.

Quae vitia adeo sunt multa et manifesta, ut etiamsi careremus testimonio Hieronymi, qui poetam manus sibi intulisse, carmenque a Cicerone editum tradit, ex ipsis carminis vitiis concludere cogeremur, Lucretium, priusquam carmen absolutum edidisset, morte subita abreptum fuisse. In primi libri prooemio v. 26 sq. poeta Venere invocata supplex petit ab ea, ut Romanos, qui feris terra marique bellis perturbentur, placida pace frui sinat, quia neque ipse iniquo patriae tempore aequo animo agere, neque Memmius, quem Venus ommibus rebus ornatum excellere voluerit, communi saluti deesse possit.

Memmius autem, cuius in versibus supra laud. fit mentio, videtur esse C. Memmius, Lucii filius, quem Cic. Brut. 70, 247 perfectum litteris sed graecis, fastidiosum sane latinarum, argutum oratorem verbisque dulcem, sed fugientem non modo dicendi verum etiam cogitandi laborem tradit. Idem teste Ovidio Trist. II, 433 carminibus amatoriis scribendis operam navavit. Rationis Epicureae studiosus sectator Patronis, philosophi Epicurei, aliquamdiu Roma commorantis consuetudine utebatur (Cic. ep. ad Att. V, 11. 6. et imprimis ad Famil XIII, 1. 2. sq.). Atque verisimile mihi videtur ab eodem philosopho Lucretium quoque Epicureae doctrinae studio initiatum esse, communemque praeceptoris usum effecisse, ut poeta Memmio, cuius amicitiam et gratiam sibi conciliare cuperet, suum de rerum natura carmen dedicaret. Idem Memmius etiam in rebus publicis versabatur. Nam a. a. Chr. 66. tribunatum, a. 58. praeturam gessit, a. 57. pro praetore Bythiniam administravit, ubi in sua cohorte Helvium Cinnam et Catul-

---

[1]) Num Hieronymi verba Lucretium sibi manus iniecisse tradentis fide digna sint, infra docebimus.

se summa festinatione scripsisse ipse enuntiat[1]), similitudine illorum nominum deceptus, invitus erravisset.

IV.

Quaestione de Lucretii vitae tempore expedita ad reliquas testimonii Hieronymiani sententias transimus perquirendas.

Atque testimonii laud. maxime offendimur verbis, „cum aliquot libros per intervalla insaniae conscripsisset (scil. Lucretius), quos postea Cicero emendavit“, quibus res incertae et incredibiles enarrantur. Ac primum non sine magna offensione legitur vocabulum „aliquot“, quod hoc loco inepte est usurpatum. Spectat enim ad incertum librorum numerum, quos poeta inter insaniae intervalla conscripsisse perhibetur, definiendum, librorum carminis dico, quod totum libris 6 continetur. Accedit, quod non solum in dubio relinquimur, utrum libri pedestri an ligata oratione scripti illis vocabulis significentur, sed etiam quod statuere non possumus, quos Cicero emendaverit libros, eosne, quos inter intervalla insaniae composuisset poeta, an cunctos. Ex Suet. de grammat. 6. 38. (ed. Roth) loco, ubi Suetonius ad omnia, quae Aurelius Opilius conscripsit, volumina respiciens vocabulo „aliquot“ usus est, colligi licet, etiam hoc loco vocabulo „aliquot“ cunctos carminis libros significari. Quae coniectura probatur etiam hoc, quod Ciceronem loco laud. commemoratum, si quidem eum librorum emendatorem fuisse concederemus, non aliquam partem sed totum carmen emendavisse consentaneum est. Adde, quod haeremus, utrum Ciceronem, cuius nominis hoc loco fit mentio, — Marcumne an Quintum fratrem, — intellegamus carminis Lucretiani emendatorem atque, quia emendatio editionem praecedere solebat,[2]) editorem.

Sed praeter incerte et ambigue dicta etiam incredibiles l. l. invenimus sententias. Hic enim tales res enarrantur, quae per se minus probabiles sint, quaeque argumentis aliunde coniectura repertis plane repugnent. Illis poetae insaniam et violentam assigno mortem, quibus exponendis infra aptiorem locum nanciscemur, his ea Hieronymi verba adnumero, quibus Ciceronem poetae carmen emendavisse traditur. Quae verba ambigua esse supra significavimus, cum Hieronymum definire omisisse monuimus, uter Cicero, Marcusne an Quintus frater Lucretii carmen emendavisset. Inde, quod. l. l. Ciceronis nomen sine praenomine positum est, (pariter atque aliis Chronicorum locis, ubi Ciceronis oratoris fit mentio), quodque Quintus frater nusquam in Chronicis commemoratur, recte colligi potest, Hieronymum, cum l. l.

---

[1]) Zoeckler o. l. p. 384.

[2]) Augusti Boeckhii: Encyclop. et Methodol. discip. philolog. edid. Bratuscheck 2. edit. (1886) p. 191. — Hieronymus in Chronicis vocab. emendare=edere usurpavit etiam alio loco, nempe s. a. ab Abrah. 2007, ubi tradidit haec: „Varius et Tucca, Vergilii et Horatii contubernales, poetae habentur inlustres. Qui Aeneidos postea libros emendarunt sub ea lege, ut nihil adderent.“ — Emendationem editioni praecessisse testantur verba Cic. epist. ad Att. II. 16. 4: „Quintus frater me rogat, ut annales suos emendem et edam.“

solo Ciceronis nomine uteretur, ad clarum oratorem respexisse. Verum ne Hieronymo Marcum Ciceronem carminis Lucretiani emendatorem esse commemoranti credamus, multis et gravibus cogimur argumentis ac primum eo, quod Cicero, qui vel de minimis suis in rem publicam et privatos meritis gloriari atque urbi et orbi praedicare solet, de carminis Lucretiani emendatione prorsus tacet; quam si suscepisset, verisimile est futurum fuisse, ut de ea alicubi commemoraret.

Deinde ipsa ratione philosopha, quam Cicero sectabatur, illud credere vetamur.

Constat enim Ciceronem rationi Epicureae adeo infensum fuisse, ut eam non solum palam contemneret sed etiam, ubicumque sibi liceret, acutissimis telis peteret. Cuius rei plures afferri possunt causae, quarum gravissimae in rationis philosophae, cui ipse addictus erat, diversitate et in fine, quam verae philosophiae studium persequi debere sibi persuaserat, positae videntur esse. Omnium philosophiae disciplinarum Ciceroni maxime placuit Academicorum ratio, qualis post Arcesilam a Carneade et Philone constituta erat. Finem autem philosophiae Cicero non, ut Epicurei, in voluptate, h. e. in quieto animi statu neque cupiditate neque dolore agitati, sed in virtute posuit. Quem finem ipse persecutus est in suis libris philosophis, in quibus cum optima philosophiae praecepta exponeret, hoc potissimum egit, ut suorum civium animos desiderio virtutum, quibus maiores excellebant, quaeque sua aetate exstinctae paene ac deletae videbantur, impleret et ad imitanda maiorum bene et clare facta excitaret (Cic. de divin, II. 2). A fine, quem philosophiae Cicero proposuit, Epicuri ratio prosus erat aliena. Nam sectatores eius summo bono in animi tranquillitate posito non solum a rebus publicis et a maiorum virtutibus avocabantur sed etiam variis flagitiis turpibusque voluptatibus se ingurgitabant. Exemplo potest esse Piso ille apud Ciceronem[1]) aliique Romanorum iuvenes imperiti, qui voluptatis notione ab Epicuro commendatae male intellecta, cum flagitiis et voluptatibus indulgerent, se nihil aliud quam summum bonum ab Epicuro praedicatum expetere iactabant.[2])

Itaque Cicero cum perspiceret, quanta flagitia ac morum depravatio Romanis ex Epicuri disciplina redundarent, maxime enitebatur, ut eos a cognitione eius et studio deterreret. Quod propositum ita solvit, ut ubicumque posset, Epicurum sectatoresque eius graviter re-

[1]) Cic. in Pison. 29, 7. 1: „philosophia, ut fertur, virtutis continet et officii et bene vivendi disciplinam, quam qui profitetur, gravissimam mihi sustinere personam videtur."

[2]) Orat. in Pison. 18. 42: „voluptarii Graeci (=Epicurei), quos utinam ita audires, ut erant audiendi, numquam te in tot flagitia ingurgitasses."

[3]) Cic. in Pison. 28. 68: „Audivistis profecto dici philosophos Epicureos omnes res, quae sunt homini expetendae, voluptate metiri; recte an secus, nihil ad nos, aut si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adulescenti non acriter intellegenti saepe praeceps." — Cic., Tuscul. disp. IV, 3. 6: „Sive quod invitabantur illecebris blandis voluptatis (scil. ad Epic. rationem). —

prehenderet et doctrinam eorum vehementer exagitaret atque cavillaretur. Nec per breve quoddam tempus Cicero Epicuri placitorum censuram agit, sed per longam annorum seriem usque ad vitae suae exitum. Prima iniqui de Epicureorum praeceptis iudicii vestigia exstant in Cic. orationibus pro P. Sestio et in L. Calpurnium Pisonem, quarum altera mense Martio a. 56., altera a. 55. a. Chr. habita est.

Quamquam Cicero in oratione pro Sestio 10. 23, ubi P. Clodium, hominem turbulentum et sceleratissimum, Epicuri philosophiam summis laudibus celebrantem inducit, de Epicuri placitis modeste ac moderate iudicat, tamen iam aperte significat, qui philosophi sibi placeant, quidque de universa Epicuri doctrina censeat. Multo maiore impetu reprehendit Epicureos eorumque doctrinam in oratione in P. Pisonem. In scriptis, quae Cicero post annum 55. composuit, iniqua de Epicuri disciplina iudicia multo sunt frequentiora (conf. de Orat., Tuscul. disput et imprimis de Finibus librum I. et II., quibus tota Epicureorum doctrina exponitur et recensetur).

Quae res evidenter docent, Ciceronem Epicureae disciplinae apertum adversarium fuisse. Talem non solum tempore, quo Lucretii carmen editum esse videtur (scil. a. 55. exeunte vel 54. ineunte) sed etiam posterioribus annis se praebuit usque ad vitae finem a. 43. a. Chr. Quam sententiam si probamus, fieri non potest, ut Ciceronem emendavisse et edidisse credamus carmen, quod Lucretiius se hoc consilio, ut plurimos sectatores ad Epicuri disciplinam alliceret, conscripsisse profitetur. Unde apparet, Ciceronem, nisi vero illum ad disciplinam Epicuri propagandam conferre voluisse concedimus, carminis Lucretiani editorem esse non potuisse.

Quae si respicio, recte mihi iudicare videor, cum ex Ciceronis aversissimo ab Epicuri disciplina animo hoc quoque repeto, quod ille nusquam, nisi in epist. ad Quint. II. 9. 3., Lucretii meminerat neque eius versus attulit, ad quos laudandos cum in aliis, tum imprimis in suis libris philosophis, quibus passim Epicuri placita recensebat, aptam occasionem reperiebat. Hoc silentium, quod consultum, non fortuitum est, aperte significat, virum patriae amantissimum cavisse, ne versibus poetae afferendis, quos ex hominum memoria plane sublatos esse vellet, invitus ad eius nominis celebritatem conferret et ad doctrinam Epicuri propagandam[1]).

---

[1]) Sic equidem de hac re iudico; alii aliter Ciceronis silentium de Lucretio poeta explicare conantur. Ita Const. Martha, singularis ingenii et admirabilis doctrinae vir nec non de Lucretio illustrando optime meritus, Ciceronis silentium repetit ex rationibus ad civium mores et rem publicam pertinentibus. Vid. eius opus, quod inscribitur: „Le poème de Lucrèce, morale, religion, science." 3. ed. p. 23: „il semble que, certaines bienséances morales ou politiques se soient opposées à l' éloge bien franc d'un poète, qui celebrait une doctrine hardie et qui passait à bon droit pour un ennemi des dieux." Vid. etiam o. l. „appendicem" p. 350 et 351. —

Alii, ut Woltjerus, in libro, qui inscribitur, „Lucretii philosophia cum fontibus comparata," p. 8. not., Ciceronis silentium inde repetunt, quod illum Lu-

V.

Iam vero de Quinto Cicerone Marci fratre, quem nonnulli[1]) incertis Hieronymi verbis innixi carminis Lucretiani editorem esse coniecerunt, videamus.

Quam quaestionem ut expediamus, a Cic. ep. ad Quint. fr. l. l. proficiscimur. Ex cuius epist. loco apparet Quintum, si quidem est carminis Lucretiani editor, carmen non ante mensem Februarium a. 54., quo ep. ad Quint. fr. II. 9 scripta est, edere potuisse. Supra enim monuimus, ex ep l. l. sequi, ut Marcus Lucretii poemata mense Februario a. 54. perlegisset, Quintus tum primum legere coepisset. Cum tamen Quinti vitae rationes et occupationes, quibus proximis post acceptam Marci epistulam haud. mensibus distentus erat, reputamus, illam opinionem, Quintum esse carminis Lucr. editorem. prorsus elevari nobis persuademus. Ex Marci enim epistulis II. 9 —13 ad Quintum fratrem scriptis, quarum prima, ut supra monuimus, ineunte mense Februario, altera Idibus Febr, tertia a. d. XVI. Cal. Martias, quarta mense Maio, quinta et ultima mense Iunio a. 54 data est, comperimus, Quintum Ciceronem, priusquam legatus Caesaris in provinciam Galliam mense Maio a. 54. Roma profectus esset, sua praedia[2]) in Italia sita lustravisse. Si igitur Quintum carmen Lucretianum emendavisse atque edidisse suspicamur, consentaneum est, illum nisi in secessu cuiusdam praedii commorantem hoc facere non potuisse ante suum discessum in Galliam, ubi usque ad a. 52. a. Chr. permansit. Quae coniectura et per se probabilis esset et Cic. ep. ad Quint. l. l. comprobari videretur, si Quintus per tantum temporis spatium, quantum par erat, carminis Lucretiani studiis occupatus esset.

Ei autem vix tempus fuisse ad carmen veloci, ut dicitur, oculo percurrendum, ex epist. ad Quint. II. 11. 4. a. d. XVI. Cal. Mart. data (quae aliquot diebus post epist. II. 9. scripta est) colligi potest. Ex illius enim epist. verbis sequitur, ut Quintus consilio historias scribendi capto tunc temporis totus historicorum graecorum operibus legendis et volutandis deditus fuerit[3]).

---

cretii carmen non accurate cognitum habuisse suspicantur. Eorum autem coniectura refutatur et multis locis, — qui in Ciceronis libris inveniuntur, quique ex Lucretii carmine sunt mutuati, (nonnulla exempla attulit Martha o. l. p. 351) — et ipsius M. Ciceronis de Lucretio iudicio (epist. ad Quint. II. 9. 3.), quod Lucretii versibus nisi accurate cognitis et ponderatis non prolatum videtur esse.

[1]) C. Lachmannus in Comment. ad Lucr. I. 922. p. 63: „in re nota nihil opus fuit, ut Ciceronis praenomen poneret (scil. Hieronymus), cum nemo ignoraret, Quintum intellegendum esse eum ipsum, cuius frater de Lucretio iudicium probat, hominem in studiis poeticis versatum neque a philosophia alienum sed nulli certae disciplinae addictum." — Bernhardy Litt. Rom. 3. edit. p. 478. not. 398.— Woltjerus o. l. p. 8. not. 1.

[2]) Quintus Cicero possedit praedia: Arcanum, Bovillanum, Fufidianum, Laterium.

[3]) Cic. ep. ad Quint. fratr. II. 11. 4: „itaque ad Callisthenem et ad Philistum redeo, in quibus te video volutatum... sed utros eius (scil. Philisti) habueris libros — duo enim sunt corpora — an utrosque, nescio.... sed quod adscribis (scil. Quintus), aggrediarisne ad historiam, me auctore potes."

Qui loci manifeste docent, Quintum Cic. carmen Lucretianum spatio temporis, quod Februario et Maio, quo mense in Galliam profectus est, terminatur, non edidisse. Atque verisimile videtur esse, illum, verbis epist. Quint. II. 9. 3. cognitis, quibus Marcus Lucretii carmina admodum difficilia esse significavit, a consilio carminis Lucr. edendi, etiamsi tale consilium cepit, deterritum fuisse. Ad illa argumenta accedunt etiam alia, quae ex Quinti ingenio ac natura repetuntur. Constat enim in Quinto elevatum et sublime quidem ingenium, idem tamen et alacre et mobile et minus patiens fuisse. Qui, cum talis ingenii vir esset, magis poetarum studiis[1]) tenebatur quam philosophiae, a cuius subtilibus abstrusisque disquisitionibus abhorrebat. Quod ipsis Quinti studiis et scriptis comprobatur, quorum maximam partem carmina epica et tragica[2]) explent, quae se summa festinatione[3]) composuisse dicit. Ex M. Cic. epist. ad Attic. II, 16. 4. (scripta a. 59. a. Chr.) verbis[4]) hoc quoque comperimus, Quintum ne suis ipsius quidem carminibus emendandis et edendis operam navare voluisse, officiosumque Marcum fratrem, ut editoris munere fungi vellet[5]), rogavisse. Si igitur Quintus in suis carminibus edendis operosum molestumque emendatoris et editoris munus detrectabat, quanto magis eum ingenitae commoditati atque otio indulgentem ab aliorum carminibus edendis et quidem philosophis abhorruisse putemus!

Quae cuncta si respicimus, facere non possumus, quin sententiam eorum, qui Quintum Ciceronem carminis Lucretiani editorem agnoscunt, improbemus[6])

Iam vero, quoniam Hieronymi verba, „quos postea Cicero emendavit" fide indigna esse demonstravimus, transimus ad ceteras, quae patris ecclesiastici testimonio l. continentur, sententias perquirendas.

Incipimus ab iis, quibus poeta in furorem amatorio poculo versus aliquot libris per intervalla insaniae conscriptis se propria manu interfecisse traditur. Quae l. l. de poeta enarrantur, ea non sunt incredibilia; multis enim scriptorum locis comprobatum habemus, extremis rei publicae et imperatorum temporibus amatoria pocula apud Romanos in frequentem usum venisse[7]). Ex eorum locis hoc quoque comperimus, eadem pocula, quae amoris excitandi causa potionabantur, homines

---

1) Cic. de fin, 1. 3.: „tum Quintus:.. Sophocles..., quem scis, quam admirer, quamque eo delecter." —

2) Schol. Bob. ad Cic. Arch. 2. p. 354. Or.: „fuit enim Q. Tullius non solum epici, verum etiam tragici carminis scriptor."

3) Cic. ep. ad Quint. fratr III. 5 (a. 54 a. Chr.): „quattuor tragoedias XVI. diebus absolvisse cum scribas, tu quidquam ab alio mutuaris?"

4) Cic. ep. ad Attic. II. 16. 4: „Q. frater... me rogat, ut annales suos emendem et edam."

5) Vid. Useneri dissertatiunculam in Mus. Rhen. t. XXII. p. 445, ubi nonnulla, quae supra protulimus, perstringuntur.

6) Simile iudicium, quod dicitur negativum, tulit etiam Car. Gneisse in dissert. inaug, quae inscribitur: „De versibus in Lucretii carmine repetitis." Argent. 1878., qui p. 46. Marcum aut Quintum Ciceronem carminis Lucretiani esse editorem denegat.

7) Horat. epod. V. 14. sq. — Ovid. a. a. II. 105. sq. — Propert. III. 5. — Iuven. sat. VI. 620. sq. — Appul. mag. p. 294.

et in furorem vertisse[1]) et morte affecisse, id quod L. Licinio Lucullo[2]) et Caligulae,[3]) imperatori Romano, accidisse traditur. Philtrorum nocentium usus quam frequens apud Romanos fuerit, colligi potest ex senatus consulto, temporibus mortem Augusti subsecutis facto, quo praescriptum erat, ut, qui nocentia medicamenta amatoria miscerent, pari loco cum veneficis haberentur gravibusque poenis velut supplicio, relegatione in insulam, dimidiae partis bonorum ademptione, condemnatione ad metalla multarentur.[4])

Non igitur mirum neque insolens esset, si Lucretius quoque ita, ut Hieronymus tradit, decessisset, praesertim cum compertum habeamus, alios quoque recentioris aetatis poetas, velut Tassonem, Hoelderlinum[5]), Lenauum, F. Raimundum, alios simili atque Lucretium morte finivisse.

Verum ne Hieronymo talia commemoranti de Lucretio credamus, variis causis adducimur, quae partim ex nonnullis de Lucretio testimoniis, partim ex scriptorum silentio de poetae insania et tristi vitae exitu repetuntur.

Ac primum si veterum scriptorum de Lucretio et carmine eius iudicia respicimus, eis poetam summis laudibus celebrari reperimus Quod epithetis probatur ad Lucretium spectantibus, velut doctus, arduus,[6]) sublimis,[7]) magnus[8]), elegans,[9]) multis luminibus ingenii,[10]) ingenio et facundia praecellens;[11]) quae cuncta iudicia luculenter demonstrant, quanto honore et veneratione Lucretii carmen apud posteriores scriptores habitum sit. Summus poetae cultus et celebratio incidit potissimum in tempora imperatorum Romanorum, quibus teste Tacito[12]) a nonnullis ipsi Vergilio anteponebatur.

---

[1]) Ovid. a a. II. 105. sq: „Nec data profuerint pallentia philtra puellis Philtra nocent animis vimque furoris habent."

[2]) Plut. vita Luculli c 43. — Plin. h. n XXV. § 25. — Aurel. Victor. de viris illustr. 74. — Jessenus, in dissert., quae inscribitur: „Zu Lucrez Leben und Dichtung" (Festgrusz zur Kieler Philol. Vers. 1869.) p. 53. demonstrare studuit, Hieronymi in Chron. l. l. a. ab Abrah 1923 de furore mentionem non ad Lucretium sed ad Lucullum spectare, qui teste Plut. Luc. 43. poculo amatorio absumptus est a. a. Chr. 56. Cuius viri coniecturam redarguit H. Sauppius in Quaest. Lucret., ind. lect. Gott. 1880. p. 7.

[3]). Suet vit. Calig. c. 50: „Creditur (scil. Caligula) potionatus a Caesonia uxore amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verteret" — Cf. Iuven sat. VI. 620. et schol. ad h. loc.

[4]) Vid. Rein: Römisches Criminalrecht p. 427. sq.

[5]) Sunt, qui fabulam esse dicunt, Hoelderlinum morte Diotimae, quam deperdite adamavit, audita in insaniam incidisse, vid. Leipziger Illustr. Zeit. 1891. Nr. 2.530 (26. Decemb.) p. 710. s. t.: „Hoelderlin und Diotima."

[6]) Stat. Silv. II. 7.76: „docti furor arduus Lucreti." —

[7]) Ovid. amor. I. 15. v. 23. 24: „Carmina sublimis tunc sunt peritura Lucreti, Exitio terras cum dabit una dies."

[8]) Serenus Sammonicus de medic. p. 613: „magni Lucretii."

[9]) Quint. Inst. orat. X. 1.87: „Macer et Lucretius... elegantes in sua quisque materia, sed alter humilis, alter difficilis."

[10]) Cic. epist. ad Quint. fratr. II. 9. 3.

[11]) Gellius N. A. I. 21. (iam supra attulimus. —

[12]) Dialog de orat. 23: „genus hominum signasse contentus, qui..... Lucretium pro Vergilio legunt."

Ut illis iudiciis atque laudibus fides elevatur Hieronymi, qui Lucretium aliquot libros inter insaniae intervalla conscripsisse commemoravit, sic locis Corn. Nep. Vit. Att. 12. 4, Verg. Georg II. 490 sq, Aelii Donati (l. l.) Hieronymi narratio de insolenti poetae morte in dubium vocatur. Non enim casu factum esse contendo, quod scriptores primus et ultimus de poetae morte commemorantes solis vocabulis „post mortem“ (Nep.), „decessit“ (Don.) utuntur, quodque Vergilius l. l. poetam, cuius summo studio atque amore captus erat, etiam »felicem« appellat. Qui scriptores, cum ita, ut supra significavimus, mortis poetae meminerint, probare videntur sibi ea, quae Hieronymus de Lucretio prodidit, fuisse ignota. Non est enim verisimile futurum fuisse, ut illi scriptores, cum de clarissimo viro commemorantes eius infelicem vitae exitum cogitatione attingerent, ne inviti quidem aliquam miserationis vocem emitterent.

Neque praetermittendum est Lactantii[1]) de furore et violenta poetae morte silentium, eoque minus, quod tacendo confiteri videtur falsa esse, quae Hieronymus tradidit. Lactantius enim ultimus scriptor Romanus[2]) fuit, qui emorientem Romanorum gentilitatem acriter impugnabat. Idem cum aliorum veterum philosophorum tum imprimis Epicuri placita, quorum summam ex carmine Lucretiano cognitam habuit[3]), acutissimis telis insectabatur. Graves in Epicurum et Lucretium invectivae reperiuntur imprimis in Lactantii libris de opificio dei, de divina institutione, de ira, velut de opif. 6. 1: „illius (scil. Epicuri) sunt omnia, quae delirat Lucretius“, de ira 10. 17., ubi versibus Lucretii I. 159 sq. et 205 — 207 allatis sic invehitur: „quis eum (scil. Lucret.) putet habuisse cerebrum.“ Quibus locis innixus aliquis facile ad coniecturam adduci potest, Lucretium re vera insanum et mente captum fuisse, id quod ab Hieronymo memoriae proditum est. Verum, quominus ei coniecturae credamus, aliis Lactantii locis impedimur, ex quibus apparet, de Lucretii insania et violenta morte narrationem illi scriptori prorsus ignotam fuisse.

Quod, ut alia argumenta omittamus,[4]) imprimis Lact. div. instit. III. 18. § 5, 6. testatur locus, ubi § 5. Lactantius de iis philosophis

---

[1]) De mutua, quae inter Lucretium et Lactantium intercedit, ratione ingeniose disputavit S. Brandt, in dissert., quae inscribitur: „Lactantius und Lucretius,“ in Fleckeis. phil. Annal. t. 143. (1891) p. 225—259, cuius argumenta p. 245.—251 allata probantes in consequenti nostrae dissertationis parte respicimus.

[2]) Vid. Herm. Useneri „Epicurea“ Lips. 1887. p. LXXV: „Neque hercule, quo eruditionem venditaret, sed quod valere errorem christianae veritati infestum videbat Lactantius, tam saepe tamque acriter in Epicureas opiniones invehitur, qui librum „de ira Dei“ tantum non in Epicureos intendit.“

[3]) Qua de re vid. Useneri l. l. n. 2: „auctore utitur praeter Lucretium maxime Cicerone (scil. Lactantius).“ — Klussmann in Philolog. t. XXVI. p. 362 sq. — Jessen in dissert: „Lucrez. und sein Verhältnis zu Catull und Späteren“, Kilon. 1872. p. 17. —

[4]) Quae inde petuntur, quod Lactantius etiam alios philosophos, velut Pythagoram instit. VII. 12. 31., Socratem inst. III. 20 15., Platonem inst. III. 19 18., Democritum, Epicurum, Zenonem, Leucippum, alios delirare atque insanire saepius dicit, quos validissima mente fuisse constat. Vid. Brandt, o. l. p. 247.

loquitur, „qui aeternas animas esse suspicabantur (et) tamquam in caelum migraturi essent, sibi ipsi manus intulerunt, ut Cleanthes, ut Chrysippus, ut Zenon, ut Empedocles — qui se in ardentis Aetnae specus intempesta nocte deiecit, ut, cum repente non apparuisset, abisse ad deos crederetur — et ex Romanis Cato, qui fuit in omni sua vita Stoicae vanitatis imitator." In numero illorum philosophorum Lucretius afferri non potuit propterea, quia animos immortales esse negavit. Debebat autem necessario commemorari in sequenti § 6., ubi philosophi contrariam opinionem secuti recensentur, qui tamen sibi mortem pariter atque illi consciverunt. „Nam Democritus in alia fuit persuasione „„sed tamen sponte sua leto caput optulit ipse"" (Lucr. III. 1041), quo nihil sceleratius fieri potest."

Inde, quod l. l. Lucretius non est allatus, evidentissime apparet, Lactantium de violenta poetae morte nullam notitiam habuisse. Vix enim credi potest, Lactantium, si quidem violentae Lucretii mortis gnarus fuisset, se continere potuisse, ne illum laudaret, de quo eum cogitavisse ex versu Lucr. III. 1041 allato (div. inst. III, 18. 6) cognoscitur.

Accedit, quod Lactantius Epicuri doctrinam carmine Lucretiano illustratam in scriptis suis saepius impugnabat, eamque licitis illicitisque argumentis refellebat. Quod hoc consilio fecisse videtur, ut ab illa doctrina, quam verae religioni christianae omnium maxime infestam et noxiam perspexit, hominum mentes abalienaret.

Eum vero quam mortiferam plagam rationi Epicureae inferre potuisse putemus, si in refutandis Epicuri placitis, quorum Lucretius ingeniosissimus erat propagator, argumentis ab insania poetae repetitis usus esset ad homines a doctrinae Epicureae studio deterrendos.

Lactantius enim, quem argutum dialecticum versutumque litigatorem fuisse ex ipsius scriptis cognoscimus, vix talia argumenta omisisset, si illam de Lucretii insania et violenta morte narrationem fando aut legendo percepisset. Inde vero, quod scriptor ille de iis rebus nihil commemorat, sequitur, ut ille eas plane ignoraverit. Quas si ignoravit Lactantius, ab illis certe alienum fuisse par est etiam Arnobium, Lactantii praeceptorem[1]), qui post Chr. saeculo tertio et quarto ineunte in Africae oppido Sicca artem rhetoricam docuit et perinde atque Lactantius multum in Lucretiano carmine erat versatus.[2])

Sed illorum virorum de Lucretii furore et violenta morte silentium fortasse in aliquo diversas suspiciones movebit, velut narrationem laud. Hieronymi profectam esse a scriptore quodam christiano, qui post Arnobium et Lactantium, sed ante Hieronymum vixit, vel illam narrationem ab ipso Hieronymo commentam esse, vel denique

[1]) Testatur hoc Hieronymus „de viris illustr." 80. --
[2]) Vid. supra laud. loc. dissert. E. Klussmanni et Jesseni.

illam esse interpolatam a scriptore incerto post Hieronymum vigente.

Tales suspiciones solido fundamento carere mihi videntur. Prima enim et altera refutatur eis, quae supra exposuimus, argumentis allatis demonstrantes, omnia, quae Hieronymus in Chronicis de scriptoribus Romanis memoriae tradidit a Suetonio esse deprompta.[1]) Tertia autem suspicio duabus causis improbabilis efficitur. Prima in eo versatur, quod Hieronymi Chronicorum contextum a serioris aetatis interpolationibus vacare constat[2]) Altera autem posita est in ipsa Hieron. narrationis l. forma et argumento, quibus verae genuinaeque ingenii Hieronymiani notae sunt impressae. Hoc multae Chronicorum sententiae probant, quarum forma et argumentum magnam produnt similitudinem cum Hieronymi testimonio ad Lucretium pertinente, velut id, quod Hieron. Chron. a. ab Abrah. 1960 commemoravit: „M Callidius orator clarus habetur, qui bello postea civili Caesarianas partes secutus, cum togatam Galliam regeret, Placentiae obiit.“ — Hier. Chron. a. ab Abrah. 1992: „Cornelius Gallus Foroiulensis poeta, a quo primum Aegyptum rectam supra diximus, XLIII aetatis suae anno propria se manu interfecit.“ — Anno ab Abrah. 2065: „Domitius Afer Nemausensis clarus orator habetur, qui postea Nerone regnante ex cibi redundantia in cena moritur,“ et al.

Quoniam tales, quales supra protulimus, suspiciones debiles esse cognovimus, nihil obstat, quominus inde, quod Arnobius et Lactantius nihil de Lucretii insania et violenta morte commemorant, certam rationem concludamus, Suetonii de viris illustribus opus illis scriptoribus ignotum fuisse.[3]) Hoc quidem minus verisimile videtur esse, eaque de causa, quod Arnobius et Lactantius, utpote muneribus rhetorum fungentes et homines litterati, quos amplissimam rerum ac litterarum Romanarum scientiam habuisse par est, illam de

---

[1]) Quae cum respicies, tibi facile persuadebis, solido fundamento carere Teuffeli coniecturam, qui de furore et violenta Lucretii morte narrationem ab incerto scriptore christiano commentam esse suspicatur. Vid. eius Encyclop. real. t. III. s. v. Lucretius Nr. 20: „Mythisch lauten die Angaben über seine (Lucret.) Raserei u. Selbstmord; der orthodoxe Glaube konnte bei dem Epicuraeer u. Atheisten keinen anderen Ausgang sich als möglich denken, u. das postulirte ward bald Erzählung u. Geschichte“ — et eiusdem Litterat. Rom. § 203. not. I. (edit. 1—4.).

[2]) In ea re doct. vv. iudicia consentiunt. In paucissimis locis, velut in illo a. ab Abrah. 2126 de Plinio Minore: „periit, dum visit Vesuvium,“ haerent viri docti, utrum illa verba interpolata, an errore ipsius Hieronymi orta esse existiment. Vid. Roth, Suet. p. LXXVIII. —

[3]) In eorum libris operis Suetoniani nusquam fit mentio. In Lact. div. inst. I. 10.1. invenimus allata verba: „Tarquitius de illustribus viris disserens.“ Atque exstiterunt, qui pro vocab. „Tarquitius.“ vocab „Tranquillus“ commendarent, sed inepte. Nam Tarquitius, illo loco commemoratus, diversus est a Suetonio Tranquillo; hic auctore E. Bormanno (Archaeol — epigraph. Mittheilungen aus Oester. 1887.) vixit a. 90—10 ante Chr., et praeter alios libros scripsit quoque de Etrusca disciplina. Vid. Teuff. Rom. Lit. 5. § 158. 2. —

Lucretii furore et violenta morte narrationem, etiamsi eis Suetonii opus ignotum fuit. ex aliorum quoque auctorum libris, qui fontes Suetonii erant, facile cognoscere potuerunt, Neque praetermittendum est, quod uterque in provincia Africa vixit, in qua altero et tertio post Chr. saeculo litterae Romanae ad laetissimam segetem effloruerunt.

Illa conclusio[1]) quamquam eis, quas protulimus, rebus debilitari videtur, eo tamen probabilis efficitur, quod Suet. libri laud. primum a scriptoribus IV. saec., velut Donato, Diomede. Hieronymo, laudantur. Inde autem, quod Arnobius et Lactantius, homines maxime in litteris versati, propter Suetonii de viris illustribus librorum ignorationem nullam de Lucretii insania et violenta morte notitiam habuerunt, sequitur, ut ea, quae Hieronymus Suetonium secutus de Lucretio prodidit, aetate Suetoniana parum fuerint not‹, et vix ad plures, quam ad unum auctorem incertum. cuius libros Suetonius in opere de viris illustr respexit, sint referenda.

Neque enim est verisimile, futurum fuisse, ut narrationem laud., si plurium hominum oribus et mentibus ea esset versata, alteruter scriptor ecclesiasticus vel alii auctores, velut Cornelius Nepos. Vergilius, Donatus, qui locis supra laud. aptam alludendi reperiebant occasionem, ne verbo quidem perstringerent. Si cuiusque rei fidem atque auctoritatem eo minorem esse probamus, quo paucioribus nitatur fontibus aut testimoniis, nobis etiam probandum est, illius quoque narrationis fidem exiguam esse. Atque probabile est, narrationem laud. aut in ipso fonte, quo Suetonius usus est, vagi rumoris instar commemoratam fuisse. aut primum a Suetonio ad incerti rumoris formam redactam esse vocabulo „creditur" vel „traditur' vel „putant" praefixo, quibus Suetonius incertos rumores afferens uti solet.

VI.

Atque omnes illas rationes si accurate mente perpendo, haud improbabilem, ut mihi videtur, coniecturam facere cogor, temporibus mortem Lucretii consecutis de eius vitae rationibus praeter diem natalem et supremum nihil amplius exploratum fuisse aut nisi vagos, quos Hieronymi narratio referre videtur, rumores non exstitisse. Quos ex innato animis humanis studio res ignotas coniecturis investigandi ortos esse suspicor.

Cum autem, quae ansa talium rumorum fuerit, percontor, eam tam carminis argumentum et statum[2]), quem post mortem poetae exhibuit, quam ipsa, quibus Lucretius vixit, tempora praebuisse contendo. Ita poetae furorem ex ipsius versu III. 826. sq.: „adde furorem animi p r o p r i u m atque oblivia rerum", „adde quod nigras lethargi mergitur undas" coniectum esse suspicor ab incerto quodam grammatico ante Suetonium vigente, qui versum l. vocabulo „proprium" (Lucr., III. 826) male

[1]) i. e. Suetonii de viris illustribus opus Arnobio et Lactantio ignotum fuisse.
[2]) Vid. Brandt (l. l.) p. 251. —

intellecto ad Lucretii furorem respicere existimaret. Ansam autem opinionis, Lucretium carmen inter intervalla insaniae scripsisse sibique manus intulisse, praeter illum versum imperfecti carminis status, quo quemque offendi necesse erat, praebuisse videtur. Illud, quod poeta amatorio poculo in furorem versus esse credebatur, repetendum esse censeo vel ex argumento[1]) carminis, in cuius libro IV. 1058. sq. veri amoris studium vehementer impugnatur et irridetur, vel ex more illius temporis, quo pocula amatoria in usu erant et causa furoris esse ferebantur. Opinionem denique, Ciceronem carminis Lucretiani esse emendatorem et editorem, inde ortam esse suspicor, quod M. Cicero, qui Lucretii temporibus et celeberrimus vir esset et artem poeticam factitaret et philosophiae studium coleret, videbatur aptissimus, cui recensio carminis, ab ignoto quodam homine editi, vindicaretur[2]).

Ex omnibus, quae supra protulimus, argumentis apparet, Hieronymi de poetae furore et violenta morte narrationem, quamquam Suetonio auctore nititur, fide indignam esse. Iam vero restat, ut nos crimine inconstantiae defendamus, in quam incidimus, cum supra diximus, Suetonium in vitis illustrium virorum adumbrandis optimos et incorruptos fontes secutum omnino raro nec nisi inscium falsa tradidisse.[3]) Quod crimen ut evitemus, monemus, Suetonium in libris de viris illustribus praeter res certas probatasque incertos quoque rumores, quos nisi fando non audivit, afferre solere. Quod cum facit, vocabulis creditur, tràditur, sunt, qui putent, alii opinantur utitur. Tales v. gr. rumores invenies allatos in libris de grammat. et rhetor. Reiff. Sueton. p. 105. 16. 23—111. 2—112. 12—113. 5—117. 1—124. 1. 15. — in vita Caes. 86. — August. 94. (mera miracula) — Calig. 50. 57. et multis aliis locis. Neque dubium est, quin Suetonius eundem in modum de Lucretii furore, de Cicerone editore, de violenta Lucretii morte rettulerit.

Reliquum est, ut causas exploremus, cur illas res, quas Suetonius pro incerto rumore habuisse videtur, Hieronymus l. l. non solum expresserit, sed etiam ita ac si illae certae probataeque essent, expresserit. Illas vero haud temere nec sine aliquo consilio commemoratas esse, ex ipsa testimonii Hier. ubertate apparet, cuius exempla admodum raro in Chronicis Hieronymi reperiuntur, qui etiam tum, cum celeberrimorum scriptorum res enarrat, spissus et brevis esse solet. Equidem haud dubitaverim, causam, qua Hieronymus adductus illas res Chronicis inseruerit, repetere ex habitu eius animi, qui summa cupiditate miras et insolentes res affectabat. Hoc multis Chronicorum

---

[1]) Schanz, Litt. Rom. p. 136: „dagegen kann die Geschichte vom Liebestrank nur eine Dichtung sein, vielleicht dadurch hervorgerufen, dass der Dichter so sehr gegen die Liebe geeifert hatte."

[2]) Editorem autem necessario requirebat semel capta coniectura, poetam inter insaniae intervalla carmen scripsisse, sibique, priusquam illud elimavisset, manus intulisse.

[3]) Vid. nostrae dissert. p. 34.

locis comprobatum videmus. Vid. Roth, Suet. p. 289. v. 25. v. 30; p. 290. v. 2 sq., v. 26, v. 29 sq., v. 34. — p. 291. (de Plauto, Ennio, Terentio); p. 295 (de Accio tragoediarum scriptore, Cornificio, P. Terentio Varrone); p. 296. (de Corn. Gallo); p. 299. (de Lucano); p. 301. (de L. Annaeo Seneca). In miris rebus diligenter notandis Hieronymus videtur imitari Suetonium, qui prodigia, miracula, fabellas, vagos rumores suis scriptis inserere solebat

Cum autem causam percontor, cur Hieronymus res laud., quae apud Suetonium incerti rumoris speciem exhibuisse videntur, sine ulla dubitatione pro veris certisque posuerit, eam in ipsius Hieronymi neglegentia et festinatione, qua, quominus res accuratius exploraret et veras a falsis aut suspectis diiudicaret, impediebatur, positam esse suspicor. Potest tamen esse, ut causa altius lateat. Constat enim Hieronymum Chronica circiter an. 380. p. Chr. scripsisse, cum Gregorii Nazianzeni, episcopi Constantinopolitani, hospitio uteretur.[1]) Hoc igitur opus conditum est sex annis post extasin vel somnium, quod vulgo Anticiceronianum[2]) vocatur, quodque Hieronymus gravi morbo affectus anno p. Chr nat 373. vel 374. ineunte habuit, cum hospes Euagrii Antiochiae commoraretur. In eo autem mirabili somnio sibi et rerum supernaturalium visionem contigisse et a Deo se iussum esse profitetur, ut lectione profanorum scriptorum abstineret. Hoc somnium, quod ipse enarravit,[3]) magnam vim atque auctoritatem habuit ad eius vitae rationes et studia, quibus tenebatur, immutanda. Scriptoribus enim gentilibus, quos usque ad hoc tempus et in secessu domus et in itinere continenter versabat, reiectis totus se dedidit sacris scripturis legendis et libris auctorum ecclesiasticorum.[4]) Quibus studiis adeo profecit, ut circiter a. p. Chr. 392. opus conscripserit[5],) quo vitas et merita virorum in scripturis sacris excellentium illustra-stravit. Atque fieri potuit, ut Hieronymus illlo tempore, quo ecclesiasticorum scriptorum studiis occupatus gentilium auctorum libros fastidiebat, propensior esset ad credendum iniquis rumoribus, qui imprimis de iis scriptoribus, quos infestos verae religioni esse sibi persuasit, ferebantur. Ut illum tum temporis talem fuisse credamus, eo quoque impellimur, quod iniquis scriptorum ecclesiasticorum et imprimis Lactantii iudiciis ductus etiam ipse et de Lucretio et de ceteris gentilibus philosophis male opinari videbatur.

---

[1]) O. Zoeckler o. l p. 84 et 383. —

[2]) De quo tractaverunt Heumann: „De extasi Hieronymi Anticiceroniana" (Sylloge dissert I. p. 655 sq.). — Schröckh: Histor. eccles. VII. 37 sq. et XI. 15 sq. — Ozanam: Histoire de la civilisation au V. siècle v. l. p. 301 sq. — Zoeckler (o. l) p. 43 sq.

[3]) Epist. XXII ad Eustochium cap. 30. —

[4]) Praef. lib. III. comment. in Galat., quam scripsit a. 389 p. Chr., p. 486. t. VII. edit. Vallars: „Sed omnem sermonis elegantiam et latini eloquii venustatem stridor hebraicae lectionis sordidavit. Nostis enim et ipsae, quod plus quam 15 anni sunt, ex quo in manus meas numquam Tullius, numquam gentilium litterarum quilibet auctor ascendit; et si quid forte inde, dum loquimur, obrepit, quasi antiqui per nebulam somnii recordamur." — Cf. Zoeckler. (o. l.) p. 43.—

[5]) Zoeckler (o. l.) p. 190. et 385. —

Iam vero omnibus quaestionibus, quas nobis proposuimus, expeditis de summa testimonii Hieronymiani statuere possumus. Atque primum res in illo enarratas omnes a Suetonio petitas esse, haud improbabilibus, ut videtur, argumentis supra demonstravimus. Deinde hoc quoque exposuimus, non omnes illius testimonii res, quamquam Suetonii auctoritate nituntur omnes, pari loco habendas esse. Cum enim aliae, ut Lucretii vitae annorum numerus, verae et certae sint, aliis nihil aliud quam incerti et fide indigni de Lucretio rumores, quos alii scriptores ignoravisse, Suetonius non credidisse videntur, enarrantur. Quod ex argumentis extrema dissertationis parte prolatis apparet, ubi praeter alias res etiam de causa atque origine illorum de Lucretio rumorum et de Hieronymi errore disputavimus.

Scripsi Leopoli. *M. Jezienicki.*

Arystoteles o Drakoncie.

Porównawszy ustępy świeżo odkrytej a przypisanej Arystotelesowi *'Αθηναίων πολιτεία*, tyczące Drakonta (roz. IV) i prawodawstwa Solona (roz. VII i VIII), musi się dojść do przekonania, że autorowi nie zależało tylko na tem, ażeby podać zaprowadzone zmiany, lecz także chodziło o przedstawienie stanu rzeczy, jaki ci prawodawcy zastali i utrzymali Czemże bowiem różniło się dozorcze zadanie Areopagu przed Drakontem i za Drakonta od stanowiska przyznanego mu przez Solona? a jednak Arystoteles trzy razy tosamo niemal temisamemi słowy powtarza o kompetencyi owej rady (roz. III, 6; IV, 4; VIII, 4), dając, rozumie się, do poznania, że Drakon i Solon w tym względzie nic nie zmienili, owszem status quo zachowali. Jedno atoli Solon odebrał Areopagowi, co zdawna (*τὸ ἀρχαῖον*) — więc także i za Drakonta — posiadał, mianowicie odjął mu prawo dowolnego wyboru corocznych urzędników (VIII, 2). Gdy zestawimy z tem świadectwem twierdzenie na bezpodstawnie podejrzywanem miejscu w Polityce Arystotelesa (II, 1274 a), że Solon najniezbędniejszą władzę oddał ludowi t. j. wybory urzędników i pociąganie ich do odpowiedzialności (bo nawet tej mocy nie posiadając lud niewolnikiem byłby i wrogiem), wtedy pojmiemy lepiej, dlaczego prócz cielesnej niewoli gmin przed Drakontem i po nim aż do Solona żadnych w ogóle nie miał praw, uciskany pieniężnie i politycznie przez możnych (II, 2 i 3; IV, 5).

Myli się tedy G. Gilbert, który w 2. wyd. I. tomu dzieła: Handbuch d. griech. Staatsalterth. korzystał w obfitej mierze z nowego nabytku Politei ateńskiej, gdy twierdzi na str. 126 w uwadze, że podług Arystotelesa roz. IV, 2 po Drakoncie widocznie *οἱ ὅπλα παρεχόμενοι* wybierali 9 archontów. Przedtem już bowiem Meyer (Des Arist. Politik u. d. *'Α. πολ.* na str. 35 nast.) wykazał, że udział ogółu *τῶν τὰ ὅπλα παρεχομένων* ograniczał się tylko do tego, iż z pomiędzy niego (*ἐκ τῆς πολιτείας*) losowano radę z 401 członków złożoną i innych

intellecto ad Lucretii furorem respicere existimaret. Ansam autem opinionis, Lucretium carmen inter intervalla insaniae scripsisse sibique manus intulisse, praeter illum versum imperfecti carminis status, quo quemque offendi necesse erat, praebuisse videtur. Illud, quod poeta amatorio poculo in furorem versus esse credebatur, repetendum esse censeo vel ex argumento[1]) carminis, in cuius libro IV. 1058. sq. veri amoris studium vehementer impugnatur et irridetur, vel ex more illius temporis, quo pocula amatoria in usu erant et causa furoris esse ferebantur. Opinionem denique, Ciceronem carminis Lucretiani esse emendatorem et editorem, inde ortam esse suspicor, quod M. Cicero, qui Lucretii temporibus et celeberrimus vir esset et artem poeticam factitaret et philosophiae studium coleret, videbatur aptissimus, cui recensio carminis, ab ignoto quodam homine editi, vindicaretur[2]).

Ex omnibus, quae supra protulimus, argumentis apparet, Hieronymi de poetae furore et violenta morte narrationem, quamquam Suetonio auctore nititur, fide indignam esse. Iam vero restat, ut nos crimine inconstantiae defendamus, in quam incidimus, cum supra diximus, Suetonium in vitis illustrium virorum adumbrandis optimos et incorruptos fontes secutum omnino raro nec nisi inscium falsa tradidisse.[3]) Quod crimen ut evitemus, monemus, Suetonium in libris de viris illustribus praeter res certas probatasque incertos quoque rumores, quos nisi fando non audivit, afferre solere. Quod cum facit, vocabulis creditur, traditur, sunt, qui putent, alii opinantur utitur. Tales v. gr. rumores invenies allatos in libris de grammat. et rhetor. Reiff. Sueton. p. 105. 16. 23—111. 2—112. 12—113. 5—117. 1—124. 1. 15. — in vita Caes. 86. — August. 94. (mera miracula) — Calig. 50. 57. et multis aliis locis. Neque dubium est, quin Suetonius eundem in modum de Lucretii furore, de Cicerone editore, de violenta Lucretii morte rettulerit.

Reliquum est, ut causas exploremus, cur illas res, quas Suetonius pro incerto rumore habuisse videtur, Hieronymus l. l. non solum expresserit, sed etiam ita ac si illae certae probataeque essent, expresserit. Illas vero haud temere nec sine aliquo consilio commemoratas esse, ex ipsa testimonii Hier. ubertate apparet, cuius exempla admodum raro in Chronicis Hieronymi reperiuntur, qui etiam tum, cum celeberrimorum scriptorum res enarrat, spissus et brevis esse solet. Equidem haud dubitaverim, causam, qua Hieronymus adductus illas res Chronicis inseruerit, repetere ex habitu eius animi, qui summa cupiditate miras et insolentes res affectabat. Hoc multis Chronicorum

[1]) Schanz, Litt. Rom. p. 136: „dagegen kann die Geschichte vom Liebestrank nur eine Dichtung sein, vielleicht dadurch hervorgerufen, dass der Dichter so sehr gegen die Liebe geeifert hatte.“

[2]) Editorem autem necessario requirebat semel capta coniectura, poetam inter insaniae intervalla carmen scripsisse, sibique, priusquam illud elimavisset, manus intulisse.

[3]) Vid. nostrae dissert. p. 34.

locis comprobatum videmus. Vid. Roth, Suet. p. 289. v. 25. v. 30; p. 290. v. 2 sq., v. 26, v. 29 sq., v. 34. — p. 291. (de Plauto, Ennio, Terentio); p. 295 (de Accio tragoediarum scriptore, Cornificio, P. Terentio Varrone); p. 296. (de Corn. Gallo); p. 299. (de Lucano); p. 301. (de L. Annaeo Seneca). In miris rebus diligenter notandis Hieronymus videtur imitari Suetonium, qui prodigia, miracula, fabellas, vagos rumores suis scriptis inserere solebat

Cum autem causam percontor, cur Hieronymus res laud., quae apud Suetonium incerti rumoris speciem exhibuisse videntur, sine ulla dubitatione pro veris certisque posuerit, eam in ipsius Hieronymi neglegentia et festinatione, qua, quominus res accuratius exploraret et veras a falsis aut suspectis diiudicaret, impediebatur, positam esse suspicor. Potest tamen esse, ut causa altius lateat. Constat enim Hieronymum Chronica circiter an. 380. p. Chr. scripsisse, cum Gregorii Nazianzeni, episcopi Constantinopolitani, hospitio uteretur.[1]) Hoc igitur opus conditum est sex annis post extasin vel somnium, quod vulgo Anticiceronianum[2]) vocatur, quodque Hieronymus gravi morbo affectus anno p. Chr nat 373. vel 374. ineunte habuit, cum hospes Euagrii Antiochiae commoraretur. In eo autem mirabili somnio sibi et rerum supernaturalium visionem contigisse et a Deo se iussum esse profitetur, ut lectione profanorum scriptorum abstineret. Hoc somnium, quod ipse enarravit,[3]) magnam vim atque auctoritatem habuit ad eius vitae rationes et studia, quibus tenebatur, immutanda. Scriptoribus enim gentilibus, quos usque ad hoc tempus et in secessu domus et in itinere continenter versabat, reiectis totus se dedidit sacris scripturis legendis et libris auctorum ecclesiasticorum.[4]) Quibus studiis adeo profecit, ut circiter a. p. Chr. 392. opus conscripserit[5],) quo vitas et merita virorum in scripturis sacris excellentium illustravit. Atque fieri potuit, ut Hieronymus illlo tempore, quo ecclesiasticorum scriptorum studiis occupatus gentilium auctorum libros fastidiebat, propensior esset ad credendum iniquis rumoribus, qui imprimis de iis scriptoribus, quos infestos verae religioni esse sibi persuasit, ferebantur. Ut illum tum temporis talem fuisse credamus, eo quoque impellimur, quod iniquis scriptorum ecclesiasticorum et imprimis Lactantii iudiciis ductus etiam ipse et de Lucretio et de ceteris gentilibus philosophis male opinari videbatur.

---

[1]) O. Zoeckler o. l p. 84 et 383. —

[2]) De quo tractaverunt Heumann: „De extasi Hieronymi Anticiceroniana" (Sylloge dissert I. p. 655 sq.). — Schröckh: Histor. eccles. VII. 37 sq. et XI. 15 sq. — Ozanam: Histoire de la civilisation au V. siècle v. l. p. 301 sq. — Zoeckler (o. l) p. 43 sq.

[3]) Epist. XXII ad Eustochium cap. 30. —

[4]) Praef. lib. III. comment. in Galat., quam scripsit a. 389 p. Chr., p. 486. t. VII. edit. Vallars: „Sed omnem sermonis elegantiam et latini eloquii venustatem stridor hebraicae lectionis sordidavit. Nostis enim et ipsae, quod plus quam 15 anni sunt, ex quo in manus meas numquam Tullius, numquam gentilium litterarum quilibet auctor ascendit; et si quid forte inde, dum loquimur, obrepit, quasi antiqui per nebulam somnii recordamur." — Cf. Zoeckler. (o. l.) p. 43.—

[5]) Zoeckler (o. l.) p. 190. et 385. —

Iam vero omnibus quaestionibus, quas nobis proposuimus, expeditis de summa testimonii Hieronymiani statuere possumus. Atque primum res in illo enarratas omnes a Suetonio petitas esse, haud improbabilibus, ut videtur, argumentis supra demonstravimus. Deinde hoc quoque exposuimus, non omnes illius testimonii res, quamquam Suetonii auctoritate nituntur omnes, pari loco habendas esse. Cum enim aliae, ut Lucretii vitae annorum numerus, verae et certae sint, aliis nihil aliud quam incerti et fide indigni de Lucretio rumores, quos alii scriptores ignoravisse, Suetonius non credidisse videntur, enarrantur. Quod ex argumentis extrema dissertationis parte prolatis apparet, ubi praeter alias res etiam de causa atque origine illorum de Lucretio rumorum et de Hieronymi errore disputavimus.

Scripsi Leopoli. *M. Jezienicki.*

Arystoteles o Drakoncie.

Porównawszy ustępy świeżo odkrytej a przypisanej Arystotelesowi *Ἀθηναίων πολιτεία*, tyczące Drakonta (roz. IV) i prawodawstwa Solona (roz. VII i VIII), musi się dojść do przekonania, że autorowi nie zależało tylko na tem, ażeby podać zaprowadzone zmiany, lecz także chodziło o przedstawienie stanu rzeczy, jaki ci prawodawcy zastali i utrzymali Czemże bowiem różniło się dozorcze zadanie Areopagu przed Drakontem i za Drakonta od stanowiska przyznanego mu przez Solona? a jednak Arystoteles trzy razy tosamo niemal temisamemi słowy powtarza o kompetencyi owej rady (roz. III, 6; IV, 4; VIII, 4), dając, rozumie się, do poznania, że Drakon i Solon w tym względzie nic nie zmienili, owszem status quo zachowali. Jedno atoli Solon odebrał Areopagowi, co zdawna (*τὸ ἀρχαῖον*) — więc także i za Drakonta — posiadał, mianowicie odjął mu prawo dowolnego wyboru corocznych urzędników (VIII, 2). Gdy zestawimy z tem świadectwem twierdzenie na bezpodstawnie podejrzywanem miejscu w Polityce Arystotelesa (II, 1274 a), że Solon najniezbędniejszą władzę oddał ludowi t. j. wybory urzędników i pociąganie ich do odpowiedzialności (bo nawet tej mocy nie posiadając lud niewolnikiem byłby i wrogiem), wtedy pojmiemy lepiej, dlaczego prócz cielesnej niewoli gmin przed Drakontem i po nim aż do Solona żadnych w ogóle nie miał praw, uciskany pieniężnie i politycznie przez możnych (II, 2 i 3; IV, 5).

Myli się tedy G. Gilbert, który w 2. wyd. I. tomu dzieła: Handbuch d. griech. Staatsalterth. korzystał w obfitej mierze z nowego nabytku Politei ateńskiej, gdy twierdzi na str. 126 w uwadze, że podług Arystotelesa roz. IV, 2 po Drakoncie widocznie *οἱ ὅπλα παρεχόμενοι* wybierali 9 archontów. Przedtem już bowiem Meyer (Des Arist. Politik u. d. *Ἀ. πολ.* na str. 35 nast.) wykazał, że udział ogółu *τῶν τὰ ὅπλα παρεχομένων* ograniczał się tylko do tego, iż z pomiędzy niego (*ἐκ τῆς πολιτείας*) losowano radę z 401 członków złożoną i innych

niższych urzędników pod warunkiem 30 lat ukończonych i niedopuszczenia nikogo po raz wtóry do władzy, pokąd każdego los po kolei nie trafił. Wybór zaś wyższych urzędów, jak *οἱ ἐννέα ἄρχοντες, ταμίαι, στρατηγοί* i *ἵππαρχοι* był zależny od stosownego cenzusu, który wynosił dla pierwszych i drugich 200 lub 300 min, a 100 min dla pozostałych, z tym dodatkiem, że ciż strategowie i hiparchowie wykażą się dziećmi przynajmniej 10 letniemi. Zauważywszy dalej z Meyerem (str. 34., por. str. 44), że o oddaniu praw politycznych hoplitom Arystoteles mówi w czasie zaprzeszłym (*ἀπεδέδοτο μὲν ἡ πολιτεία τοῖς ὅπλα παρεχομένοις*), trudno oprzeć się przypuszczeniu, że całe następne zdanie, zaczynające się od zwrotu *ᾑροῦντο δέ*, odpowiednego temu *ἀπεδέδοτο μέν*, we formie skutku czy wyjaśnienia, podaje obraz stosunków i warunków wyborczych, jakie już przed Drakontem się wytworzyły na mocy przyznania obywatelstwa zaciężnym z prawem biernego wyboru w miarę cenzusu. Według twierdzenia Arystotelesa w Polityce (VI, 1297 b) pierwszy ustrój państwowy u Greków po ustaniu królestwa polegał na wojownikach i to początkowo na konnicy, a z powiększeniem miast i potęgi ciężkozbrojnych liczniejsi dostępowali w nim uczestnictwa. Otóż pierwszym, stosownie do Politei (IV, 1; XLI, 2), w Atenach był ustrój państwowy za Tezeusza, o którym dowiadujemy się stamtąd, że cokolwiek odbiegał od królewskiego, czyli — jak Plutarch pisze z grubą przesadą w życiu Tezeusza roz. 25, cytując Arystotelesa — nachylał się do pospólstwa. W każdym razie, czy mniej czy więcej ta pierwsza organizacya państwowa zaciężnych odstrychnęła się od królewskiej, Drakon już niewątpliwie znalazł ją tak rozwiniętą, jak się wyłania w Politei, t. zn. z biernem prawem wyborczem hoplitów, czynnem zaś Areopagu.

Dalszą modyfikacyą tegoż władzy oligarchicznej, prócz wprowadzenia i to przed Drakontem cenzusu majątkowego obok rodowych zasad przy wybieraniu wyższych urzędów (por. III, 1 i 6) było, zdaniem naszem, użycie losowania na mniejszych urzędników, co uważamy za ustępstwo i wyrzeczenie się rady z Areopagu na korzyść hoplitów całkiem podobne, jak utworzenie rady 401, tak samo *ἐκ τῆς πολιτείας* losowanej. Do losowanych urzędów musieli również należeć ci prytanowie, o których Politeja na uszkodzonem niestety miejscu (IV, 2) tak w przybliżeniu wspomina, że corocznie dawali rękojmię za wybranych na rok następny strategów i hiparchów do chwili ich sprawozdania, biorąc z swojej strony 4 poręczycieli z tejsamej warstwy odgraniczonej cenzusem, którą byli objęci strategowie wraz hiparchami. Gdyby owych prytanów wybierał był Areopag, to mielibyśmy ich stan majątkowy oszacowany, tymczasem z okoliczności ciekawej, iż losowani ze wszystkich ciężkozbrojnych bez cenzusowych utrudnień prytanowie ręczyli za wybieranych strategów i hiparchów, wnosić możemy o tych prytanów niepospolitem znaczeniu, jakiego oni dobili się obok i co więcej pomimo Areopagu. Cenzus archontów i tamiasów odpowiadał stanowi pentakozyomedymnów (por. VIII, 1), oszacowanie natomiast strategów i hiparchów dwom innym stanom rycerzy i dzeugitów a wszystkie te trzy stany jakoteż czwarty nieuprawnionych te-

tów istniały już za Drakonta (IV, 3). Prytanowie ręczyli zatem za urzędników wybranych właśnie z pośrodka rycerzy oraz dzeugitów, którzy wbrew eupatrydzkim przeważnie Areopagitom dopięli na mocy plutokratycznej zasady, krom przystępnego po większej części dla samych pentakozyomedymnów archontatu, godności po nim najwyższych i przyczynili się przez to do złagodzenia oligarchii rodowej już w czasie pomiędzy pierwszą a drugą organizacyą państwa.

Z tymi atoli prytanami n. p. Gilbert nie wie co począć, przeto robi z nich, przekonany o prawdopodobieństwie największem, jedynie wydział rady, którym zapewne byli; lecz nie chce przyznać, że równocześnie byli to prytanowie naukraryi, o których wpływowej roli za Kilonowych rozruchów świadczy Herodot (V, 71). Mylnie wszakże nazwani są tam *οἱ πρυτάνεις τῶν ναυκράρων* zamiast *ναυκραριῶν*, bo jako prytani rady byli oni zarazem *ναύκραροι* czyli przełożonymi naukraryi. Gilbert nie myśli odwołać swoich dawniejszych wywodów w Jahrb. f. cl. Phil. 1875, str 9 nast. o rzekomej niemożliwości zaprowadzenia naukraryi przed Solonem, pomimo że opierając się na Herodocie Schoemann z całą słusznością w tymże roczniku czasopisma na str. 452 nast. przeciw niemu wystąpił (por. Griech. Alterth. I³ str. 344 i podręcznik Gilberta I² 133, 134 uw. 1 i 147 uw. 1). Owóż złudzenieniem jest Gilberta, że Arystoteles się sprzeciwia zmyślonej niby notatce Herodota, ponieważ plusquamperfectum użyte w Politei na miejscu, gdzie mowa o naukraryach za reform Solona (VIII, 3: *φυλαὶ δ' ἦσαν δ' καθάπερ πρότερον... ἐκ δὲ τῆς φυλῆς ἑκάστης ἦσαν νενεμημέναι* etc.), owszem dowodzi analogicznie do tegoż czasu w ustępie o powierzeniu spraw państwowych zaciężnym i zgodnie z Herodotem, że instytucya naukraryi jako dwunastych części każdej ze 4 fil, a trittyi jako tych fil trójdziałów, służąca do zarządzania poborów i wydatków, już przed Solonem oraz Drakontem była widocznie znana. Nawet ustanowienia efetów, których według Polluxa (VIII, 125) miał *ἀριστίνδην* t. j. z Eupatrydów w liczbie 51 wytworzyć Drakon przez wybór, nie można jemu przypisać. Najpierw bowiem kolegium to eupatrydzkiem wyłącznie żadną miarą nie było w czasie, gdy Areopag się składał z archontów, acz dożywotnich, przecież już *ἀριστίνδην καὶ πλουτίνδην* wybranych (Polit. III, 1 i 6); powtóre zaś efeci to prawdopodobnie o 3 pomnożeni archontów prytanowie naukraryi lub naukrarowie w liczbie 48 (Pollux VIII, 108. Hesych. *ναύκλαροι*), którzy w sądzie, zarządzie i radzie przedstawiali się jako rzecznicy obywatelstwa całego wobec rodowych i majątkowych możnowładców, z wyboru kooptowanych corocznie i dożywotnio przez Areopag. Pierwszy Philippi wyraził powątpiewanie o świadectwie Polluxa w Jahrb. f. cl. Phil. 1872, 578 nast., a Schoemann ujął się za niem tamże 1875, 153 nast.; Gilbert tymczasem w pierwszem jeszcze wydaniu swojego podręcznika przeciwny zaprowadzeniu efetów przez Drakonta, dopatrzył się w powiększonej przez Arystotelesa dzisiejszej naszej wiedzy pozornych przyczyn do zmiany poglądu w 2. wyd. I. tomu na str. 136 uw. 1 i widzi w tem miejscu u Polluxa obecnie „ein in den Zusam-

menhang der athenischen Verfassungsentwickelung gut passendes Zeugniss für die Einsetzung der Epheten durch Drakon.“

Co się tyczy nakoniec rady 401, wszyscy (z małymi wyjątkami) badacze dziś na podstawie Politei mniemają, że Solon bez istotnej różnicy zatrzymał tę instytucyę jako już istniejącą. Należałoby jednak więcej uważać na sposób wyrażenia się Arystotelesa o radzie Solona: *βουλὴν δ'ἐποίησε τετρακοσίους, ἑκατὸν ἐξ ἑκάστης φυλῆς* (VIII, 4), co jeśli stworzenia nowej rady nie zapowiada, to przynajmniej oznacza przetworzenie dawniejszej o tyle, że od Solona dopiero zaczęto podług fil ustanawiać radę, którą poprzednio losowano stanami. O tem zaś stąd wnosimy, że kary na radnych usuwających się od posiedzeń *βουλῆς ἢ ἐκκλησίας*, były stosownie oznaczone do stanów tak, że pentakozyomedymnos płacił 3 drachmy, rycerz 2, a dzeugita 1 (IV, 3). Odliczywszy 48 prytanów i 3 archontów, zostaje nam do rozdzielenia pomiędzy 3 stany 350 buleutów, a to w dwojaki możebny sposób, iż losowano albo po 150 z pierwszego, po 100 zaś z drugiego tudzież trzeciego stanu, albo po 200, 100 i 50. O tej starej wszelako radzie, wcale odmiennej od Solonowej, o jej istnieniu już przed Drakontem i wzmiance o niej u Arystotelesa, trafnie powiada Meyer (str. 37): „Mit keinem Worte wird nämlich auf die Neuheit dieser Einrichtung hingewiesen — wie dies doch sonst in der *Ἀ. π.* stets zu geschehen pflegt — sondern einfach wie von etwas längst Bekanntem gesagt: *βουλεύειν δὲ τετρακοσίους....*“ Za wspomnianą też mimochodem eklezyę uważamy zebranie wszystkich *τῶν ὅπλα παρεχομένων*, którzy z każdej naukraryi obowiązani byli dostarczać po 2 jeźdźców i 1 okręcie, a oraz składać się na pieniądze, których wymiar i expens spoczywał w ręku naukrarów (Pollux VIII, 108: *τὰς δὲ εἰσφορὰς τὰς κατὰ δήμους διεχειροτόνουν οὗτοι καὶ τὰ (ἐξ αὐτῶν) ἀναλώματα. ναυκραρία δ'ἑκάστη δύο ἱππέας παρεῖχε καὶ ναῦν μίαν.* Por. Polit. VIII, 3). Rada 401 była więc pośredniczącem ogniwem w sprawach wojskowych i finansowych pomiędzy prytanami lub naukrarami z jednej, a obywatelstwem w naukraryach czy eklezyą hoplitów z drugiej strony, w dodatku nie od Drakonta dopiero.

Okazało się tedy, że żadnego z urządzeń państwowych, wymienionych w roz. IV. nowoodkrytej Politei, nie można uważać za kreacyę Drakonta, że owszem Arystoteles podał w ogólnych zarysach konstytucyjną organizacyę już wyrobioną za Drakonta, a nie przez niego stworzoną. Ściśle odróżnia nasz autor konstytucyę od ustaw i mówi o Solonie, że w obu kierunkach był reformatorem, o Drakontowych zaś tylko prawach wspomina (VII. 1: *πολιτείαν δὲ κατέστησε καὶ νόμους ἔθηκεν ἄλλους, τοῖς δὲ Δράκοντος θεσμοῖς ἐπαύσαντο χρώμενοι πλὴν τῶν φονικῶν.* Por IV, 1: *Δράκων τοὺς θεσμοὺς ἔθηκεν. ἡ δὲ τάξις αὕτη τόνδε τὸν τρόπον εἶχε*). O politycznym natomiast ustroju za Drakonta wyraża się bezimiennie tak samo, jak o *ἡ πρώτη (ἀρχαία) πολιτεία* (III. 1 i IV, 1), a tylko w sumarycznym przeglądzie datuje choć w przybliżeniu obie te politeje jako *ἡ ἐπὶ Δράκοντος* i *ἡ ἐπὶ Θησέως γενομένη* (XLI, 2). Trzeba się zgodzić z Meyerem, że w Politei Arystotelesa »ist also gar nichts davon gesagt, dass Drakon diese Verfassung geschaffen. Sie knüpft sich naturgemäss an seinen

Namen, weil er sie kodifiziert hat« (str. 43). Również nie sprzeczność upatrywać należy z Gilbertem (str. 131 uw. 1) pomiędzy Politeją a miejscem w Polityce (II, 1274 b: *Δράκοντος δὲ νόμοι μὲν εἰσι, πολιτείᾳ δ'ὑπαρχούσῃ τοὺς νόμους ἔθηκεν*) i wzmocnienie dowodów przeciw jego autentyczności, lecz raczej stanowcze potwierdzenie, że twórca nowoodszukanego dzieła zgadza się w zapatrywaniu na działalność Drakonta z autorem przytoczonego wyżej ustępu z Polityki, czy jest nim Arystoteles czy kto inny. Nienależyte pojmowanie roz. IV. zawiodło krytyków Politei, jakoto Cauera (Hat Ar. d. Schrift vom Staate d. Ath. geschrieben? str. 71), Rühla (D. Staat d. Ath. u. kein Ende str. 690), Nissena (D. Staatsschriften d. Ar. im Rhein Mus. 1892 str. 201) i Herzoga (Zur Litteratur über d. Staat d. Ath. str. 26 nast.) do wniosku utopijnego, że cały epizod o Drakoncie, zmyślony na tle spodziewanych dopiero czy już ziszczonych reform z r. 411 przez pamflecistę jakiegoś z obozu oligarchów, wcielony został do Politei. Prędzej przypuścić można z Gilbertem (str. 132), że w konstytucyi 400 naśladowano organizacyę z zamierzchłych czasów, która atoli nie Drakontowi bynajmniej zawdzięczała początek swój i istnienie.

Przemyśl. *Stanisław Schneider.*

Powyższego artykułu, napisanego przed wyjściem dzieła Wilamowitza—Moellendorffa p. t. Aristoteles und Athen, uważałem za stosowne nie zmieniać. — Przypisek autora.

Nieznany wiersz łaciński Szymona Szymonowicza:

„ODE GEORGIO ZAMOSCIO, EPISCOPO CHELMENSI."

Wiersz, którego tytuł podałem w nagłówku, nie ukazał się nigdy osobno w druku, lecz tylko w dwóch mniejszych zbiorowych wydaniach poezyi łacińskich Szymonowicza, mianowicie po raz pierwszy w wydaniu Segheta (r. 1608.),[1]) po raz drugi w wydaniu Jakóba Morsiusza. (1619.)[2]) Obydwa jednak wydania wyszły w druku za granicą i z tego powodu nie rozpowszechniły się w Polsce. O wydaniu z r. 1608. wspominają jedynie zapiski bibliograficzne; o wydaniu zaś z r. 1619. pisze już w XVIII. w. Minasowicz[3]) jako o rzadkości bibliograficznej. Z dawniejszych biografów poety: Starowolski, Janocki, Juszyński i inni, a z nowszych Węclewski, Szyperski, Sobieszczański, nie czynią najmniejszej wzmianki o wspomnianej odzie Bielowski donosi wprawdzie o obu wydaniach[4]), wiersza jednak w mowie będącego nie zna, i dziwić się można, że wydając zupełnie nieznane lub mało znane wiersze Szymonowicza – i to daleko mniejszej nieraz wartości — z rękopisu biblioteki Ossolińskich l. 1218., przeoczył wspomnianą odę, znajdującą się w tymsamym rękopisie.[5]) Jedynie tylko autorowi „krótkiej wiadomości o życiu Szymona Szymonowicza, zwanego Ben-

---

[1]) Simonis Simonidae odae II. Thomas Seghetus Britannus edidit Hannoviae. 1608. W zbiorku tym zawarta: Thomae Zamoscio ode (znana oda: Thoma tu quidem nunc) i Ode Georgio Zamoscio Episcopo Chelmensi.

[2]) Simonis Simonidae poematia aurea cum antiquitate comparanda edita ex Bibliotheca Joachimi Morsi, accedit vita et obitus Magni Joannis Zamoschi Patroni Simonidis. Lugd. Batav. Typis Jacobi Marci. CIƆIƆCXIX. p. 10—25.

[3]) W wydaniu Duriniego 1772, p. 48. Freytag: apparatus litter. 3,321. sqq; por. nadto Janozki: Nachricht von denen in der Hochgräflich — Zaluskischen Bibliothek sich befindenden raren polnischen Büchern... Breslau V. (1753) p. 219. Ich habe... in der von Joachimo Morsio, 1609 (myłka, ma być 1619.) zu Leiden in 12. bewerkstelligten, sehr schönen, aber ungemein rar gewordenen Ausgabe der Simonowiczischen lateinischen Gedichte.... einen Brief... entdeckt."

[4]) Pamiętnik Akad. Um. w Krakowie, wyd. filol. i hist. fil. II, 195. n.

[5]) W rękopisie mieści się oda na str. 19—24.

dońskim,« pomieszczonej w Bobrowicza wydaniu poezyi Szymonowicza, oda była znana.[1]) Bezimienny ten biograf (według Sobieszczańskiego: Oraczewski[2]), nie omieszkał też zwrócić uwagi na niektóre szczegóły, zawarte w utworze, lecz wzmianka jego minęła zupełnie niepostrzeżenie.

Wobec tego uważam za stosowne. wydobyć wiersz z zapomnienia i podać kilka o nim uwag. Pod ręką miałem tylko wydanie z r. 1619,[3]) według niego tekst ody podaję: wydania z r. 1608. w żaden sposób nie udało mi się dostać. Nadmienić jednak należy, że rękopis biblioteki Ossolińskich, sporządzony przez nieznanego pisarza, a zawierający odpis z wydania z r. 1608, nie różni się w niczem od wydania z r. 1619, widocznie więc teksty wydań z r. 1608 i z r. 1619. zgoła się między sobą nie różniły.

Oda składa się z 4 strof, którym odpowiadają 4 antystrofy i z 4 epód. Metrum dla wszystkich strof i antystrof jest jednakowe, epody zaś ułożone są w odmiennem metrum Na każdą strofę i antystrofę przypada po dziesięć wierszy, na każdą epodę po jedenaście wierszy. Wiersze jambiczne i logaedyczne przeważają; budowa metryczna jest zresztą prawidłowa.[4])

Wiersz brzmi jak następuje:

---

[1]) Poezye Szymona Szymonowicza... Lipsk. 1837. str. VIII. Autor jednak życiorysu nie podaje wcale tytułu ody, z której kilka wierszy przytacza w tłómaczeniu polskiem.

[2]) Encyklopedya powszechna Orgelbranda XXIV, 872. s. v. „Szymonowicz.“

[3]) Egzemplarz znajduje się w bibliotece Jagiellońskiej. (l. 3375.) Bielowski l. l. 198. wspomina o kodeksie petersburskim, w którym ma się znajdować oda do Jerzego Zamojskiego.

[4]) I. Metrum strof i antystrof:

⏑⏑– |
–⏑⏑ |
⏑– | ⏑– | ⏑– | ⏑– — dim. iamb. cf. II., 4. 6. 9. 10.
–⏓ | –⏑⏑ | –⏑ | ⏓ — v. Glyc. II., cf. II., 8.11.
–⏒ | –⏑⏑ | –⏑ — v, Pher. II. cat.
⏑– | ⏑– | ⏑– | ⏑– — = v. 1.
–⏑ | –⏑ | –⏑ | –⏑ — dim. troch. acat.
–⏓ | –⏑⏑ | –⏑ | ⏓ — = v. 2.
⏑– | ⏑– | ⏑– | ⏑– — = v. 1.
–⏑⏑ | –⏑⏑ | –⏑ | –⏑ | — v. Alcaic. decasyll.
⏓ | –⏑ | –⏓ | –⏑⏑ | –⏑ | – — v. Alcaic. hendecassyll.
⏑– | ⏑– | ⏑– | ⏑– | – — pentap. iamb. cat.

Ode Georgio Zamoscio, Episcopo Chelmensi.

Age, grex sacer, mystae[1]) inclyti, strophe I.
quorum muneris est Dei
aurem carmine blando
mulcere et aeternam domum
enthea[2]) insonare voce,
adeste, atque fidis meae
servate nunc lenem modum,
dum novus ingreditur sacerdos
templa haec, sacrum ut gestet tiarae decus,
arisque eam praesit per oram.
amore nam pectus meum antistr. I.
fixit gente Samoscia,
cretus cui ego totum
me debeo, admissus cliens.
solis igneos nitores
non est nubibus invidis
exstinguere,[3]) nec olim aurea
Musa, suis meditata in antris,
quidquid venustum protulit in diem,
spernit, vel haec, vel altera aetas.
laude virtus se aestimat et beatos epod. I.
ponit inter, hoc breve
damnum aevi inde rependens,
si qui interim vir prodiit,
gestans honores conspicuos lyrae,

II. Metrum epód:

—⏑	—⏓	—⏑⏑	—⏑	—⏓	v. Sapph. min. hendecasyll.
—⏑	—⏑	—⏑	⏓		dim. troch. catal.
—⏓	—⏑⏑	—⏓			v. Pher. acat.
⏑—	⏑—	⏑—	⏑—		dim. iamb. cf. I., 1. 4. 7.
⏑—	⏑—	⏑—	⏑—	⏑—	pentap. iamb. acat.
⏑—	⏑—	⏑—	⏑—		= v. 4.
⏑—	⏑—	⏑—	⏑—	⏑—	= v. 5.
—⏓	—⏑⏑	—⏑	⏓		v. Glyc. II. cf. I, 2. 6.
⏑—	⏑—	⏑—	⏑—		= v. 4. 6.
⏑—	⏑—	⏑—	⏑—		= v. 4. 6. 9.
—⏓	—⏑⏑	—⏑	⏓		= v. 8.

[1]) Por. tensam wyraz w liście poety, l. l. 113.
[2]) Tamże 164, 40 w.
[3]) Por. w wierszu Szymonowicza „Do Wacława Zamojskiego" (1610) „Trudno słońca nie przyznać słońcem, niech się cienie kupią jako chcą, świetne przemogą promienie." (Bielowski l. l. 172.)

paucissimum quale est genus,
ut pondus huius nominis impleat.
o dii, quam tamen aedibus
raris amice admittitur,
omnes dum abuti illum expetunt
gratis, algeat ut tamen
contemptibus frustra improbis str. II.
attritus. mihi pestis haec
non illuxerit unquam,
Samoscium ingresso domum,
quae modo unicus patet por-
tus virtutibus (— heu nefas! —)
passis repulsam sordidam.[1])
sub numerum haud veniant arenae,
quae late apricis littoribus iacent,
nec, quot viros laude eminentes
summa educat Samoscius antistr. II.
splendor, sit facile exsequi.
hac Mavortia corda
producta venere ex manu,
artibus quoque imperandi
instructissima nomina.
hinc et senati fulgurant
culmina, consiliis adulti
patres: sacrorum hinc alma seges virum
antistites templi verendi.
vestra nunc pars emicat, o, meam cui epod. II.
laetus adfero chelyn,[2])
felix forte Georgi.
de gente quamlibet tua
non primus istam tu teris orbitam,
praeivit hoc vestigium
vel nuper exactam Gomolinius
insistens[3]) pietatis at-
que sanctimoniae viam.
vel ante cascis saeculis
sanguis vester ut evolat
procul vetusta origine. str. III.
multi consimilem gradum
insignes tenuere.
sed ista maiestas sacri
liminis, lacunar atque hoc,
castum qua inferimus pedem,

---

[1]) Hor. 3, 2, 17: virtus, requlsae nexia sordidae, intaminatis fulget honoribus).

[2]) Wyraz ten zachodzi bardzo często w poematach Szymonowicza.

[3]) W wydaniu i n s i s i e n s; zmieniłem na i n s i s t e n s.

vellit mihi aurem et submonet,
quandoquidem pietas Samosci
Divi hisce Thomae nomen honoribus
mactum esse iussit et sacravit
splendoris admirandi opus, antistr. III.
Thomae praesulis ut meo
surgat gloria cantu,
qui sanguinis vestri fuit
germen,[1]) usque tamen remoto
aevo, quando Poloniae
pars Slesia[2]) Bresla crevit,
Teutonicas modo quae inter urbes
avulsa nostris stat regionibus
adiuncta,[3]) tum superbiit pa-
store tanto. nunc etiam revolvit epod. III.
famam honore candido
et charta celebri ornat
fuisse nobilem artium,
fuisse, fluxos frangere qui asperis
mores lupatis arduus
calleret. indignantia odia immemor,
virtutem acer ad unicam,
ire obviam raptoribus
acer lupis, nec ultimum
aerumnam impiger aggredi,
vel usque carcerem ad tetrum. str. IV.
tantum excesserat impius
hostis tristibus iris,
ut raptum ab aris optimum
traderet senem in catenas,
foedisque acciperet modis.
per arduum callem viae
tendere ad emeritos honores
Samoscium est. exercita post tamen
fortuna per verum laborem
fixo manet constans pede, antistr. IV.
quondam hac forte atavi vigent
provecti, neque fatum
mutavit in nepotibus.
nonnihil beatius te
auxit muneribus datis
sudore partis (Gratiae
non fugiunt animum tuum nec

---

1) Bielowski l. l. 165.

2) W wyd. Slessa nie daje wiersza, stąd zmieniam na Slesia.

3) Chociaż Szlązk nie należał do królestwa polskiego, biskupi wrocławscy zawsze podlegali metropolii gnieźnieńskiej. Enc. pow. Org. XXIV. 709. 710.

sumes superbus quae tibi fas vetat),
sudore partis, eius in quem
tota nunc moles patriae recumbit epod. IV.
publicaeque onus rei.[1])
durus tu tamen urge
et te exige ultro ad aspera.
iustum et laborem praemia post cape,
ne te extulisse vel pudor
obrepat illi, qui sibi debita
in te munera obtulit,
fortuna vel mutet fidem,
quam continere aequo gradu
olim grandius est opus.

Jak z treści ody widać, napisał Szymonowicz utwór swój w chwili objęcia biskupstwa chełmskiego przez Jerzego Jelitę Zamojskiego. O osobie Jerzego Zamojskiego nie wiele przechowało się szczegółów. Blizki krewny wielkiego hetmana Jana Zamojskiego,[2]) był Jerzy przed osiągnięciem biskupstwa, archidyakonem lubelskim, kanonikiem krakowskim, a wreszcie opatem czerwińskim.[3]) Bartoszewicz podaje,[4]) że po Stanisławie Gomulickim miał być nominatem chemłskim Paweł Wołucki, późniejszy biskup włocławski; wiadomości tej jednak nie znajdujemy ani u Niesieckiego, ani u Damalewicza[5]). Tymczasem z ody Szymonowicza można wnosić napewno, że Jerzy Zamojski tuż po Gomulickim objął biskupstwo chełmskie; por. ww. 56 nn. Twierdzenie moje popiera nadto i ta okoliczność, że w testamencie Zamojskiego, sporządzonym 1600), nazwany jest Jerzy Zamojski już biskupem.[6]) Ponieważ zaś Gomulicki został przeniesiony w r. 1600. z biskupstwa chełmskiego na stolicę łucką, a Jerzy Zamojski bezpośrednio po nim objął nowe dostojeństwo, przypuszczam, że Szymonowicz w tym roku napisał odę na jego cześć.

---

[1]) Mówi tu poeta o Janie Zamojskim

[2]) Adam Burski w mowie na śmierć Jana Zamojskiego (oratio funebris) wydanej w Poemata aurea p. 67 nn. w dedykacyi: „Illustrissimo ac reverendissimo Domino, D. Georgio Zamoyski, Episcopo Chelmensi Abbati Czerwenecen. ac Patrono observantissimo" pisze p. 67. „sermonem hunc meum in lucem exeuntem ad te mitto, tibique dedico, Illustrissime Domine, multis nominibus te praefantem. Primum quia loquitur laudes Samoscii, hoc est, magni patrui tui: ideo, ut universae domus illius, ita laudum (p. 68.) quoque, ad te imprimis, pertinet patrimonium et tutela; deinde quia solus es summus praeses, iudex et patronus huius academiae; quantulumcumque id est, quod ex illius quasi sinu profiscitur, id tibi praecipue debetur. Accipe igitur excellenti illo animo tuo hanc vocem meam, minorem quidem longe quam sunt laudes illius magni Herois, sed illi tamen debitam. Vale." przedrukowane w collectanea vitam resque gestas Ioannis Zamoscii illustrantia, edid Działyński. Posnaniae. 1861. p. 189 n.; por. o Jerzym Zamojskim: Bielowski w Album lwowskiem, l. l 236

[3]) Encyklopedya powszechna Orgelbranda III. 608. Encyklopedya kościelna III, 246.

[4]) Encykl. powsz. l. l.

[5]) Enc. kośc. l. l.

[6]) Bielowski l. l. 185 i 204; w r. 1598 był Jerzy Zamojski kanonikiem krakowskim; por. list. Zamojskiego z 27/4. 1598 w Kallenbacha: Les humanistes polonais. 1891, 49.

Z nowym nominatem łączyły Szymonowicza ścisłe węzły przyjaźni, widać to z wzmianek, zawartych w listach poety;[1]) nie dziw tedy, że poeta w chwili tak ważnej i uroczystej postanowił w osobnej odzie złożyć hołd zaprzyjaźnionemu sobie dygnitarzowi kościelnemu.

Oda „Georgio Zamoscio« jest przytem nadzwyczaj ważnym przyczynkiem do poznania stosunku, jaki zachodził między Szymonowiczem, a rodziną Zamojskich. Śmiało rzec można, że w całej spuściznie literackiej Szymonowicza nie ma drugiego podobnego miejsca, w któremby poeta uwidocznił tak jawnie i gorąco wdzięczność swoją dla Zamojskich za okazywane mu względy.

W drugiej części ody (w. 55 nn.) podaje Szymonowicz Jerzemu Zamojskiemu jako wzór do naśladowania dwóch poprzedników, którzy przedtem zasiadali na stolicach biskupich. Krótkiemi słowy wspomina o jednym z nich t. j. Stanisławie Gomulickim, wymienionym już wyżej biskupie chełmskim, który będąc herbu Jelita[2]), zaliczał się również do rodziny Zamojskich[3]) (w. w. 55—60). Szerzej natomiast (w. 61—99) rozpisał się poeta o drugim poprzedniku, t. j. o biskupie wrocławskim Tomaszu herbu Koźlerogi. (+ po r. 1257), a temsamem protoplaście Zamojskich, którzy również używali tego herbu.[4]) Wspomniany biskup Tomasz wiódł liczne spory z książętami szląskimi, między innymi z Bolesławem II. Łysym. Powód do sporu z Bolesławem dało złupienie kościoła w Nowym Targu przez żołnierzy księcia, przyczem na cmentarzu zginęło 800 ludzi. Oburzony postępkiem biskup Tomasz wyklął Bolesława II. i rzucił na całą ziemię interdykt. Po długiem dopiero przeciągu czasu upokorzył się książę w r. 1248. Niedługo jednak trwał pokój między Bolesławem Łysym, a biskupem, już bowiem w roku 1250. napadł Bolesław w Górze pod Sobótką na Tomasza i uwięził go wraz z dwoma duchownymi, chcąc wymódz na nim pieniądze, których zawsze wiele potrzebował na hulanki. Biskup przebył w srogiem więzieniu kilka lat; dopiero w roku 1257. odzyskał wolność, zobowiązawszy się do znacznych ustępstw, których jednak nie myślał wcale dotrzymać. Ostatecznie, co nas już bliżej nie obchodzi, Bolesław musiał upokorzyć się przed biskupem[5]) Jakkolwiek Biskupowi Tomaszowi, jak to wykazują źródła, w walce z księciem chodziło przedewszystkiem o zdobycie władzy świeckiej, utarła się wszakże tradycya o nadzwyczajnej jego pobożności i o jego niewinnem męczeństwie, kt re miał ponieść w obronie wiary.[6]) Nie dziw więc,

---

[1]) Bielowski l. l. 140. 148. 185. 188. 207.

[2]) Protoplastą rodziny Zamojskich herbu Jelita miał być Floryan Szary czyli Saryusz, z ziemi Sieradzkiej, żyjący za Łokietka, por Bielowski: Zamość: Album lwowskie Nowakowskiego 231. 233. Bohomolec: życie Zamojskiego, wydania Turowskiego. 1860. p. 11. Heidenstein vitae Joannis Zamoyscii libr. I. w Collectanea Działyńskiego p. 5; por. też Burskiego oratio etc. p. 192.

[3]) Por. o nim Szujski Dzieje Polski. III. 149.

[4]) Por. Heidenstein l. l. p. 5.

[5]) Por. Enc. Org. XXIV. 706. nn. III. 967. n. — Por. Szujski. Dzieje Polski I. 151

[6]) Krzysztof Opaliński w satyrze 8 księgi II. sławi biskupa Tomasza jako przykład nieustraszoności w wierze.

że i Szymonowicz, nadzwyczaj bogobojny, uważał więzienie Tomasza za rodzaj męczeństwa i że w chwili tak ważnej dla Jerzego Zamojskiego nie umie podać mu godniejszego przykładu i wzoru wiary głębokiej i nieustraszonego męstwa,gotowego nawet ponieść męczeństwo, jak biskupa wrocławskiego. Pod tym względem „Ode Georgio Zamoscio“ może stanąć obok młodzieńczego utworu Szymonowicza pod napisem: „Divus Stanislaus,“ gdyż jest znamiennym dowodem głębokich uczuć religijnych Szymonowicza.

We Lwowie. Wiktor Hahn.

Mommsen o Horacyusza carmen saeculare.

Trzy lata temu odkryto w Rzymie na dawnem polu Marsowem przy kościele San Giovanni de' Fiorentini niedaleko Ponte San Angelo szczątki oficyalnych zapisków o uroczystości sekularnej z r. 737 od założenia Rzymu (17 przed nar. Chr.), która nas żywo zajmuje nie tylko dlatego, że to było szczególnie poważne i wzniosłe święto rzymskie, lecz zarazem z tego powodu, że Horacyusz ku podniesieniu obchodu z polecenia cesarza ułożył pieśń kościelną, słynne **carmen saeculare**. Szczątki wydobyto z wielką starannością z ziemi i z równą starannością oraz z pospiechem uznania godnym ogłoszono w pismach rzymskiej akademii. Rzucają one sporo światła na cały przebieg obchodu i niemało budzą interesu u starożytników. Na posiedzeniu berlińskiego Towarzystwa archeologicznego w grudniu r. 1891 wygłosił o nich Teodor Mommsen wykład świetny; nieporównany badacz, pełen jeszcze werwy i siły pomimo lat siedmdziesięciu i kilku żywota niezmiernie pracowitego, z znaną bystrością i pomysłowością szerokie rzuca poglądy na epokę Augusta i poezyę nadwornego wieszcza świeżo utworzonej monarchii. Wydało mi się rzeczą stosowną, podać do wiadomości Czytelników niniejszego czasopisma dokładne streszczenie wykładu.

Pięćdziesięciolecie panowania Augusta nie jest niewątpliwie epoką rozkwitu rzymskiego rozwoju. Głosili i głoszą wprawdzie niektórzy uczeni, że ten rozwój kulminuje w Cyceronie i Liwiuszu, w Wergiliuszu i Horacyuszu, lecz poglądu tego usprawiedliwić niepodobna ze stanowiska historycznego. W każdym jednak razie to pięćdziesięciolecie mieści się na pograniczu dwóch wielkich okresów, na które się rozpada historya starożytnej kultury: mieści się między niezliczonym szeregiem lat, w których gmina rzymska rozrastała się w gmach rzymskiego imperyum, potężny i wzniosły, ale pozbawiony ozdób i poniekąd smutny, a między połową tysiąclecia, w której monarchia z wzmagającem się ubóstwem myśli i zwątpieniem powoli umierała. Epoka Augusta uczestniczy w zaletach jednego i drugiego okresu i może być uważana zarówno za ostatnie stadyum rzeczypo-

spolitej, jak za pierwsze stadyum rzymskiej monarchii. Nie brakło naonczas świeżych talentów, owianych powiewem dawnej wolności. Ołowiana nuda, która panuje w następnych czasach, jeszcze nie daje się uczuć w chwilach zarania monarchicznego, które, choć używa wywczasu i spokoju, drży przecie niekiedy na wspomnienie strasznej grozy stuletnich wojen domowych, którego kreacye polityczne są wynikiem illuzyi, że zasady przeciwne dadzą się zmieszać i wyrównać. Aczkolwiek tedy epoka Augusta nie może nam się wydawać ideałem życia duchowego, mimo to jest ona nam bliższą, aniżeli grecka przeszłość; to też w ogólnem, powierzchownem wykształceniu — tak kończy Mommsen ten szereg uwag, — znajomość języka łacińskiego według wszelkiego prawdopodobieństwa najdłużej opór będzie stawiała.

Uroczystość, przez Augusta urządzona, znacznie się różni od dawniejszych: cesarskie saecula nie są prostą kontynuacyą republikańskich, lecz mają cechę odmienną. Według dawnego porządku rzeczy święto sekularne powinno było być obchodzone w r. 49 przed nar. Chr. Lecz to był rok, w którym Cezar przekroczył Rubikon. Zamiast święta uroczystego nadszedł koniec rzeczy: nie rozpoczęło się nowe saeculum republiki, lecz nowy porządek rzeczy.

Ale jak w innych wypadkach, tak i w tym, polityką Augusta kierowała zasada, że o ile możności nie należy czynić nic przeciw zwyczajom ojców — innemi słowy, że republikańskie urządzenia usuwać należy zapomocą ich odświeżania.

Augustus tedy zainaugurował w r. 17 przed nar Chr. szereg cesarskich uroczystości sekularnych, a to na podstawie wyroczni sibyllińskiej, która w ostatnim wieku rzeczypospolitej obiegała po świecie rzymskim, a nam jest znana z dzieł Zosimosa i Flegonta. Nawiązano zaś uroczystość do dawnych obchodów republikańskich t. zw. ludi Tarentini.

Cesarski więc obchód obracał się także wyłącznie w kole bóstw greckich i był w pierwszym rzędzie świętem, dla kobiet przeznaczonem. Także i tym razem odbywał się przez trzy noce obrzęd oczyszczenia. Do zorganizowania obchodu zostali powołani cisami kapłani, którzy ten obowiązek spełniali w epoce rzeczypospolitej. Postarano się o to, aby nowa uroczystość miała cztery poprzedniczki w legendowej historyi. Pozornie zatem Augustus przywrócił dawny porządek.

Ale polityczna restauracya jest — ściśle rzecz biorąc — contradictio in adiecto. W rzeczywistości Augustus nie miał zamiaru wtłaczać treść świeżą w dawne formy, nie chciał nawet ukrywać istotnego przewrotu rzeczy. Najpierw więc przedłużono okres sekularny: w miejsce okresu stuletniego, który był ustanowiony w r. 505 po założ. Rz., wprowadzono stu i dziesięcioletni — widocznie aby uwydatnić różnicę między cesarskim obchodem a uroczystością republikańską. Do uroczystości podziemnych bóstw: Dis czyli Plutona i Prozerpiny, trwającej przez trzy noce, dodano trzechdzienną uroczystość bóstw niebiańskich: Jowisza i Junony, Apollina i Dyany. W nocnych nawet obchodach nie tylko królowi i królowej podziemia

cześć oddawano, jak dawniej, lecz także zarazem Moirom i Ilityiom i żywiącej Matce Ziemi. To niezawodnie Horacyusz ma na myśli w w. 21 n.:

Certus undenos deciens per annos
orbis ut cantus referatque ludos
ter die claro totiensque grata
nocte frequentis.

Przeciwieństwo poważnych ale zarazem surowych i ciemnych republikańskich poglądów na świat a swobodniejszych i wdzięczniejszych wyobrażeń odmłodzonego państwa nigdzie może nie ujawnia się z tak zamierzoną wyrazistością, jak w tej chwili, kiedy sobie uprzytomnimy obydwa koła bogów: jedno, do którego modły wznosili dawni burmistrze — drugie, do którego się modlili nowi panowie na początku nowego wieku.

Zmienia się również zakres ludzi, biorących udział w uroczystości. Oddawna przypuszczeni byli do uroczystości także Hellenowie: właśnie w tych obchodach może najwcześniej i najpotężniej zaznaczyła się międzynarodowa wspólność kultu. Obce wieszczki w własnym języku głosiły słowa, według których przewodniczące miasto latyńskie urządzało swe losy; do greckich bogów zwracali się konsulowie z modłami o łaskę dla narodu rzymskiego. Mimo to uroczystość sekularna rzymskiej rzeczypospolitej była ściśle obywatelską; w cesarskiej zaś uroczystości pozwolono brać udział nie tylko obywatelom, lecz każdemu wolnemu. Najwyższem i najpiękniejszem zadaniem nowego politycznego porządku rzeczy było: znieść różnicę między panującem miastem a podległemi dzierżawami, miejskie obywatelstwo rzymskie przeobrazić w wspólność państwową, obejmującą wszystkich, którzy do tego państwa należeli. Proces ten trwał przez całe wieki; pierwiastki zaś tego rozwoju można rozpoznać już w wspomnianem postanowieniu.

W tym obrazie uroczystości ukazuje nam się monarchia już w pełni świeżej władzy. Nie senat lecz cesarz rozporządzeniem, wydanem do kapłanów, ustanawia zasady programu uroczystości. Z polecenia i w imieniu cesarza dokonywa tej pracy C. Ateius Capito, przewodnik dworskiej partyi prawników, przeciwnik Labeona, który stał na czele szkoły, trzymającej się dawnych zasad republikańskich. W samej uroczystości nie występuje żaden z dawnych republikańskich urzędników; wszystkie modły i ofiary spełnia w pierwszym rzędzie sam cesarz, w drugim jego współrejent Agryppa. I jeszcze na jedno zwrócić należy uwagę: zapewne to nowość, a nie zwyczaj dawny, że w modłach obok gminy obywatelskiej pojawiają się legiony. Dopóki nie było stałego wojska, lecz obywatele po skończonej wyprawie rozchodzili się do domów, przez długie zatem wieki nie odprawiano według wszelkiego prawdopodobieństwa osobnych modłów za wojsko. Teraz dopiero, jak się zdaje, nakazał je pierwszy obywatel Rzymu, który zarazem był najwyższym wodzem trzydziestu legionów.

O pieśni sekularnej czytamy w aktach: in Palatio sacrificio perfecto pueri 27 et puellae totidem carmen ce-

cinerunt, eodemque modo in Capitolio: carmen composuit Q. Horatius Flaccus. Ważne to świadectwo: słyszymy że chór spiewał pieśń i na Palatynie i na Kapitolu. I data również nam teraz jest znana: było to d. 3. czerwca 17 r. przed Chr.

Jak się poeta wywiązał z zadania? Mommsen powiada: nie będzie można zaprzeczyć, że powodzenie było słabsze, aniżeliśmy sobie wpierw przedstawiali.

Dwa szeregi bóstw — bóstw nadziemskich i bóstw podziemnych — mogły poecie dostarczyć polotu, jużto aby rozwinął z nich myśli i wyniki, już też aby je weń włożyć i aby ludziom kroczącym na ziemi, w pośrodku między sklepieniem niebios a głębią otchłani, uprzytomnić w dwojakich obrazach i świetność i zawisłość ich losu. W carmen saeculare Horacyusza wymienione są bóstwa, lecz nie w właściwym porządku i bez tego idealnego związku, który się nasuwał.

Pieśni śpiewano w dniu trzecim; dzień ten poświęcony był Apollinowi i Dyanie. Horacyusz rozpoczyna też i kończy hymn tych bóstw pochwałą. Zasługuje również na uznanie przez to, że dworactwa i pochlebstwa nie posunął za daleko. Natomiast niktby nie domyślił się stosunku utworu do pewnego szczegółu programowego, o którym teraz dowiadujemy się z aktów.

W dziewiątej zwrotce pisze poeta (w. 34 n.):

Supplices audi pueros, Apollo;
siderum regina bicornis audi
Luna puellas.

Zaraz potem czytamy w dziesiątej zwrotce:

Roma si vestrum est opus Iliaeque
litus Etruscum tenuere turmae eqs.

Do których bogów zwraca się poeta? Według słów samego wieszcza możnaby tylko myśleć o Apollinie i Dyanie. Ale to nie uchodzi. Dzieci Latony nie mogły być sławione jako twórcy Rzymu, jako szafarze wszelkiego szczęścia i cnót wszelkich. Zrozumieli to już interpreci, jak Kiessling, który pisze w komentarzu do tego ustępu: „di (w. 45) oznacza Apollina i Dyanę, ale nie tylko ich samych.“ Akta lepszą dają informacyę i jedynie słuszną Poeta mówi (w w. 49 n.), że Augustus białe woły bogom przywołanym (owym di w. 45) złożył w ofierze. Otóż według aktów Apollo i Dyana otrzymali tylko trzy rodzaje placków w ofierze, woły zaś ofiarował „Anchisae Venerisque sanguis“ w pierwszych dniach uroczystości królowi i królowej nieba. Ci zaś mogli słusznie być nazwani twórcami Rzymu i szafarzami szczęścia. Skoro wreszcie akta poświadczają, że pieśń (carmen nie carmina) odśpiewał chór chłopców i dziewic na Palatynie przy świeżo poświęconej świątyni Apollina i na Kapitolu przy świątyni Jowisza i Junony, nasuwa się wniosek, że pieśń była pieśnią procesualną, Pochód wyruszył z świątyni Apollina na Palatynie—bo tam dnia trzeciego odbywał się główny obrzęd, — przez Forum i Via Sacra posuwał się zapewne na Kapitol, skąd znowu wrócił na Palatyn. Można więc to usprawiedliwić, że poeta pierwsze

i ostatnie zwrotki wystosował do Apollina i Dyany, a że w środkowych odzywa się do Jowisza i do Junony. Uczestnicy zrozumieli też treść zwrotki dziesiątej i następnych tem lepiej, że niezawodnie w tej właśnie chwili, kiedy je śpiewano, przystanął pochód na Kapitolu przy świątyni Króla i Królowej niebios. Ale to jest uniewinnienie, do którego słuszniej mogłaby rościć pretensye poezya ludowa, anizeli poeta, komponujący z polecenia swego pana utwór, przeznaczony od samego początku dla szerszego i niedość dokładnie poinformowanego koła czytelników.

Lwów. *Ludwik Ćwikliński.*

O STROJU GRECKIM.

(Fr. Studniczka, *Beiträge zur Geschichte der altgriechischen Tracht. Wien 1886* (*Abh. des archäologisch epigraphischen Seminars der Universität Wien VI, 1*); W. Helbig, *Das homerische Epos, zweite Auflage, Leipzig 1887, str. 161—236*; J. Boehlau, *Quaestiones de re vestiaria Graecorum, Weimar 1884*; A. Furtwängler, *Meisterwerke der griechischen Plastik, Leipzig-Berlin 1893, str. 36—43*; A. Riegl, *Der antike Webstuhl, Wien 1893* (*Mittheil. des k. k. österr. Museums für Kunst und Industrie VIII, 2, str. 290—303*); O. Benndorf, *Jahrb. der österr. Kunstsammlungen XII, 1, str. 53 nst.*)

Strój grecki zostaje w zasadniczem przeciwieństwie do nowożytnego. Już sposób sporządzania jest odmienny. Grek nie zna wyrazu krawiec, każda część ubrania była osobno tkana. U nas poszczególne części odzieży powstają przez sztukowanie mniejszych lub większych kawałków; greckie szaty były jednolite, z jednego błamu materyi. My wdziewamy ubranie, Grek zarzucał je lub wkładał. Nasz strój jest praktyczną pochwą, która nas ochrania od wpływów atmosferycznych i prawie nie uwzględnia naturalnych kształtów ciała. Grecki strój jest estetyczną osłoną samoistną która jużto podnosi i uwydatnia formy cielesne, jużto jest ich echem. My jesteśmy niezawiśli od ubrania, raz je wciągnąwszy nie potrzebujemy się niem zajmować. Grek z konieczności musiał na swój strój ciągle uważać i fałdy jego układać w estetyczne formy.

Trzy są główne części greckiego stroju w klasycznéj epoce:

1) Dorycki chiton. Jest to podłużnie czworokątny kawałek wełnianej materyi (ABCD w naszym szkicu, fig. 1), zazwyczaj o wiele

[illegible]

[illegible] pod piersiami. [illegible] czwo- [illegible] go [illegible] stąd je- [illegible]

[illegible] *B*[illegible] cała pierś, [illegible] czyli zanadrze, [illegible]

dnę trzecią puszczano z przodu na lewą pierś, resztę zaś oprowadzano przez plecy pod lub nad prawe ramię, koniec zaś wedle gustu czasu albo przerzucano znowu przez lewe ramię na plecy, albo przewieszano przez dolną część lewego ramienia; czasem zaś zbierano go w lewej dłoni i przytrzymywano u lewego biodra.

Narodowym strojem Hellenów jest tak zwany dorycki chiton z wełny. Jońskí zaś wzięli Grecy od wschodnich ludów, jak to już wskazuje sama nazwa *χιτών*, nowojońska *κιτών*, zapożyczona za pośrednictwem Fenicyan z języka semickiego, w którym syryjskie k u t t i n a aramejskie k i t t û n oznaczają płótno, k e t t a n zaś albo k i t t â n len.

Stałą nazwą helleńskiego stroju u Homera jest *πέπλος* (od pierw. *πλο*, łać. palla, pallum), który tak co do formy jak co do materyi zupełnie odpowiada doryckiemu chitonowi, a to jego najstarszej formie t. z. lakońskiej.[1]) Obok tej nazwy spotykamy niekiedy drugą *ἑανός* albo *εἱανός*. Zarówno pierwsza jak i druga bywają używane także w ogólnem znaczeniu: kawałek materyi wełnianej, osłona, kołdra.

U Homera jest wełniany peplos suknią wyłącznie niewieścią. Niegdyś, w przedhistorycznych czasach nosili także mężczyźni bezpośrednio na ciele szatę, która w gruncie rzeczy nie różniła się od peplosu, mianowicie rodzaj wełnianego okrycia, agrafą na prawej barce spiętego. Była to tak zwana *χλαῖνα*, która wraz z przepaską dokoła bioder (*ζῶμα*) stanowiła jedyną ich odzież. Te dwie szaty męska i kobieca należały niewątpliwie do wspólnego dziedzictwa szczepów indoeuropejskich, dadzą się zarówno u pierwotnych Rzymian, Germanów, Fenicyan jak do dziś dnia u Arabów berberyjskich wykazać Gdy jednak Greczynki na tym stopniu kultury, który uwidoczniają poematy Homera, ogółem trzymają się jeszcze stroju przedhistorycznego czyli peplosu, oznacza *χλαῖνα* u Homera nie główną część ubrania męskiego, lecz tylko wierzchni płaszcz Greków. Płaszcz ten pojedynczo lub podwójnie złożony, zwie się *χλαῖνα ἁπλοΐς* albo *χλαῖνα διπλῆ*, także *δίπλαξ* lub *δίπτυχος*. Ta ostatnia pokrywa u Homera obydwa ramiona, gdy tymczasem w klasycznéj epoce jedno ramię od niej jest wolne. Zamiast *χλαῖνα* używa Homer w Od. XIII. 224 wyrazu *λώπη*, a w Od. XIII 434 wyrazu *ῥάκος*, z których tak jeden jak i drugi ma najczęściej ogólne znaczenie odzież, płachta, łachman.

Natomiast zamiast przepaski dokoła bioder, której przedhistoryczni Grecy używali przez wstyd, obcy późniejszym pokoleniom, rozpowszechnia sie z początku tylko między ludźmi podeszłego wieku, należącymi do znakomitych rodów i jako strój odświetny, później w

---

natomiast *κόλπος* nie oznacza nigdy łona. Stąd *εὔκολπος, βαθύκολπος* u Homera należy tłómaczyć „o pięknych, o pełnych piersiach,“ „piersisty“ (por. *στήθεα ἱμερόεντα* Afrodyty w Jl. III 397.)

1) Taką szatę z boku rozwartą rozumieć należy w Jl. V. 315 gdzie Afrodyte ocala Eneasza *πρόσ'ε δέ οἱ πέπλοιο φαεινοῦ πτύγμ' ἐκάλυψεν ἕρκος ἔμεν βελέων*. Z pojęciem peplosu jako długiego z przodu do kostek, z tyłu aż do ziemi sięgającego chitonu doryckiego dadzą się pogodzić epitety niewiast Homerowych *ἑλκεσίπεπλος, τανύπεπλος*, „o powłóczystym, o przestronnym peplosie. —Wyrażenie Homera Ξ 178: *χρυσείης δ'ἐνετῇσι κατὰ στῆθος περονᾶτο* tak rozumieć należy, iż głowy fibuł wpiętych w okolicy barków były zwrócone ku piersi.

coraz szerszych kołach długi lniany chiton t. z. joński, przejęty od Semitów. Atoli pod pancerzem, albo na polowaniu, w ogóle przy zajęciu powszedniem noszą mężczyźni krótki lniany chiton sięgający tylko po kolana. Chiton męski bywa opasywany tylko przy ciężkiej pracy, albo podczas zapasów.[1])

Na chiton kładli mężczyźni, jak powiedziano, wełnianą chlajnę, która jeśli nie była utwierdzona agrafą, okrywała tylko plecy i z obu ramion zwisała symetrycznie na piersi. Tem się tłómaczy częsty zwrot u Homera *ἐπὶ στιβαροῖς βάλετ' ὤμοις* i epitet chlajny *ἐκταδίη*, przestronna, rozciągliwa (*streckdlich, ausbreitbar*). Obok wełnianego płaszcza znali zamożni mężczyzni Homera inny rodzaj narzutki, podobnej kształtem do chlajny, ale znacznie mniejszej i z płótna, a zatem lżejszej, rodzaj okrycia na lato. Było to *φᾶρος*, przejęte prawdobodobnie wprost lub może za pośrednictwem Fenicyan z Egiptu, gdzie wyraz p(h)aar albo p(h)aär oznacza kawałek lnianej materyi, używanej jako całun. W temsamem ogólnem znaczeniu: lniana szmata, całun, żagiel, odzież płócienna zdarza się wyraz *φᾶρος* także u Homera. Do oznaczenia lnianej materyi w ogóle, a więc w zastępstwie *χιτών*, *φᾶρος κρήδεμνον* i t. d. używa Homer niekiedy wyrazu *ὀθόνη*. Wyjątkowo zdarzają się wyrazy *φᾶρος* i *ὀθόνη* w znaczeniu *πέπλος*.

Temu samemu wpływowi jońskiej kultury czyli zamiłowaniu do szat z płótna, które przeważa w garderobie mężczyzn Homerowych, zaczyna ulegać także toaleta niewiast helleńskich w Iliadzie i Odyssei. Oto jako wierzchniej szaty używają kobiety Homera rodzaju zasłony, zwanej *κάλυμμα*, *καλύπτρη* albo *κρήδεμνον*. Szata ta spływała z głowy, gdzie była utwierdzona, obok policzków na obydwa ramiona, była przeto podobna raczej do dzisiejszego welonu ślubnego, niż do właściwej zasłony wschodniej, która także twarz zakrywa. Służyła naturalnie więcej ku ozdobie niż do ubrania; zazwyczaj sporządzano ją z cienkiej, delikatnej tkaniny lnianéj. Również z płótna była czworokątna chusta na głowę, którą na wzór czepka obwiązywano do koła głowy i utwierdzano zapomocą przepaski (*ἀναδέσμη*) Chustę tę nazywa Homer *κεκρύφαλος*, podczas gdy dyadem metalowy, który ujmuje głowę od przodu zwie się *στεφάνη* albo *ἄμπυξ*. Atoli chiton joński jest zgoła obcy kobietom Homera. Jeszcze mniej ulega wpływowi oryentalnemu strój niewiast Homerowych pod względem dekoracyi; na peplosach prawie nie znajdujemy różnobarwnych figur ani ornamentów przetykanych, które widzimy już na odświętnych chlajnach mężczyzn. Wyjątkowo bywają kobiece peplosy przepasywane rzemienną opaską (*ζώνη*), zdobną szeregiem frendzli lub kutasów, plecionych z nici złotych (*θύσανοι εὐπλέκεες*),

---

[1]) Długi chiton sięgający z przodu do kostek, z tyłu włóczący się po ziemi sprawił, że Jończycy noszą u Homera przydomek *ἑλκεχίτωνες*. *Χιτὼν τερμιόεις* w Od. XIX 241 oznacza chiton obramowany, od *τέρμα* brzeg, rąbek. Wyraz *χιτών* nie ma nigdy u Homera znaczenia *θώρηξ*, *χιτὼν στρεπτός* w Il. V. 113, XXI 30 oznacza chiton pod pancerzem z dobrze skręconych nici utkany, tyle co *εὔννητος* albo *εὔκλωστος* (wohlgezwirnt). Rozwój historyczny stroju greckiego tłómaczy, że w Od. XIV 482 *ζῶμα* znaczy tyle co *χιτών*. Być może że i *ζῶστρα* Od. VI 38 tosamo oznaczają.

których ojczyzną była Assyrya.[1]) Jednem słowem toaleta kobieca ulega w tej epoce, którą uprzytomniają poematy Homera, o wiele powolniejszemu rozwojowi, aniżeli męska.

Szaty (*εἵματα, ἐσθής*) były w epoce heroicznej, jak i w początkach klasycznej tkane przez kobiety domowe: żony i służące. Jest to główne zatrudnienie pani domu, nawet księżnej i jej czeladzi, biegłość w tej czynności należy do głównych jej zalet. Jak pomiędzy bogami Atena, tak pomiędzy śmiertelnymi uchodzą kobiety fenickie za najdoświadczeńsze w tym względzie. Daje to nam wskazówkę, gdzie mamy szukać wzorów Homerowej sztuki tkackiej i pozwala wnosić, że import fenickich tkanin, zwłaszcza delikatniejszych był w téj epoce znaczny. Kobiety tkają szaty nie tylko dla zaspokojenia bieżących potrzeb, ale i na zapas. Zasoby szat stanowią wraz z złotem i srebrem bogactwo rodzinne mianowicie też posag panny, jak do dziś dnia w Grecyi. O szyciu szat nie czytamy nigdzie u Homera, jakkolwiek ta czynność była już znana w indoeuropejskim okresie. Wyrazy *ῥάπτειν, ῥαπτός* odnoszą się przeważnie do zszywania skór.

Z pomiędzy materyałów, z których tkano szaty, wymienia Homer wyraźnie tylko wełnę; z niej wyrabiano gładkie i kosmate, grube materye, jak to okazuje epitet *οὖλος*, np. Jl X 134 *οὔλη δ' ἐπενήνοθε λάχνη*. Natomiast nie czyni nigdzie wyraźnej wzmianki o obrabianiu lnu. Mimo to nie ulega wątpliwości — jak tego dowodzi sam wyraz *λίνον*, identyczny z nazwami lnu w innych europejskich językach — że już przedhistoryczni Grecy len uprawiali i że znali sztukę tkania płótna, choć tylko niedoskonale. Dowodzi tego zresztą wzmianka o warsztacie tkackim w *η* 107, na którym dziewice feackie tkają *ὀθόναι καιροσσεῖς*, to jest tkaniny lniane, mocno wiązane czyli spoiste.

Starożytni znali dwa rodzaje krosien, stojące – głównie dla tkania wełnianych materyi czyli sukna, i leżące — dla tkania płótna; rozumie się, że można było tkać lniane tkaniny także na prostopadłych krosnach i odwrotnie. Przy tamtych pracowano stojąc, przy tych klęcząc. Te rozpowszechniają się dopiero pod koniec starożytności i są bardziej skomplikowane, mają kilka przecznic i trzonów, natomiast pierwsze są warsztatem starożytnym *κατ'ἐξοχήν*. Niezawodnie były w użyciu już w epoce Homera, lubo najdawniejsze ich wizerunki na wazach greckich pochodzą z VI i V stulecia Stojące krosna odznaczają się niezwykłą prostotą budowy. Są to dwa prostopadłe słupki, wpuszczone w podłogę, u góry złączone przecznicą czyli rozpieraczem, który służy za nawojczyk czyli walec do nawijania gotowéj tkaniny i w tym celu bywa opatrzony korbą. Z nawojczyka zwisa system nici czyli pasm prostopadłych, t. zw. osnowa. Pasma te bywają gwoli

[1]) *Ζώνη* oznacza u Homera najczęściej samą kibić, stąd *εὔζωνος, καλλίζωνος, βαθύζωνος* należy przekładać „o smukłéj kibici.“ Co do *θύσανοι* por. Jl. XIV 181: *ζώσατο δὲ ζώνην ἑκατὸν θυσάνοις ἀραρυῖαν*. Herodot II 81 nazywa kalasiris egipską *κιθὼν θυσανωτός*. *Εὐθύσανος ζώνη* jest wedle Anth palat VI 202 znowu w użyciu w hellenistycznej epoce. — *Κεστὸς ἱμάς* w Jl. XIV 214 nazywa się pasek Wenery, prawdopodobnie jednak jest to osobny środek czarodziejski, nie zaś część ubrania.

[illegible] ręką [illegible]
[illegible]

[illegible] do szy[illegible]
[illegible] Homeryckim. Z[illegible]
[illegible] Odyssei. [illegible]
[illegible] zwa[illegible]
[illegible] z głow[illegible]
[illegible] był[illegible]
[illegible] do wła[illegible]
[illegible] natu[illegible]
[illegible] sprowadzano [illegible]
[illegible] była czwo[illegible]
[illegible] dawano do koł[illegible]
[illegible] Części te nazywa[illegible]
[illegible] u mnie głow[illegible]
[illegible] jest zgoła [illegible]
[illegible] Homera [illegible] orientalnemu [illegible]
[illegible] pra-
[illegible] przetykanych [illegible]
[illegible] Wyjątkowo bywają [illegible]
[illegible] zdobną szere-
[illegible] plecionych z nici złotych [illegible] $\varepsilon\tilde{\upsilon}\pi\lambda\varepsilon\kappa\acute{\varepsilon}\varepsilon\varsigma$,

[illegible] sięgający z przodu do kostek, z tyłu wlokący się po ziemi [illegible] nosza u Homera przydomek [illegible] [illegible] oznacza chiton obramowany, od $\tau\acute{\varepsilon}\rho\mu\alpha$ brzeg, rąbek. Wyraz $\chi\iota\tau\acute{\omega}\nu$ [illegible] u Homera znaczenia [illegible], $\chi\iota\tau\grave{\omega}\nu$ $\sigma\tau\rho\varepsilon\pi\tau\acute{o}\varsigma$ w Il. V. 113, XXI 30 [illegible] pancerzem z dobrze skręconych nici utkany, tyle co $\varepsilon\ddot{\upsilon}\sigma\tau\rho\varepsilon\pi\tau o\varsigma$ [illegible] zewnątrz. Rozwój historyczny stroju greckiego tłómaczy, że [illegible] znaczy tyle co $\chi\iota\tau\acute{\omega}\nu$. Być może że i [illegible] Od. VI 38 [illegible]

których ojczyzną była Assyrya.[1]) Jednem słowem toaleta kobieca ulega w tej epoce, którą uprzytomniają poematy Homera, o wiele powolniejszemu rozwojowi, aniżeli męska.

Szaty (*εἵματα, ἐσθής*) były w epoce heroicznej, jak i w początkach klasycznej tkane przez kobiety domowe: żony i służące. Jest to główne zatrudnienie pani domu, nawet księżnej i jej czeladzi, biegłość w tej czynności należy do głównych jej zalet. Jak pomiędzy bogami Atena, tak pomiędzy śmiertelnymi uchodzą kobiety fenickie za najdoświadczeńsze w tym względzie. Daje to nam wskazówkę, gdzie mamy szukać wzorów Homerowej sztuki tkackiej i pozwala wnosić, że import fenickich tkanin, zwłaszcza delikatniejszych był w téj epoce znaczny. Kobiety tkają szaty nie tylko dla zaspokojenia bieżących potrzeb, ale i na zapas. Zasoby szat stanowią wraz z złotem i srebrem bogactwo rodzinne mianowicie też posag panny, jak do dziś dnia w Grecyi. O szyciu szat nie czytamy nigdzie u Homera, jakkolwiek ta czynność była już znana w indoeuropejskim okresie. Wyrazy *ῥάπτειν, ῥαπτός* odnoszą się przeważnie do zszywania skór.

Z pomiędzy materyałów, z których tkano szaty, wymienia Homer wyraźnie tylko wełnę; z niej wyrabiano gładkie i kosmate, grube materye, jak to okazuje epitet *οὖλος*, np. Jl. X 134 *οὔλη δ' ἐπενήνοθε λάχνη*. Natomiast nie czyni nigdzie wyraźnej wzmianki o obrabianiu lnu. Mimo to nie ulega wątpliwości — jak tego dowodzi sam wyraz *λίνον*, identyczny z nazwami lnu w innych europejskich językach — że już przedhistoryczni Grecy len uprawiali i że znali sztukę tkania płótna, choć tylko niedoskonale. Dowodzi tego zresztą wzmianka o warsztacie tkackim w *η* 107, na którym dziewice feackie tkają *ὀθόναι καιροσσεῖς*, to jest tkaniny lniane, mocno wiązane czyli spoiste.

Starożytni znali dwa rodzaje krosien, stojące — głównie dla tkania wełnianych materyi czyli sukna, i leżące — dla tkania płótna; rozumie się, że można było tkać lniane tkaniny także na prostopadłych krosnach i odwrotnie. Przy tamtych pracowano stojąc, przy tych klęcząc. Te rozpowszechniają się dopiero pod koniec starożytności i są bardziej skomplikowane, mają kilka przecznic i trzonów, natomiast pierwsze są warsztatem starożytnym *κατ' ἐξοχήν*. Niezawodnie były w użyciu już w epoce Homera, lubo najdawniejsze ich wizerunki na wazach greckich pochodzą z VI i V stulecia. Stojące krosna odznaczają się niezwykłą prostotą budowy. Są to dwa prostopadłe słupki, wpuszczone w podłogę, u góry złączone przecznicą czyli rozpieraczem, który służy za nawojczyk czyli walec do nawijania gotowéj tkaniny i w tym celu bywa opatrzony korbą. Z nawojczyka zwisa system nici czyli pasm prostopadłych, t. zw. osnowa. Pasma te bywają gwoli

[1]) *Ζώνη* oznacza u Homera najczęściej samą kibić, stąd *εὔζωνος, καλλίζωνος, βαθύζωνος* należy przekładać „o smukłéj kibici." Co do *θύσανοι* por. Jl. XIV 181: *ζώσατο δέ ζώνην ἑκατὸν θυσάνοις ἀραρυῖαν*. Herodot II 81 nazywa kalasiris egipską *κιθὼν θυσανωτός*. *Εὐθύσανος ζώνη* jest wedle Anth palat VI 202 znowu w użyciu w hellenistycznej epoce. — *Κεστός ἱμάς* w Jl. XIV 214 nazywa się pasek Wenery, prawdopodobnie jednak jest to osobny środek czarodziejski, nie zaś część ubrania.

konsystencyi obciążone u dołu ciężarkami konicznymi lub okrągłymi. Zależało na tem, aby pomiędzy nićmi osnowy przeprowadzić pasma należące do systemu poziomego tkaniny czyli do tak zwanego wątku. Pasma te, zwane także odetką, zwykle były nawinięte na cewkę czółenka. Sposób przeprowadzenia jednych nici między drugiemi polega na krzyżowaniu czyli pleceniu. zupełnie jak przy robieniu płotu z rózg. Ażeby zamienić długą i żmudną robotę ręczną na mechaniczną, podzielono pasma osnowy na dwie połowy. Parzyste *x* (w przekroju fig. 3) zwisały prostopadle jak dawniéj, nieparzyste *y* wysunięto naprzód i oddzielono od parzystych zapomocą laski, wsuniętej w środek i opartéj na dwóch kołkach *b*. W ten sposób powstał między jednemi a drugiemi nićmi osnowy przestwór *a*, tak zwany przestwór naturalny, przez który można było czółenko z odetką za jednym rzutem przeprowadzić. Z powrotem trzeba było tę samą drogę odbyć, tylko odwrotnie, czyli należało wysunąć naprzód parzyste nici a cofnąć nieparzyste. W tym celu przywiązywano każde pasmo parzyste zapomocą sznureczka, t. z. nitu do poprzecznej laski *c*. Jeżeli tę laskę wysunęło się naprzód w kierunku poziomym, jak to okazuje fig. 4, znajdywały się pasma parzyste przed nieparzystemi, czyli powstawał między niemi przestwór, zwany sztucznym *d*, przez który można było czółenko napowrót przeprowadzić. Następnie cofano laskę *c* do dawnego położenia czyli przywracano stan, oznaczony w fig. 3 i t. d.

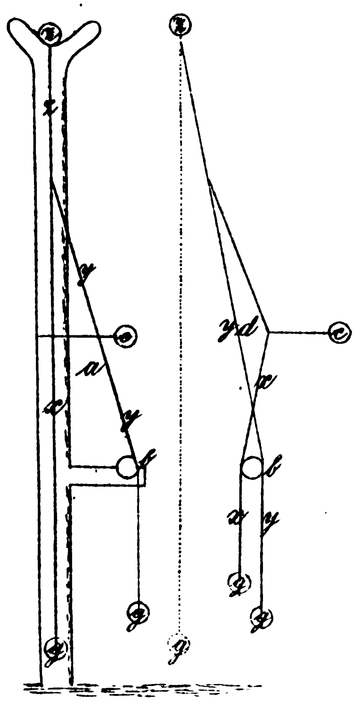

FIG. 3. FIG. 4.

Warsztat zupełnie tej samej konstrukcyi, co powyżej opisany, dotychczas jest używany przez mieszkańców wysp Faröer. Nadto znali starożytni drugi rodzaj stojących krosien, w których nawojczyk znajduje się u dołu zamiast na górze. Na warsztatach tych robiono w VI—V wieku, a zapewne i wcześniéj nie tylko materye płócienne i sukienne, lecz także rodzaj gobelinów, zdobnych różnokolorowemi figurami ludzi i zwierząt, podobnie jak tkanina, którą robi Helena w *Γ* 126. Dowodzą tego gobeliny z późnej starożytności, które odkryto w ostatnim dziesiątku lat w grobach egipskich. Dopiero rozpowszechnienie sztuki tkania materyj jedwabnych w ostatnich wiekach starożytności sprawiło, że zarzucono stojące krosna a wprowadzono leżące, o kilku trzonach, mniéj więcej takie, jakie dziś po wsiach są używane.

Do appretury płótna używano w heroicznéj epoce oliwy, jak pouczają nas zwroty η 107 *καιροσσέων δ' ὀθονέων ἀπολείβεται ὑγρὸν ἔλαιον* albo Σ 595 *χιτῶνας εὐννήτους ἦκα στίλβοντας ἐλαίῳ.*[1])

Barwa szat była bardzo rozmaita. Czytamy nie tylko o lśniąco białych szatach (*ἄργυφος, ἀργύφεος*), lecz także o purpurowych, i to albo jak krew czerwonych (*φοινικόεις*), albo fioletowych (*πορφύρεος*), daléj o fiołkowych (*ἰοδνεφής*), szafranowych (*Ἠὼς κροκόπεπλος*), pstrych (*ποικίλος, παμποίκιλος*). Pstre ornamenty na szatach nazywają się *ποικίλματα*. *Δαίδαλα πολλά* w Jl. XIV 178 są to widocznie pojedyncze figury zwierząt i ludzi; *θρόνα ποικίλα* w Il. XXII 440 oznaczają dekoracyjne kwiaty, może rozety, a może też geometryczne wzory. Jeszcze w klasycznéj epoce różnobarwne, pstrymi ornamentami zdobne szaty, zwłaszcza wierzchnie były o wiele więcej w użyciu, niżby się można spodziewać po wybrednym smaku artystów pędzla i dłuta. Że szaty greckie były zupełnie białe, jest to tylko zakorzenione uprzedzenie, które powstało w epoce *empire*.

Jak długo strój azyatyckich Greków pozostał takim, jakim go przedstawiają poemata Homera, a przedewszystkiem, kiedy peplos kobiecy został wyparty przez chiton, — to jest pytanie, na które dopiero wtedy będziemy mogli odpowiedzieć, gdy Azya Mniejsza dostarczy nam znaczniejszego szeregu monumentów z tak wczesnéj epoki. Górną granicę, która co prawda ulega dość znacznej oscyllacyi, stanowiłoby ustanie produktywnej poezyi epicznej, albowiem w poematach cyklicznych, które później powstały, przeważa konwencyonalny charakter, tak że zdobycze kultury, świeżo dopiero przyswojonej, nie są jeszcze w nich uwzględnione.[2]) Dolną granicę mogłyby stanowić najstarsze pomniki jońskie. Tempo rozwoju było niewątpliwie w rozmaitych miastach rozmaite, najszybsze zapewne w Milecie i na Samos, najpowolniejsze w tych miastach kontynentalnéj Hellady, które dopiero późno zostały wciągnięte w śródziemny ruch handlowy. Mimo że język epiczny tego okresu ma konwencyonalny charakter, jest uwagi godnem, że Hymny i poezye Hezyoda, utwory znacznie młodsze od Iliady i Odyssei, w części przynajmniej skomponowane w samej Helladzie, nie zawierają nic takiego, coby dowodziło późniejszego stadyum w rozwoju stroju. Jeszcze ważniejszem świadectwem jest jeden z najznakomitszych zabytków archaicznéj epoki: arcydzieło staroazyatyckiego malarstwa, waza Klitiasa i Ergotimosa, czyli waza François okazuje

[1]) Tym rodzajem appretury wytłómaczyć należy szereg epitetów płótna, np. *σιγαλόεις, λιπαρός, νηγάτεος*, o tłustym połysku; *ἀργής, ἀργεννός*, połyskujący. Być może, że *νεκτάρεος* Γ 385 i Σ 25 należy tłómaczyć: miodem appretowany, jeżeli *νέκταρ* oznaczał pierwotnie miód, jak to starał się udowodnić Roscher, Nektar und Ambrosia. str 33 nst. O appreturze miodem i oliwą wspomina Plutarch, vita Alexandri Magni c. 36.

[2]) Odnosi się to także do epitetów u późniejszych poetów jońskich, jak n. p. *λευκόπεπλος, χρυσόπεπλος* są stałymi przydomkami niewiast u Hipponaxa i Anakreonta, mimo że Jonki z pewnością wówczas już nie nosiły prahelleńskich peplosów.

wyłącznie strój kobiecy, który niemal do najdrobniejszych szczegółów odpowiada Homerowo-doryckiemu peplosowi.

Pozytywne wiadomości o zmianie stroju greckiego mieszczą się u Herodota V 82 i Tucydydesa I 6. Herodot opowiada, że kobiety ateńskie po klęsce, jaką ponieśli Ateńczycy na wyspie Eginie, zakłuły szpilkami fibuł jedynego Ateńczyka, który ocalał z téj klęski. Za karę za to zakazali Ateńczycy kobietom nosić chitony doryckie, spinane, jak wiadomo zapomocą fibuł a nakazali używać szytych jońskich chitonów, które sami nosili. W tem na poły mitycznem opowiadaniu zawiera się fakt historyczny, że kobiety ateńskie zmieniły pierwotny strój narodowy na chiton joński dopiero około połowy VI wieku prz. Chr. Tenże strój joński rozpowszechnił się około r. 500 a. Chr. nie tylko u wszystkich Jończyków z małymi wyjątkami, lecz także i u niejońskich szczepów zamieszkałych w Azyi i Wielkiéj Grecyi. Co więcej dotarł nawet i do doryckich plemion Hellady lądowej, nie wyjmując Sparty, gdzie zwłaszcza między mężczyznami znajdujemy jego ślady. Ale i między kobietami doryckiemi, które najuporczywiej trzymały się starogreckiego stroju, tak że otrzymuje on nazwę stroju doryckiego, można się domyślać częściowej i przelotnej mody jońskiej. W drugiej połowie VIgo i z początkiem Vgo wieku obowiązywał chiton joński obie płci w większości krajów helleńskich.

Z Tucydydesa I 6 dowiadujemy się, że po wojnach perskich jak na wszystkich innych polach tak i pod względem stroju nastąpiła reakcya w kierunku narodowym, która zwłaszcza w Atenach silnie się objawiła. Reakcya ta przywróciła obyczajowi doryckiemu dawne poważanie i wziętość. Mężczyźni porzucili joński czyli azyatycki chiton wraz z oryentalną fryzurą, a powrócili do narodowego peplosu, który jednak w tej epoce nazywa się stale doryckim chitonem, z wyjątkiem kultu Ateny, w którym utrzymała się starożytna nazwa πέπλος. Chitonu jońskiego używają w tym okresie między mężczyznami tylko kapłani, kitaroidzi, w ogóle osoby czynnościami sakralnemi zajęte, aktorzy, woźnice i t. d. Kobiety zaś zatrzymują i po wojnach perskich joński chiton, ale obok niego wchodzi w użycie około r. 450 także dorycki czyli wełniany chiton. Oba te stroje bywają w toalecie kobiet epoki Peryklesa w najrozmaitszy sposób kombinowane. Jedna z najczęstszych kombinacyi polega na tem, że pod doryckim chitonem noszą Atenki lniany joński chiton. Od doryckiej różni się moda ateńska tem, że chiton w Atenach bywa przepasywany wraz z apoptygmatem, gdy tymczasem w Peloponezie apoptygma zakrywa pasek opasujący chiton. Abstrahując od tych nieistotnych różnic można powiedzieć, że w V i IV w. prz Chr. panuje w Atenach wręcz przeciwna moda, aniżeli pomiędzy Hellenami Homera. Peplos czyli dorycki chiton, wyłączny strój Homerowych niewiast, staje się głównym ubiorem męskim, joński zaś chiton, ulubiona odzież mężczyzn Homera, przysługuje niemal wyłącznie niewiastom ateńskim.

Co do formy odzieży byli Grecy epoki klasycznéj bardzo konserwatywni. Wygoda i moda wywoływały pod tym względem nieznaczne zmiany. Rzemieślnicy, aby mieć prawe ramię wolne, nosili

chiton krótki, sięgający powyżej kolan i tylko na lewym barku spięty agrafą, tak że prawe ramię pozostawało nagie. Była to t. z. ἐξωμίς. Chlajnie Homera odpowiadała w historycznych czasach t. z. χλαμύς nieco krótsza i trapezowata, nie czworoboczna, pojedynczo lub podwójnie złożona. Bywała tak samo spięta na prawem lub lewem ramieniu jak chlajna. Zupełnie nie spinano ale tylko zarzucano dokoła korpusu właściwy płaszcz klasycznej epoki, t. z. ἱμάτιον. W VI i w początkach Vgo wieku noszono go podobnie jak czasem chlajnę u Homera, przewieszony przez plecy i spadający symetrycznie z obu ramion na piersi, tak jak my dziś pled nosimy. W V. wieku nastaje zwyczaj układania himationu w bardzo staranne estetyczne fałdy i noszenia go tak, jak to na początku artykułu opisano. W IV. wieku noszono niekiedy himation wprost na gołem ciele bez chitonu, jak to okazuje n. p. słynny posąg Sofoklesa w muzeum lateraneńskiem Mężczyzna tak udrapowany uchodził za ubranego, gdy tymczasem odziany tylko w chiton bez himationu był uważany za nagiego (γυμνός).

Kieszeni starożytny strój grecki nie znał wcale. Chusteczek do nosa nie było, drobne pieniądze nosili niewolnicy w ustach, inne potrzebne rzeczy zatykano za pasek lub ukrywano w zanadrzu chitonu.

Nie tylko pod względem dekoracyi, ubarwienia i łączenia z sobą części odzieży, ale także co do ogólnego charakteru zachodziła wielka różnica między strojem okresu Homera a epoki klasycznéj. Peplos Homerowych niewiast przylegał do ciała, a raczéj prężył się na niem, kibić była obciśnięta paskiem, chiton jeżeli w ogóle miał fałdy, to nie naturalne, lecz sztuczne, konwencyonalne; całość robiła wrażenie ciasnego worka, który, podobnie jak nasz nowożytny strój, zacierał kształty ciała Przeciwnie szaty epoki klasycznéj robiły na wskróś artystyczne wrażenie. Smukłość kibici nie należała do warunków piękności, a więc wolny pasek otaczał figurę niewieścią czy męską, nad paskiem zwisały w pięknéj półkolistéj linii fałdy zanadrza, zarówno płótno chitonu jak wełniana materya płaszcza układały się same przez się w pełne wdzięku, swobody i ruchu draperye, które swemi liniami prostopadłemi, poziomemi lub dyagonalnemi podnosiły w równej mierze wszystkie trzy czynniki urody ludzkiéj: proporcyę, symetryę i wzrost. Historya stroju greckiego jest zajmująca nie tylko jako rozdział z dziejów cywilizacyi starożytnéj, ale także jako najwierniejsze — jedyne w swoim rodzaju — odzwierciedlenie pojęć estetycznych narodu.

Kraków. *Piotr Bieńkowski.*

NAJNOWSZE PUBLIKACYE NIEMIECKIEGO INSTYTUTU ARCHEOLOGICZNEGO.

Instytut archeologiczny (instituto per la corrispondenza archeologica) powstał r. 1829 w Rzymie za inicyatywą Ed. Gerharda († 1867) przez rozszerzenie na parę lat przedtem założonego tow. Società iperboreoromana. Zorganizowany głównie przez Niemców i Włochów, popierany materyalnie i moralnie przez Francuzów, Anglików, Rossyan, miał na celu skoncentrowanie prac i usiłowań naukowych z zakresu archeologii starożytnej głównie we Włoszech, ale także w Grecyi i innych krajach. Przez długie lata był on istotnie punktem środkowym archeologii, a liczne jego pisma peryodyczne, redagowane od r. 1829—1885 w języku włoskim lub francuskim, — jak Bulletino zawierający sprawozdania miesięczne z posiedzeń i odkryć, Annali podające dłuższe artykuły wraz z tak zwanemi tavole d'aggiunta (w latach 1837—9, tudzież 1845 wychodziły równocześnie francuskie Annales), Monumenti inediti, dwanaście foliantów, zawierających ryciny nieznanych dzieł sztuki, wreszcie przygodne publikacye p. t. Memorie (1832, nuove mem. 1865) — miały charakter międzynarodowy. Nadto znalazły się środki materyalne celem wydania całych klas pomników starożytnych; i tak zwierciadła etruskie wydał Ed. Gerhard (Etruskische Spiegel, Berlin 1839—68, 4 tomy o 450 tabl.; 5-ty tom rozpoczęty przez Klügmanna i Körte'go zesz. I. 1882, zesz. II-gi oczekiwany), reliewy na urnach etruskich zebrał Brunn i Körte (Rilievi delle urne etrusche I. 1872, II. i III. jeszcze nie skończone), odciski z gemm ułożył w jeden systematyczny zbiór Cades (Impronte gemmarie scoperte dall' anno 1829, raccolte e formate dall' incisore Tomm. Cades, 8 centuryi 1829—34). Po części finansowe, głównie zaś polityczne stosunki sprawiły, że w r. 1874. zamieniono dotychczasowy instytut międzynarodowy, który już od r. 1870. był utrzymywany wyłącznie staraniem i kosztem rządu niemieckiego, na państwowy zakład niemiecki. językiem jednak administracyjnym i wewnętrznym pozostał i nadal jeszcze język włoski. Tegosamego roku założono w Atenach filię instytutu rzymskiego, która od r. 1876 zaczęła wydawać osobny organ p. t. Mittheilungen des kais. deutschen archäol. Instituts in Athen.

R. 1886. nastąpiła reorganizacya obu zakładów w duchu centralistycznym i narodowym. Język włoski stanowczo usunięto z administracyi i z części urzędowej czasopism. Powstał jeden wielki instytut: „Kaiserlich deutsches archäologisches Institut" z siedzibą w Berlinie

i z dwoma oddziałami w Rzymie i Atenach. Tenże wydaje od r. 1886 rocznik „Jahrbuch" wraz z supplementami, odpowiadający dawnym Annali, i „Antike Denkmäler" (T. I. II. Zesz. 1) zamiast dawnych Monumenti. Miejsce rzymskiego Bulletino zajeły „Mittheilungen des k. d. a. J. Römische Abtheilung" wychodzące w Rzymie, ateńskie komunikaty zmieniły tytuł na Mittheil d. k. d. a. J. Athenische Abtheilung, jedne i drugie zwane i cytowane krócej Röm. i Athen. Mittheilungen. Z powodu powstania wspomnianego Rocznika straciła racyę bytu „Archäol. Zeitung," wydawana od r. 1843—1885 przez Towarzystwo archeologiczne w Berlinie, utrzymały się natomiast „Archäol. Anzeiger," stanowiący dzisiaj dodatek do Rocznika, tudzież „Winckelmannsprogramme," które od r. 1841 wychodzą co roku w dzień urodzin Winckelmanna. Oprócz kontynuacyi dawnych dzieł zbiorowych zawdzięcza nauka zreformowanemu instytutowi cenne publikacye jak: Kekulé, Griech. Thonfiguren aus Tanagra, Stuttg. 1878 wraz z atlasem; Tenże, Die antiken Terrakotten I.: die antiken Terrakoten von Pompei, bearb. v. Rohden, Stuttg. 1880; dalej Robert, Die ant. Sarkophagreliefs, Bd. II., Berlin 1890; Al. Conze, Die attischen Grabreliefs (tab. 100, Berlin 1890 nst). W niedalekiej przyszłości należy się spodziewać drugiego tomu publikacyi Kekulégo p. t. Römische Thonreliefs w opracowaniu v. Rohdena, zbioru waz chalcydyjskich wydanych przez Löschkego. Nadto rozpoczęto pod kierunkiem Michaelisa repertoryum dla przyszłego Corpus statuarum. O czynnościach obecnego instytutu niemieckiego tudzież jego planach naukowych można się najlepiej poinformować z sprawozdań rocznych, które ogłasza generalnysekretarz Al. Conze w Sitzungsberichte der k. preussischen Akademie der Wissensch., także w Arch. Anzeiger. Do oryentacyi w dawnych i nowych pismach instytutu rzymskiego służą regestry, które wychodzą co pięć lub dziesięć lat.

Historyę instytutu niemieckiego skreślił z okazyi 50-letniego jubileuszu Ad. Michaelis, Gesch. des deutsch. archäol Instituts 1829 —1879, Berlin 1870. Przy tejsamej sposobności wyszła oprócz wielu innych jubileuszowych pism także publikacya p. t. „Instituto archaeologico C semestria feliciter peracta gratulantur iuvenes Capitolini", wydana przez młodych archeologów niemieckich, którzy po ukończeniu studyów w kraju zwykli na kilka lat wyjeżdżać do Włoch i Grecyi i w instytutach rzymskim i ateńskim znajdują pomieszczenie i poparcie naukowe i materyalne. Wyjątkowo doznają tamże gościny także obcy badacze; pierwszeństwo przysługuje austryackim poddanym. Do znakomitych bibliotek mają przystęp wszyscy. W ostatnich latach, gdy instytut rzymski niemal z każdym rokiem traci dawne znaczenie ogniska dla archeologii, objawia się tendencya nadania mu bardziej praktycznego celu. Przełożeni instytutu, prof. E. Petersen i Chr. Hülsen, nadto A. Mau są obowiązani odbywać oprócz posiedzeń i wykładów publicznych w zimowem półroczu kursa archeologiczne dla nauczycieli gimnazyalnych, którzy z początkiem jesieni przyjeżdzają za stypendyami na miesiąc do Rzymu, Neapolu i Pompei i pod kierownictwem fachowych uczonych zwiedzają muzea i ruiny starożytne.

Wspomniane pisma instytutu niemieckiego zawierają w rocznikach swych z r. 1892. następujące rozprawy, których zwięzłą treść podajemy.

I. Jahrbuch d. k. d. archäol. Instituts, Band VII.

Erstes Heft. — O. Puchstein. Die Säule in der assyrischen Architectur — z 10 rycinami w tekscie. str. 1—24. Kolumny były pierwotnie nieznane w architekturze assyryjskiej. Wprowadzone do Syryi pod wpływem Egiptu dostały się stąd do Assyryi, gdy królowie assyryjscy około VIII. wieku zaczęli naśladować budowy hityckie. Oto główny rezultat uczonego studyum, opartego na znajomości napisów klinowych, które wspominają wielkie budowle Sargonidów. W ciągu badania są poruszone liczne kwestye z zakresu architektury, n. p. wpływ budownictwa starożytnego na nowosyryjskie, które było zwiastunem stylu romańskiego, stosunek bazyliki chrześcijańskiej do świątyni żydowskiej i t. d. Artykuł ten napisano jeszcze przed ogłoszeniem pracy Tom. Friedrich'a: Die Holztektonik Vorderasiens im Altertum und der Hekal Mat Hatti, Innsbruck 1891.

W. Fröhner. Trojanische Vasenbilder, z 2 tablicami i 1 ryciną w tekscie, str. 25—32. Autor publikuje wazę z słynnego niegdyś zbioru Branteghem w Bruxeli, dziś rozproszonego na cztery strony świata. Jest to t. z. chytra czyli dzban, pochodzący z Koryntu. Na niej przedstawiona scena, opisana przez Homera w II. ks. XVIII, w. 35 nst. Tetys słysząc narzekania syna, opłakującego śmierć Patrokla, wynurza się z głębi morza z orszakiem sióstr i przybywa do namiotu Achillesa: *τῷ δὲ βαρὺ στενάχοντι παρίστατο πότνια μήτηρ* (w. 70,) Tę scenę skontaminował artysta z sytuacyą opisaną w IX. ks., w t. z. *πρεσβεία.* Fojnix, Ajas Telamończyk, Odysseus i dwóch heroldów udają się do namiotu Achillesa, aby go przebłagać. Ta kontaminacya tłómaczy, że przy scenie przybycia Tetydy jest obecny na obrazie także Odysseus i nieznany zresztą starzec, niejaki Fingres, być może tak nazwany przez pomyłkę zamiast Fojnix. — W tymsamym artykule opisuje Froehner arybalos z dawnej kolekcyi Oppermanna (dziś w Cabinet des Médailles w Paryżu), przedstawiający epizod o koniu trojańskim. Liczne napisy dokoła obrazu są nieczytelne.

P. Kretschmer. Zwei Perseus-Sagen auf attischen Vasen, z dwoma rycinami w tekscie, str. 32—41. Amfora o czarnych figurach z zbioru Pembroke (Gaz. archéologique 1875, tabl. 29.), na której de Witte upatrywał znaną scenę spotkania Perzeusza z Grajami po zabiciu ich siostry Meduzy, przedstawia wedle autora walkę Perzeusza z Bakchantkami, spisaną przez Pauzaniasza (II. 22, 1), a jeszcze obszerniej przez Nonnosa (47, 466 nst.) Interpretacyę tę potwierdza odwrotna strona wazy, na której jest przedstawiony Dyonizos z kozłem między dwoma satyrami, i analogia z amforą Feoli.—Na innym fragmencie wazy, znalezionym na Akropolii (*Ἐφημ. ἀρχ.* 1885 tabl. V 4.) upatruje Kretschmer scenę zamienienia Serifijczyków przez Perzeusza w słupy kamienne, opowiedzianą w Schol. Apollon. Arg. IV. 1515, a wspomnianą w Pindara Pyth. X. 44 nst. — Przedmiot ten spotykamy po raz pierwszy w sztuce greckiej.

E. Assmann. Nautisch-archäologische Untersuchungen, z 8 rycinami w tekscie, str. 42—53. — Autor prostuje naszę znajomość okrętu starożytnego zapomocą nieznanych dotychczas wizerunków, które się znajdują na wazach, freskach, monetach i płaskorzeźbach starożytnych. Jest to dalszy ciąg artykułów tegoż autora s. v. „Seewesen“ w Baumeistera Denkmäler des klass. Altert. i w Jahrbuch IV. (1889) str. 91—101.

O. Hauser. Die sogenannte wagenbesteigende Frau, ihre Tracht und Bedeutung, z 1 ryciną w tekscie, str. 54—67. Z pomocą obrazu znajdującego się na hydryi o czarnych figurach (publ. Gerhard, Ant. Vasenbilder tabl. 21) udowadnia Hauser, że słynny reliew na Akropolii przedstawia młodocianego Apollina ubranego w joński χιτὼν ποδήρης i w krótkie himation, narzucone symetrycznie na oba ramiona w chwili, gdy wstępuje na rydwan, nie zaś kobietę, jak dotychczas wielu uczonych mylnie sądziło. Do tejsamej kompozycyi należy fragment płyty na Akropolii, który przedstawia górną część ciała Hermesa w petazosie. Całość składała się prawdopodobnie z trzech płyt i wyobrażała, podobnie jak hydrya, oprócz Apollina i Hermesa πομπαῖος także Latonę i Artemidę, a zatem uroczyste zebranie delfickich bóstw. Χάρις i λεπτότης tchnąca z płaskorzeźby, tudzież pewna precyzya zarysów ciała pod draperyą dowodzą, że w tym reliewie należy upatrywać dzieło sztuki attyckiej z końca VI-go wieku, współczesne wspomnianej wazie.

A. Körte. Herakles mit dem abgeschnittenen Löwenkopf als Helm (Zum äginetischen Ostgiebel), z 1 ryciną w tekscie, str. 68—71. Körte stwierdza na hydryi muzeum w Bonn obraz Herkulesa, którego głowę pokrywa kołpak w formie głowy lwa nemejskiego. W takim razie nie ma słuszności Furtwängler, który przeczy temu, jakoby mąż w takim samym kołpaku, którego widzimy na wschodnim przyczołku egineckim, wyobrażał Heraklesa (Roscher's Myth. Lex., Sp. 2153). Należy więc zatrzymać dotychczasową interpretacyę tego przyczołka, opartą na osobie Heraklesa.

M. Mayer. Mykenische Beiträge. I. Stierfang, z 4 rycinami w tekscie, str. 72—81. Fragment wazy, znaleziony w Mikenach r. 1886, przedstawia w bardzo pierwotnych zarysach sylwetkę człowieka zawisłego ponad wołem, widocznie więc wyrzuconego przez woła w powietrze. Max Mayer tłómaczy tę scenę tudzież znany fresk z Tyryntu i analogiczne gemmy z wysp (Inselsteine) jako ταυροκαθάψιαι czyli łowy na dzikich byków, które następnie obłaskawiano i do pługa przyswajano. Takie taurokatapsye urządzali pierwsi mieszkańcy Grecyi, Lelegowie (Schol. Pind. Pyth. II. 78.). Mayer publikuje również fragment wazy kamiennej, pochodzący z t. z. rumowiska perskiego na Akropolii ateńskiej, na którym, jak się zdaje, wyobrażona jest w płaskorzeźbie podobna scena: człowiek, który rogami byka został wyrzucony w powietrze. Styl tego fragmentu jest zupełnie mikeński.

Zweites Heft. Ad. Michaelis, Römische Skizzenbücher nordischer Künstler des XVI. Jahrhunderts. III. Das Baseler Skizzen-

buch. IV. Drei Skizzenblätter von Melchior Lorch (z 1 ryciną). V. Das Cambridger Skizzenbuch Str. 83—105. Z pomiędzy szkiców, które niemieccy lub niderlandcy artyści XVI. wieku bawiąc na południu zdejmowali z antyków, zasługuje na szczególną wzmiankę szkic, może wykonany przez Lorcha, który przedstawia szczyt kolumny zwycięzkiej wzniesionej około r 403. przez cesarza Arkadiosa w Konstantynopolu. Płaskorzeźby tej kolumny, która już od dawna nie istnieje, przedstawiały czyny zwycięzkie tegoż cesarza.

Fr. Winter, Die Henkelpalmette auf attischen Schalen (z 18 rycinami). str. 105—117. Autor kreśli historyę palmety, ornamentu znajdującego się pod imadłami attyckich czasz o czerwonych figurach. Należy mianowicie rozróżnić dwie grupy czasz w najdawniejszem garncarstwie attyckiem, starszą i młodszą. W starszej, do której należą czasze o czarnych figurach, jest palmeta punktem wyjścia dla całej dekoracyi naczynia Odpowiednio do wymagań sztuki dekoracyjnej zastosowują artyści zewnętrzną ozdobę naczynia do jego budowy czyli tektonicznego charakteru. Imadła dzielą całą zewnętrzną skorupę czaszy na dwie części. Ten podział uwydatniają palmety, które stoją z początku w organicznym związku z imadłami, wyrastając z nich jakby z wspólnego pnia. Później wprawdzie uzyskują samoistne znaczenie, lecz mimoto splotami swymi obejmują imadła, formę ich oddając w ogólnych zarysach. Palmety bywają z biegiem czasu coraz bujniejsze i bardziej powikłane, tak że na figuralną dekoracyę, na właściwy obraz nie wiele pozostaje miejsca. Zazwyczaj nie więcej jak 5 figur może się pomieścić pomiędzy palmetami. Skutkiem tego artyści byli nieraz zmuszeni dłuższe sceny skracać lub kontaminować, wyjątkowo zaś opuszczają palmetę, aby stworzyć miejsce dla figur. Ta zasada dekoracyjna przeważa w kole Epikteta, stąd przechodzi do fabryki Durisa i utrzymuje się, dopóki w ogóle czasze wyrabiano.

Druga młodsza grupa czasz opiera się na ściśle artystycznej zasadzie. Oto malarze nie mają wcale względu na strukturę naczynia, lecz uważają jego skorupę za jednolitą przestrzeń, przeznaczoną na obraz. Skutkiem tego znika podział zewnętrznej strony czaszy na 2 części; bez względu na imadła obraz ciągnie się nieprzerwanie dokoła naczynia. W takiej dekoracyi niema oczywiście miejsca na ornament, a więc i palmeta znika zupełnie lub przybiera minimalne rozmiary. Do tej grupy należą Eufronios, Brygos, Hieron

Artykuł Wintera jest pierwszym krokiem na drodze do zbiorowego studyum ornamentyki naczyń na którego podstawie będzie można wskazać artystów, względnie fabryki waz nieoznaczonych nazwiskami malarzy lub markami fabrycznemi.

P. Hartwig. Zu dem Epiktetischen Silen auf der Kline, z 2 rycinami, str. 118. Hartwig publikuje dwie nowe repliki Silena leżącego na sofie i pijącego wino (por. Jahrb. 1891 tabl. V. 1, str. 250 nst.). Pomysł ten pochodzi od Epikteta, którego uważać należy za najzdolniejszego z starszej generacyi artystów malujących czasze o czerwonych figurach.

Drittes Heft. R. Kekulé, Anakreon, z tablicą III., str. 119—126. Szczęśliwe odkrycie, zrobione w Rzymie r. 1884. dało nam poznać prawdziwe rysy Anakreonta (Arch. Zeit. 1884 p. 149). Na ich podstawie można było w znanym posągu t. z. Pindara albo Tyrtaiosa, który z willi Borghese przeszedł do zbioru Jacobsena w Ny-Karlsberg pod Kopenhagą, rozpoznać portret Anakreonta stojącego i jakoby śpiewającego. Kekulé wymienia trzy inne portrety tegosamego poety: głowę w Berlinie, którą publikuje, drugą głowę w parku w Glienecke, trzecią znaną tylko z rysunku Heemskercka.

Wszystkie te portrety pochodzą od jednego oryginału, który według Kekulégo był z bronzu i prawdopodobnie identyczny z statuą poety, wzmiankowaną przez Pauzaniaza na Akropolii (I, 23: *καὶ τὸ σχῆμά ἐστιν οἷον ᾄδοντος ἂν ἐν μέθῃ γένοιτο ἀνθρώπου.*) Tę statuę przypisuje Kekulé wraz z Brunnem Krezylasowi. Wniosek ten nie wydaje mi się słuszny: herma Peryklesa, którą stanowczo należy przypisać Krezylasowi, ma inny styl aniżeli Anakreon. Możnaby myśleć o jednym z uczniów Fidyasza; por. Furtwängler, Meisterwerke der griech. Plastik str. 92 nst.

A. Kalkmann. Archaische Bronze-Figur des Louvre, z tabl. IV i 6 rycinami w tekscie, str. 127—139. Bardzo doniosłe znaczenie ma studyum Kalkmanna, który w statuecie bronzowej Luwru, przedstawiającej palestrytę ciskającego oszczep, rozpoznał dzieło starej szkoły egineckiej, spokrewnione wprawdzie z rzeźbami zachodniego przyczołka egineckiego, ale jeszcze od niego wcześniejsze. Do tego rezultatu według mego zdania pewnego, doszedł Kalkmann na podstawie dokładnego zbadania szczegółów anatomicznych, mianowicie pionowego zaklęśnięcia, jakie się ciągnie środkiem tułowia i sięga wyjątkowo poniżej pępka aż do pubes. Dobitne oznaczenie tej linii, tak zwanej linea alba, bardzo rzadko widocznej w naturze, tudzież niskie położenie pępka są cechami charakterystycznemi starszej szkoły egineckiej tudzież malowideł na wazach, które wyszły z pod pędzla Eufroniosa i jego uczniów. To ostatnie pokrewieństwo zauważył na podstawie innych danych Dümmler w Bonner Studien, str. 83 nst. Ponieważ o wpływie waz na rzeźby egineckie myśleć nie można, lecz raczej wazy attyckie zostają pod wpływem sąsiedniej sztuki, Eufronios zaś i jego szkoła są czynne głównie przed wojnami perskiemi, — przeto frontony egineckie, zwłaszcza zachodni musiały powstać jeszcze z końcem wieku VI, około r. 510. przed Chr. Statueta zaś, którą publikuje Kalkmann, pochodzi w takim razie z r. mniejwięcej 530 przed Chr.

W. Klein. Antike Uibermalungen, z ryciną w tekscie i repliką F. Studniczki, str. 144—148. Jedna z czasz znajdujących się w austryackiem Museum für Kunst u. Industrie w Wiedniu, dzieło niewiadomego artysty szkoły Epikteta, przedstawia wedle trafnego domysłu Studniczki (Jahrb. d. Inst. 1891, str. 258) Hermesa prowadzącego na ofiarę psa przebranego za świnię. Ta jedyna w swoim rodzaju scena zawdzięcza swe powstanie nieznanej skądinąd anegdocie, w której Hermes figurował jako łgarz i frant. To objaśnienie nie podobało się Kleinowi; stara się zatem udowodnić, że na czaszy znaj-

dują sie ślady dwóch rysunków, umieszczonych jeden na drugim i przytoczył drugi jeszcze przykład takiego starożytnego przemalowania. Artykuł sam przez się interesujący, atoli Studniczka w odpowiedzi zaprzecza wywodom Kleina na podstawie dokładnego zbadania czaszy. Zresztą Klein posuwa się za daleko, stosując swój system także do plastyki. Oto Dyana z Gabii podług niego zamiast trzymać agrafę, którą ujmuje obecnie prawą ręką, miała wedle pierwotnej intencyi artysty wyjmować strzałę z kołczana, motyw ten jednak uległ w ciągu roboty zmianie

A. Körte. Vase mit Fackellaufdarstellung, z ryciną w tekscie, str. 149—152. Körte opisuje wazę w muzeum Suermondt w Akwizgranie, przedstawiającą bieg z pochodniami (*λαμπαδηδρομίαι*): zwycięzca przybywa z pochodnią w ręku do ołtarza, tam go przyjmuje Nike i rozkazuje mu zapalić przygotowany stos drzewa. Na przeniesieniu świętego ognia z ołtarza Prometeusza na inny ołtarz dotknięty zmazą, zasadzał się cel i znaczenie tych wyścigów, które odbywano w Kerameikosie trzy razy do roku na cześć Ateny w czasie Panateneów, na cześć Hefajstosa i Prometeusza.

P. Hartwig. Der Tod des Pentheus, z tabl. V i 2-ma rycinami w tekscie, str. 153—163. Hartwig śledzi rozwój mitu o Penteusie i podaje opis puszki (*πύξις*) z kollekcyi Bourgugnon w Neapolu, przedstawiającej śmierć Penteusa. Waza ta wyszła z szkoły Epikteta (na pograniczu VI. i V. w. przed Chr.), jest zatem wcześniejsza od znanego dramatu Eurypidesa *Βάκχαι*. Odpowiednio do tego także i wersya, za którą idzie malarz wazy, jest prostsza, mniej wstrząsająca, aniżeli w tragedyi. Penteus, który się sprzeciwiał wprowadzeniu kultu Dyonizosa, zostaje rozszarpany przez towarzyszki boga, Bakchantki, nie zaś przez własną matkę i ciotki, jak u Eurypidesa. Za to sposób przedstawienia jest na tej wazie o wiele drastyczniejszy niż na późniejszych. Tu jest przedstawiony sam akt rozszarpania, tam moment wcześniejszy, napad Bakchantek na Penteusa. Przy tej sposobności publikuje Hartwig czaszę ze zbioru Campana, dziś w Luwrze, która przedstawia Menady, niosące w tryumfie członki swej ofiary i wnosi stąd, że także rzekoma scena ludożerstwa, upatrywana przez Lenormanta na jednej z waz w paryskim Cabinet des médailles, przedstawia analogiczną sytuacyę. (Gaz. archéol. t. V. pl. 3—5.).

F. Winter. Der Apoll von Belvedere z 2 ma rycinami w tekscie, str. 164—177. W tym artykule, bardzo zręcznie napisanym, stara się Winter udowodnić, że oryginał grecki, którego rzymską kopią jest słynny Apollo Belwederski i t. z. Apollo Steinhaüser w Bonn, powstał w znacznie wcześniejszej epoce, niż powszechnie dotąd utrzymują. W nocie u dołu oświadcza Conze zgodnie z Furtwänglerem, a wbrew Kieseritzky'emu, że nie ręczy za autentyczność słynnego bronzu petersbursgkiego t. z. Apollina Stroganoff, o którego motyw i pochodzenie prowadzono dotąd zacięte spory. Jeżeli zaś figura jest autentyczna, to wedle szczegółowych badań O. A. Hoffmanna jest lewe ramię wraz z domniemaną egidą nowożytnym dodatkiem. (Por. obecnie Furtwängler, Meisterwerke der griech. Plastik, str. 659—671.)

Skutkiem tego odkrycia upada domysł Prellera, dotąd niemal za pewnik uważany, iż Apollo Belwederski był pomnikiem tryumfalnym, ofiarowanym bogu za uwolnienie świątyni delfickiej od napadu Gallów w r. 279/8. Nic więc nie przeszkadza uważać statuę za dzieło wcześniejszej epoki. Już Kekulé (Annali 1867) i Brunn (Jahrb. d. preuss. Kunstsammlung. 1884) zauważyli, że głowa Apollina Steinhauser jest jeszcze kontynuacyą typu na wskroś idealnego, który stworzyła szkoła attycka W szczegołach nie przekracza on Skopasa i Praxytelesa, jest zaś jeszcze wolny od wpływu Lizyppa. Monety srebrne z Amfipolis, bite przed r. 358, okazują tensam typ Apollina. Jeszcze większe pokrewieństwo pod względem wyrazu, pokroju twarzy, oczu i ust okazuje głowa młodzieńca na genueńskiej płycie z fryzu halikarnassyjskiego mauzoleum, przypisywanej Leocharesowi. Tosamo powinowactwo objawia się w smukłych proporcyach korpusu. Wreszcie ważny jest motyw ruchu, który bywa najcharakterystyczniejszem znamieniem starożytnych artystów; Myron, Poliklet, Praxyteles, Lizypp — każdy z nich miał swój własny ulubiony sposób ustawiania lub poruszania postaci. U Apollina Belwederskiego cecha znamienna zasadza się na tem, że postać kroczącego boga zdaje się nie tylko naprzód poruszać ale i równocześnie w górę unosić, podobna do wschodzącego słońca. Tosamo zespolenie obu kierunków ruchu znajdujemy w watykańskim Ganimedzie Leocharesa, unoszonym przez orła. Tak więc wszystkie wskazówki artystyczne i historyczne skłaniają do wniosku, iż oryginał Apollina Belwederskiego był dziełem Leocharesa, rzeźbiarza attyckiego, żyjącego około połowy IV. w. przed Chr. Być może, że do tego posągu odnoszą się słowa jednego z współczesnych, autora pseudoplatońskiego listu do Dyonizyosa z Syrakus (Plato epist 13 p. 361.) ἕτερον δὲ παρ' αὐτῷ ἔργον ἦν πάνυ κομψόν. Właśnie ta uwaga, iż był nieco zbyt pięknym, to jedyny zarzut, jaki można zrobić Apollinowi Belwederskiemu

Viertes Heft. G. Kieseritzky. Apollo von Naukratis, z tabl. VI. i 2-ma rycinami w tekscie, str. 179—184. Alabastrowa statueta z zbioru Golenischeff'a w Petersburgu, przedstawiająca znany najstarszy typ t. z. Apollina z końca VII w. przed Chr., pochodzi prawdopodobnie z osady greckiej Naukratis w Egipcie. Temsamem daje nam poznać nową czwartą szkołę rzeźbiarską, odmienną od trzech dotychczas znanych, beockiej, korynckiej i terajskiej. Gdy te dążą do anatomicznej prawdy korpusu, tak że wszędy przeziera szkielet, a nawet miękkie części bywają artykułowane, natomiast głowa jest jeszcze zupełnie zaniedbana, — w Naukratis ma się rzecz odwrotnie Głowa jest doskonale opracowana, tors zaś wygląda jak wypchany. Jest to wpływ sztuki egipskiej, która główną wagę przykładała do głowy, natomiast ciało zaniedbywała Także pod względem typu twarzy różni się statueta z Naukratis od pokrewnych posągów greckich Gdy te mają twarz elliptyczną, twarz posążku Golenischeffa ma formę spiczastego jaja; gdy tam linia nosa leży w przedłużeniu linii czoła a podbródek wystaje, tu nos występuje a podbródek się cofa, tak że profil przypomina głowę ptaka. Z dzieł sztuki greckiej

zbliża się Apollo z Naukratis najbardziej do typów sztuki melickiej i rodyjskiej —

J. Six Hermolykos und Kresilas, z 4 rycinami w tekscie str. 185 — 188. — Hermolikos był pankratiastą, który się odznaczył r. 479 w bitwie pod Mikale (Herod. IX 105). Jego wnuk i imiennik wzniósł na Akropolii statuę dziadka, dzieło Krezylasa. Artysta przedstawił go w chwili, gdy ugodzony dwoma strzałami toczy dalej walkę włócznią (vulneratum deficientem etc Plin XXXIV 74). Pauzaniasz (kombinuje dalej Six) wziął tę statuę za posąg Diitrefesa, ojca Hermolikosa (I 23, 3) który również poległ w wojnie; lecz znalazłszy w swych źródłach wzmiankę o pomniku Hermolikosa, sprzeczność stąd wynikłą załatwił frazesem, że nie chce się rozwodzić nad tą statuą. Waza o czarnych figurach, należąca niegdyś do zbioru księcia de Luynes przedstawia właśnie wojownika ugodzonego strzałami, lecz mimoto jeszcze walczącego (Luynes. Vases pl. XVI). Owóż styl tej wazy zgadza się co do czasu z charakterem odkrytego niedawno napisu na monumencie Hermolikosa, wykonanym przez Krezylasa. Ślady przytwierdzenia ołowianego upoważniają do wniosku, że baza ta dźwigała figurę podobną do figury wazy. Dzieło Krezylasa zatem, którego pamięć zachował nam produkt ceramiki, okazuje bliskie powinowactwo z Ladasem i Dyskobolem Myrona. Jest tu tosamo natchnienie heroiczne, tensam charakter sztuki z epoki Peryklesa. Hipoteza Sixa wydaje mi się zbyt awanturnicza, zwłaszcza identyfikacya ojca z dziadkiem. Podniosły się już liczne protesty przeciw niej. Por Gercke Jahrb. 1893 str. 113. Furtwängler Meisterwerke str. 279 i 746.

M. Mayer Mykenische Beiträge II. Zur mykenischen Tracht und Kultur, z 14 rycinami w tekscie, str 189 — 202. Małe terrakoty mikeńskie, twory przemysłu krajowego okazują strój kobiecy zupełnie odmienny od tego, który widzimy na innych zabytkach mikeńskich. Są to kobiety argiwskie, Greczynki w przeciwstawieniu do kobiet oryentalnych, należących do klasy panującej. Figurki zaś, które podnoszą ramiona lub trzymają je przyłożone do piersi, nie są to idole bóstw, lecz płaczki; przynajmniej w ten sposób rozumieli artyści greccy wschodnie modele, które przedstawiały boginie. Epoka mikeńska nie zna jeszcze bogów; panującym kultem jest kult zmarłych, którym rzekome idole były poświęcone.

A Milchhöfer Dike, wraz z 1 ryciną w tekscie, str. 203 –207. Autor dowodzi, że statua znana pod nazwą „Venus genetrix" z Epidauru, która na chitonie przylegającym ściśle do ciała i odsłaniającym jedno ramię ma przewieszony przez prawe ramię miecz, jest posągiem jednej z córek Temidy Dike. Bogini ta dzierży w istocie miecz na wazach późniejszego stylu i u Aischylosa. Pod względem stylu zbliża się ten posąg, który jest albo oryginałem albo współczesną kopią, do Nike Paioniosa i reliewów balustrady Ateny Nike.

K. Wernicke Kerkyaneus, z 2 rycinami w tekscie, str. 208—217. Piękny fragment wazy o czerwonych figurach, znaleziony przez Villefosse'a w Włoszech i darowany do Luwru jest przedmiotem artykułu

Wernickego. Autor poznaje w górnym rzędzie walkę Tezeusza z Skironem, — co już widział Heydemann Pariser Antiken str. 58), w dolnym walkę Tezeusa z Kerkyonem (tu nazwanym [KEP]KVANEVΣ). Kult Apollina Κερκυονεύς istniał w Atenach. Stąd wnosi Wernicke, że Kerkyon jest „hypostazą" Apollina, boga palestry na równi z Hermesem i że pod tym epizodem życia Tezeusa kryje się walka Apollina z synem Pozejdona, czyli jednem słowem θεομαχία.

II. Archäologischer Anzeiger — Beiblatt zum Jahrbuch des archäol Instit. 1892

Der röm. Grenzwall in Südwest-Deutschland, str 1—6 z 1 kartą. — Przedruk memoryału wniesionego do parlamentu niemieckiego z prośbą o wyznaczenie odpowiedniej sumy na naukowe zbadanie granicznego wału (limes), który obie rzymskie prowincye Recyę i Germanię superior zasłaniał przed Germanami na długości ok 550 km. —

Gymnasialunterricht und Archäologie str. 6. — Program dziesięciotygodniowej wycieczki badeńskich nauczycieli gimnazyalnych pod przewodnictwem prof. Studniczki i Fabriciusa do Grecyi i Azyi Mniejszej. —

Sitzungsberichte der archäolog Gesellschaft zu Berlin 1891 December, 1892 Januar, z 8 rycinami w tekscie str. 7—26. Sprawozdanie z uroczystego posiedzenia odbytego w rocznicę urodzin Winckelmanna; zagaja Curtius mową: über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft im letzten Jahre Następnie Kaupert objaśnia na podstawie pomiarów, zdjętych przez kapitana Denekego, zmarłego w służbie nauki, pierwszą dokładną kartę sytuacyjną twierdzy Phyle, skąd jak wiadomo, Trazybul podjął z 1000 żołnierzami słynną wyprawę przeciw Pireusowi i Atenom.

Potem odczytuje Steindorff dłuższe studyum (str. 11—16) o stosunku cywilizacyi t. z. mikeńskiej do Egiptu. Praca ta rozpoczyna się entuzyastycznym hołdem dla Champolliona, praojca i założyciela Egiptologii, którego stuletni jubileusz wypadał na r. 1891.

Wykopaliska, których Flinders Petrie dokonał w pobliżu Faium, mianowicie w Kahun i Garob, wydobyły wprawdzie na jaw wiele naczyń o charakterze czysto mikeńskim i dadzą się ująć w granice chronologiczne, mianowicie w lata 1450—1250. Natomiast niepodobna było wyciągnąć z nich żadnego wniosku co do kwestyi, skąd i na jakiej drodze Egipcyanie przyszli w posiadanie tych obcych przedmiotów. Lukę tę wypełniają trzy groby tebańskie, które wszystkie pochodzą z epoki Tutmosisa III. (ok. 1470). Na murach grobowca Rechmeré (Wilkinson Manners I pl. II a) są przedstawieni „wysłańcy kraju Kefti i wysp" i ubrani na sposób mikeński i niosący wazy mikeńskie Na ścianach innego grobowca tebańskiego figurują wazy zupełnie podobne do złotych pucharów znalezionych w Vaphio, zdobne głowami wołów. A więc Kefti, jak to już zauważył Puchstein, są identyczni z przedstawicielami mikeńskiej kultury. Inne malowidło tebańskie pochodzące z około r. 1470 przedstawia wysłańców krajów Cheta, Tnpu, Kadesch (Ked?) i Kefti, niosących analogiczne przedmioty. Wszystkie te okoliczności przenoszą nas do Syryi północnej i na wyspę Cypr; tam więc

należy szukać jednego z ognisk mykeńskiej kultury. Steindorff nie chce poruszać kwestyi, czy cywilizacya mikeńska była w tych krajach rodzima, czy też przybyła tam z Grecyi. Natomiast z wszelką stanowczością podnosi, że od epoki XVIII dynastyi czyli od połowy 15-go wieku prz. Chr. świat mikeński i Egipt utrzymywały nieprzerwanie z sobą handlowe stosunki. Tem się tłomaczą wazy mikeńskie odkryte przez Petriego w Egipcie. Wiele motywów, które się pojawiają w sztuce egipskiej Nowego Państwa należy przypisać wpływowi sztuki mikeńskiej. Jeżeli kulturę mikeńską uważać będziemy za grecką, w takim razie wpływy świata greckiego na wschodni rozpoczynałby się już w XV wieku przed naszą erą. Roztrząsania te oparte na poważnych argumentach mają bardzo doniosłe znaczenie. Nie ulega wątpliwości, że nauka zaczyna się jasno orientować w kwestyi, która pod względem wzniosłości przewyższa wszystkie inne, a jeszcze przed pięciu laty uchodziła za rzecz nie do rozwiązania.

Następuje streszczony powyżej odezwy Th. **Mommsena** p. t. „Die Akten zu dem Sakulargedicht des Horaz" str. 16—19.

Wielce interesujący wykład **Brücknera** o obrzędach pogrzebowych w Attyce str. 19—24. Około r. 700 (epoka Dipylonu) przeważa inhumacya: zmarły bywa chowany z wszystkimi sprzętami, klejnotami i bronią. Jest to złoty wiek wiary w życie pozagrobowe, podziemne. Wiek ofiar składanych zmarłemu na grobie. W dwa wieki potem idee są odmienne: grobowiec jest monumentem o pięknych formach, ale we wnętrzu grobu znajdujemy tylko lekyty z alabastru, puszki, sprzęty symboliczne i niekosztowne. Jedynie dzieci biorą z sobą zabawki do grobów: kosteczki wróbla znalezione w pewnym grobie dowodzą, że mały faworyt poszedł w grób wraz z panem. Oprócz ustawodawstwa Solona, który zakazał dawać zbyt drogich podarunków zmarłym, wpłynęła na tę zmianę Jonia, gdzie troska o zmarłych, jak wykazał E. Rohde w swem klasycznem dziele „Psyche", była od samego początku mniejsza, gdzie palenie zwłok przeważało od czasów Homera. Około r. 310 a. Chr. Demetrius z Faleron ograniczył jeszcze bardziej zbytek pogrzebów i grobowców w Atenach. Stąd prawie nie znajdujemy płaskorzeźb grobowych w III. w., lecz same columellae, mensae, labella, na które wyłącznie prawo Demetriusa pozwalało. Dopiero z początkiem epoki rzymskiej objawia się na nowo pewien zbytek w zewnętrznej dekoracyi grobów. Jeżeli taki Demetrius zdołał jednem pociągnięciem pióra zredukować ad minimum objawy pobożności Ateńczyków względem zmarłych, o ileż ta pobożność sama musiała stracić na pierwotnej sile!

1892 Styczeń, str. 21. **Curtius** przedkłada zebranym grupę z kamienia wapiennego z Amatus na Cyprze przedstawiającą boga i boginię na wozach (*δίφροι*). Dekoracya polichromiczna tej grupy jest doskonale zachowana. Wozy takie brały udział w uroczystościach panatenajskich. Bogowie byli zastąpieni przez ludzi. Wiadomo, że Pizystrat jako woźnica Pallady dostał się w ten sposób na Akropolię, którą następnie opanował.

Hiller von Gaertringen przedkłada kantharos czarny z Beocyi, obecnie własność muzeum berlińskiego. Naczynie to z VI. wieku a. Chr. ma tę niezwykłą właściwość, iż będąc ze wszech stron zamknięte, jest wewnątrz próżne. Tylko dwa kanały, jeden boczny, który zaczyna się u szczytu, a drugi środkowy, który idzie z dna i kończy się w pobliżu wieczka, prowadzą do wnętrza. Ohnefalsch-Richter twierdzi, że tego rodzaju naczynia są dotychczas używane.— Kübler mówi o curatores calendarii (str. 24—25.) Byli to urzędnicy stanu rycerskiego, obowiązani czuwać podobnie jak curatores reipublicae nad administracyą miejskich majątków, do których prawdopodobnie były wcielane także fundacye alimentacyjne Trajana pod tym warunkiem, że cesarze i fiskus będą oddziaływali na ich zarząd za pośrednictwem osobnych urzędników, właśnie tych curatores. Curatores calendarii odróżnić należy od praefecti alimentorum i curatores alimentorum. — A. Conze udziela kilka uwag o przedmiocie bronzowym w formie dodekaedru, który uważa za sprzęt do mierzenia grubości ciał cylindrycznych. — Str. 26 Milchhöfer podaje illustrowany katalog antyków w muzeum w Monasterze. — Str. 27 Sittl opisuje wazy beockie i terrakotty, świeżo nabyte przez uniwersytet w Würzburgu. Na jednem z naczyń beockolokryjskich (typu Kabirion) są wymalowane dwie pary głów męskich, które tak do siebie przemawiają: *Χαῖρε καὶ μὴ γάμης* — *Ὦ τί λέγεις*. (W beockiej ortografii brzmi ten napis: *Χηρε κη μει γαμη*.... i *ω τι λεγις*); W końcu znakomicie zebrana bibliografia archeologiczna, str. 29—44.

Str. 42 — 48 sprawozdanie z czynności instytutu niemieckiego w roku budżetowym 1891|2, przedrukowane w Sitzungsberichte der k. Akad. d. Wiss. r. 1892 r. — Str. 48—56 illustrowany katalog nowych nabytków z zakresu sztuki starożytnej w cesarskiem muzeum w Wiedniu. Z oddziału bronzów na szczególną wzmiankę zasługują nader żywa i starannie wykonana statueta śpiącego Negra, posążek Aresa w stylu Polikleta, statueta Atalanty, wreszcie jedna z bukolicznych figurek i fragment małego lararium. — Str. 56—63 nabytki zbiorów starożytnych w zachodnich Niemczech w r. 1890. — Str. 63 króciutki opis nabytków muzeum of fine arts w Bostonie w r. 1891. Dalej sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa archeolog. w Berlinie str. 63—71.

Na posiedzeniu lutowem mówił *Belger* o t. z. *μνῆμα δακτύλου* w Arkadyi czyli kopcu, na którego szczycie tkwił olbrzymi palec kamienny. Wedle Pausan. VIII 34, 1 palec ten ustawiono na pamiątkę, że tutaj Orestes w przystępie szału odgryzł sobie palec, połknął go, poczem wrócił do przytomności. Owóż palec ów kamienny, zatknięty na kopcu, nie jest niczem innem jak olbrzymim fallusem, pod którego postacią Arkadyjczycy czcili pierwotnie Hermesa, podanie zaś o Oresteesie powstało dopiero wtedy, gdy już nie rozumiano właściwego znaczenia tego symbolu. Następnie mówił Körte über die Aristophanische Bühnentracht. W przeciwieństwie do Zielińskiego i Oehmichena sądzi Körte, że aktorzy staroattyckiéj komedyi przyjęli swój strój

komiczny, znany przedewszystkiem z wazy krymskiej (Compte Rendu 1870 pl. VI 1) i z licznych terrakott od doryckich towarzyszy Dyonizosa, których mimo olbrzymiej tuszy i nieprzyzwoitego obnażenia widzimy tańcujących w około boga na wazach koryndckich. Jak chór satyrów w tragedyi, tak i początki komedyi pochodzą z Peloponezu. — Wreszcie zakomunikował A. Conze ustęp z Listu Pietra Aretino z r. 1548 (drukowany w Lettere di P. Aretino, Paris 1609), z którego okazuje się, że znany posąg bronzowy modlącego się chłopca w muzeum berlińskiem pochodzi z greckich stron i że pierwotnie znajdował się w Wenecyi. —

Na posiedzeniu marcowem zasługuje przedewszystkiem na uwagę komunikat Treua, że w drezdeńskim zbiorze antyków znajduje się o wiele lepiéj zachowana kopia olimpijskiego torsa (Ausgrabungen z. Ol. III, tabl. 176, 2), z której można poznać, że owa statua olimpijska przedstawiała Zeusa typu *Ζεὺς Στρατηγός* (Overbeck's Kunstmythologie II, Münztafel 2 n. 27) i była dziełem ze szkoły Fidyasza. Z referatów na posiedzeniu kwietniowem ciekawą jest wiadomość, podana przez rzeźbiarza Kokolsky'ego o sposobie konserwowania rzeźb z kości słoniowej zapomocą pomazywania ich oliwą. Srodka tego używali już Fidyasz i inni rzeźbiarze starożytni; oliwa chroni kość słoniową przedewszystkiem od zżółknienia i od paczenia się. Wykład Schuchhardta Über römische Befestigungen in Niederdeutschland ma głównie znaczenie dla lokalnych badań nad biegiem wału granicznego (limes). — Institutsnachrichten str. 71, tudzież rubryka p. t. Gymnasialunterricht und Archäologie str. 72—74 zawierają zwięzłe sprawozdania z wycieczek i wykładów odbywanych przez instytut dla nauczycieli gimnazyalnych i młodych archeologów, przebywających we Włoszech i Grecyi; ciekawa jest przedewszystkiem relacya o przebiegu wycieczki badeńskich nauczycieli do Grecyi, o której powyżej wspominaliśmy. — W rubryce: *Zu den Institutsschriften* zasługuje na wzmiankę sprostowanie podane przez Dümmlera, że wazę z koniem trojańskim, publikowaną przez Fröhnera, należy uważać za fabrykat joński z Azyi mniejszéj, nie za fabrykat koryncki. — Bibliografia str. 75—96.

Str. 99—115 Erwerbungen der Antikensammlungen in Deutschland Berlin 1891, Antiquarium (Furtwängler). — Muzeum nabyło trzy płaskorzeźby greckie, pochodzące z okolicy Wenecyi, wielką ilość waz, z pomiędzy których zasługują na wyszczególnienie amfora attycka w stylu Dypylonu, waza o czerwonych figurach, na której widać Atenę w postawie Ateny Parthenos, stojącą obok dwóch rycerzy, którzy tuż przed bitwą rzucają kości, aby się dowiedzieć o losie walki, czaszę attycką w stylu Brygosa z scenami biesiadnemi. — Ta ostatnia waza, tudzież większość terrakott, któremi się wzbogaciło antykwaryum berlińskie, pochodzi z kollekcyi Gréau, opisanej przez Froehnera w Catalogue des terres cuites grecques 1891. Pomiędzy terrakottami zasługują na osobną wzmiankę figurka dziewczyny, siedzącej na skale, u stóp której widać grotę z pierwotnemi wyobrażeniami nimf, forma na relief, który przedstawiał polowanie Meleagra i Atalanty na dzika ka-

ledońskiego, i zostawał widocznie pod wpływem słynnej kompozycyi przyczołkowéj Skopasa w Tegei; — w końcu grupa z Tanagry, wyobrażająca Afrodytę, u stóp której Eros puszcza na wodę okręcik żaglowy. Z innych nabytków wymienić należy ciekawe reliewy z bronzu, odnoszące się do kultu Kybeli i Dolichenusa, statuety cypryjskie z wapienika, nader ważne szczątki wazy srebrnej z Armenii w stylu greckoperskim i t d. —

R. v. Schneider podaje dalszy ciąg illustrowanego katalogn muzeum cesarskiego w Wiedniu, str. 115—120. Z terrakott zasługują na wzmiankę: polichromowane naczynie w kształcie maski Gorgony, typu rodyjskiego, tudzież figurki, wyobrażające aktorów komicznych (7 rycin). — Z wykładów na majowem posiedzeniu Towarzystwa archeol. w Berlinie największy interes budzi komentarz archeologiczny, podany przez Schönego do Aeneasa Tacticus c. 31, 15 Herch. Pisarz ten podaje następującą radę co do tajnéj korespondencyi z zdrajcami przeciwnej partyi: na tabliczce z terrakotty (πινάκιον ἡρωικόν) należy czarnym atramentem napisać to, co potrzeba, następnie powlec ją białą farbą i na tem tle narysować kontury jeźdzca, rycerza lub t. p. Tak przyrządzoną tabliczkę składa się w świątyni na umówionem miejscu. Gdy ją spólnik odbierze i włoży do oliwy, czarne pismo przebije się przez białą powłokę i będzie zupełnie czytelne. Możliwość takiego procederu, zaprzeczoną przez Benndorfa (Griech. und Sicil. Vasenbilder str. 11. uw. 49), udowadnia Schöne za pomocą porównania z techniką starokorynckich naczyń (por. E. Wilisch, Altkorinthische Thonindustrie, Leipzig 1892).

Na posiedzeniu czerwcowem mówił kapitan Winterberger o staroattyckich warowniach granicznych (z 1 szkicem). Attyka była otoczona oprócz gór trzema liniami fortyfikacyjnemi od północy i zachodu t. j. od Beocyi i Megary. Pierwsza linia składała się z mniejszych lub większych wież, które służyły jako strażnice i exponowane forty. Drugą linię stanowiły większe fortece, tak Katzymiti na drodze Oropos-Dekeleia-Ateny, Melaina i Panakton na drodze Teby-Darimari-Kundura, Fyle na drodze Tanagra-Chasia, Eleutherai na drodze Teby-Eleusis. Forty te posiłkowała w razie potrzeby trzecia linia, dwie wielkie warownie Oinoe i Dekeleia. Stosunkowo najsłabiéj była ufortyfikowana droga z Tanagry resp. Teb do Fyle. Tłómaczy się to tem, że droga ta była najbardziej stroma i nieprzystępna z natury. Stąd najazdy nieprzyjacielskie szły prawie zawsze przez Kitheron po drodze Eleutherai-Dekeleia. — Następnie przedłożył Hirschfeld szczątki jedynéj w swoim rodzaju karty polowéj czyli katastralnéj z Arausio (por. Mommsen w Hermesie z r. 1892, str. 103 nst). W końcu mówił Koepp über Darstellungen einer Perserschlacht auf Vasen, str. 124—129. Trzy wazy dolno-italskie, na których Heydemann upatrywał bitwy Alexandra Wielkiego, odnoszą się zdaniem Koeppa do wojen perskich. Kompozycya na nich przedstawiona składa się z dwóch części: w dolnem pasmie wrze walka między Grekami a Persami, między innymi widzimy Daryusza, umykającego na wozie i zagrożonego przez greckiego włócznika, podobnie jak na znanéj mozaice her-

kulańskiej; w górnem pasmie siedzi Hellada na ołtarzu w otoczeniu bogów opiekuńczych. Wszystkie trzy wazy znajdują się pod wpływem jednego i tegosamego oryginału. Chociaż styl malowideł wskazuje na wiek IV-ty, to jednak duch kompozycyi i sam pomysł obrazu pochodzą niewątpliwie z wieku Vgo, mianowicie z epoki, która tworzyła pod wpływem Persów Aischylosa, jak tego dowodzi słynna waza Daryusza.

Po zwyczajnej rubryce „Institutsnachrichten" następuje wyczerpująca bibliografia archeolog., str. 129—145.

Str. 147—158. Hettner składa sprawozdanie z czynności państwowej komisyi dla zbadania *limes*. Znaleziono wiele kastellów głównych i pośrednich, szańców, osad, napisów i t. d. — Str. 158—170. Herrmann podaje illustrowany opis nabytków muzeum drezdeńskiego w r. 1891. Zasługują na wzmiankę: statueta marmurowa Asklepiosa z doskonale zachowaną polichromią (płaszcz był dwa razy malowany: raz ceglasto-czerwoną, raz różową farbą, ciało impregnowane w cielistym tonie) — utwór epoki hellenistycznej; dalej flaszka w kształcie pierścienia w stylu Dypylonu, pierwszy okaz tego rodzaju; amfora z walką Heraklesa przeciw Kyknosowi (Herakles w panoplii, brak Zeusa); czasza o czerwonych figurach z scenami palestranckiemi w stylu Eutymidesa; krater, na którym między dwiema kobietami jest przedstawiony młodzieniec, wyjmujący tarczę z futerału (por. słowa Lamachosa w Arystof. Acharn. 574: „*τίς Γοργόν᾽ ἐξήγειρεν ἐκ τοῦ σάγματος;*"); krater o czerwonych figurach, przedstawiający powrót Persefony z podziemia na światło dzienne w obecności Hermesa i trzech Panów, — przedmiot nader rzadko spotykany w sztuce greckiej; wreszcie jeden z portretów egipskich Grafa, malowany temperą i tem szczególnie osobliwy, że na odwrotnej stronie tabliczki drewnianej znajduje się drugi starszy portret, manierą enkaustyczną malowany. — Str. 170—174 zakończenie wymienionego powyżej katalogu R. v. Schneidera: Z waz wymienić należy dwa naczynia rodyjskie; lekitos z Geli, przedstawiający Heraklesa, rażącego strzałami ptaki stymfalijskie, które wyglądają jak łabędzie lub gęsi; pelikę z hoplitodromią; attycką czaszę, która wewnątrz przedstawia podchmielonego komastę z lirą; wazy publikowane w Archaeol. Vorlegeblätter, Ser. E, tabl. 11 A, tabl. 12, 1 i 2; t. z. samicki puhar; wreszcie onyx z popiersiami Alexandra Sewera i Julii Mamey. — Str. 174—7 inwentarz nabytków Brytyjskiego muzeum w r. 1891 nie zawiera nic uwagi godnego. — Rubryka „Institutsnachrichten", str. 177—8, zawiera między innemi sprawozdanie z pięciotygodniowej wspólnej wycieczki 17 nauczycieli gimnazyalnych pod przewodnictwem prof. Petersena i Hülsena do Włoch. — Str. 178—194 bibliografia, str. 195—204 rejestry.

III.

Po długiej przerwie pojawił się nowy zeszyt „Antike Denkmäler". Jest to pierwszy zeszyt drugiego tomu (1893); obejmuje 12 tablic: czaszę Aisona w Madrycie (1), przedstawiającą czyny Tezeusza (rycina średniej dobroci), tolos w Epidauros (2—5), tron Ludovisi (6, 7 doskonała reprodukcya), hydryę zbioru Torlonia (8), przedstawiającą kobiety u studni, malowane tabliczki attyckie, tak zwane *πίνακες* (9—11), wreszcie widok Rzymu, naszkicowany przez Heemskercka, artystę niderlandzkiego z XVI wieku.

IV.

Athenische Mittheilungen.

P. Wolters. Darstellungen des Asklepios (z tabl. II, III, IV i 2 rycinami w tekscie), str. 1—15. Piękna statueta Asklepiosa, znaleziona w Epidauros, nastręczyła Woltersowi sposobność do studyum typu plastycznego tego boga. Motyw tej statuety (lewe ramię oparte na lasce wężowej, ciężar ciała spoczywa na prawéj nodze, głowa nieco na lewo i w górę zwrócona, górna część ciała naga) powtarza się często i jest widocznie zapożyczony z słynnego dzieła, którego najlepszą repliką fragmentaryczną, jeżeli nie oryginałem, jest olbrzymia głowa znaleziona w Milo, tak zwany Eskulap Blacás, dziś w Brytyjskiem muzeum. Wolters sądzi wraz z Collignonem, że głowa milońska wyszła z szkoły Praxytelesa, gdy tymczasem torso znalezione przed paru laty w Munichii, odpowiadające temusamemu typowi Asklepiosa, okazuje wpływ Skopasa. W takim razie mielibyśmy na tych dwu antykach przykład rozmyślnego przekształcenia starszego dzieła w duchu i stylu nowszym jeszcze w przeciągu jednej i tejsamej epoki.

K. Buresch. Die sibyllinische Quellgrotte in Erythrae, str. 16—36. Dokładna interpretacya napisu, składającego się z 8 dystychów, w których pewien obywatel z Erythrae poświęca sybillińską grotę wraz z źródłem Demetrze i cesarzom M. Aureliusowi Antoninusowi i L. Aureliusowi Verusowi.

B. Sauer, Altnaxische Marmorkunst (z tabl. VII i kilku rycinami w tekscie). W bardzo poważnem studyum o starożytnej szkole rzeźbiarzy naxyjskich wychodzi Sauer z spostrzeżenia, jakie zrobił Ruzopulos, że mianowicie ziarno marmuru naxyjskiego jest nieco grubsze od innych W spostrzeżeniu tem utwierdził się, zwiedzając łomy marmuru w m. Tragea na w. Naxos. Na podstawie tej właściwości przypisuje rzeźbiarzom naxyjskim cały szereg — ogółem 46 — znanych dzieł sztuki, jak lwa kolosalnych rozmiarów w Wenecyi, torsy z Actium, wiele posągów z Ptoion, kolosalne torso z Megary, wiele rzeźb archaicznych z Akropolii ateńskiéj, między innemi parę kor, kolosa delickiego, Herę z Samos w Luwrze, Apollina z Thery i. t. d. Oprócz tych rzeźb całkiem archaicznych są zdaniem Sauera liczne szczątki architektoniczne, niektóre dosyć późne, także z marmuru naxyjskiego. Pomiędzy statuami, wyliczonemi przez Sauera jest jedna

oznaczona napisem jako dzieło artysty naxyjskiego, wszystkie zaś posiadają pewne wspólne motywy i cechy, między innemi niedbalstwo w wykonaniu, pospiech w produkcyi, niepewność wobec wyższych zadań sztuki. Hypoteza Sa:era, lubo w wielu szczegółach idzie za daleko, ma wiele prawdopodobieństwa za sobą i stanowi odkrycie, pełne ważnych następstw dla historyi sztuki.

B. Graef Grabdenkmal aus Bithynien (tabl. V), str. 80—86. Wielki grobowiec w Bitynii, którego napis już oddawna znany (por. Mordtmann, Ath. Mittheil. IV), ma oryginalną formę: na wązkiéj steli wznosi się wysoko ponad ziemią sarkofag, na którym spoczywa szeroki architraw. Jest to kaprys nieboszczyka, albo może właściwość okolicy w 2-gim wieku prz. Chr.

P. Kretschmer. Griechische Inschriften aus Balaneia, i Litteratur str. 89 nie zawierają nic ważniejszego.

Funde, str. 90—99. Najważniejsze są wykopaliska w pobliżu Enneakrunos; por. str. 281 i 439 — 445. W imieniu arch. instytutu niemieckiego w Atenach podjął Dörpfeld r. 1891 i 1892 wykopaliska między Areopagiem a Pnyxem, które doprowadziły przedewszystkiem do odnalezienia drogi starożytnej, jaka łączyła niegdyś obydwa wzgórza. Po zachodniej stronie tej drogi znaleziono dwa kamienie graniczne z napisami: *ΗΟΡΟΣΛΕΣΧΗΣ*, pomiędzy nimi ale poniżej poziomu edykulę i ołtarz; dalej liczne domy prywatne, z których dwa, jak donosiły napisy, były obciążone hipotekami. Po przeciwnej stronie drogi leżały prawdopodobnie same święte przybytki i tak, tuż pod Areopagiem Dyonizyon „*ἐν λίμναις*", dalej Asklepieion, jak świadczą liczne ex voto i szczątki studni zdrojowej, wreszcie najbardziej ku południowi Eleuzynion. — Naprzeciw Asklepieionu u stóp Pnyxu w osi propyleów Akropolii wyszły na jaw szczątki wielkiej cysterny, w której Dörpfeld upatruje słynną Enneakrunos, zwaną także Kalirrhoe. Ta identyfikacya rozstrzygnęłaby ważną kwestyę topograficzną, dotychczas sporną. — W tejsamej okolicy znaleziono statuę bożka rzecznego w stylu rzymskim i dwa groby archaiczne, z których jeden zawierał kości dziecięce i dwie wazy mikeńskie, drugi szczątki ciała, spalonego dopiero w samym grobie (Brandgrab). Dörpfeld zapowiada obszerniejsze studyum o tych wykopaliskach, poparte planami.

Str. 94 Tsuntas odkrył w Mikenach drugi grobowiec z kopułą, który wedle Dörpfelda sprawia dziś wrażenie niemal tak imponujące, jak t. z. skarbiec Atreusa. Znaleziono wiele fragmentów z dekoracyi wejścia, tak iż rekonstrukcya fasady jest możliwa. Po obu stronach bramy stały półkolumny z alabastru wraz z kapitelem podobnym do kapitelu lwiej bramy. Między lwią bramą a grobem Klitemestry odkryto bazę szczególnej formy z porosu, na której znajduje się koniec napisu, bardzo zręcznie objaśniony przez Tsuntasa (*Ἐφημ. ἀρχαιολ.* 1892, 67).

Między Argosem a Mikenami znajdowało się heroon Perseusza, gdzie kult sprawowały dzieci; stąd wynikły między rodzicami nieporozumienia, z powodu których postanowiono hieromnemonów sędziami rozjemczymi, jak to napis głosi, str. 97—99.

Dörpfeld zaprzecza temu, jakoby Kophiniotis odnalazł starożytną Mideię w miejscowości Katsingiri, potwierdza natomiast opinię Curtiusa, który szukał tego mikeńskiego grodu w Palaekastro w pobliżu Merbaka. Mury cyklopskie są dobrze zachowane, a ziemia zasiana szczerbami mikeńskiemi. Dörpfeld sądzi, że wykopaliska, podjęte na dolnych terasach, zostałyby uwieńczone dobrymi rezultatami.

Kavvadias dokończył w Epidauros odkopania gimnazyum i rozpoczął wykopaliska w teatrze rzymskim. Stais ma publikować w najbliższym czasie inskrypcyę, znalezioną w ciągu wykopalisk, która zawiera sprawozdanie z budowy tolosu Polikleta

W teatrze w Megalopolis stwierdził pewien architekt angielski egzystencyę portyku z kolumnami tam, gdzie przedsiębiorcy wykopalisk chcieli koniecznie widzieć greckie logeion. Wielki budynek, do którego wspomniany portyk stanowił westybul, jest prawdopodobnie Tersileion czyli miejscem obrad dziesięciu tysięcy (Paus. VIII 32, 1). „Westybul Tersileionu – mówi Dörpfeld — mógł bardzo dobrze służyć równocześnie jako s c a e n a e f r o n s; kiedy sztuka przedstawiona tego wymagała, trzeba było wznieść przed nią specyalne p r o s k e n i o n. Dopiero w późnej epoce rzymskiej, kiedy Tersileion było już może zburzone, wzniesiono w teatrze dekoracyę stałą z kamienia, taką samą, jaką spotykamy zazwyczaj. Fasada, ozdobiona kolumnami marmurowemi wysokiemi na 3 m. 50 stanowiła tło, na którem rozgrywał się dramat. Jedyna różnica zasadza się na tem, że proskenion było tutaj nieco bardziej oddalone od przedniego muru sceny, aniżeli przepisuje Vitruvius. Powodem tej różnicy były kolosalne rozmiary orchestry, która odpowiednia dla wielkiego miasta greckiego, była „nieodpowiednia dla małego miasta rzymskiego.“ Dörpfeld dodaje, że pod stylobatem tego proscenium odkrył próg starszego proscenium z drzewa, czego dowodzą otwory czworograniaste, przeznaczone do utwierdzenia pali drewnianych. — Byłem sam obecny przy tem odkryciu podczas wycieczki po Peloponezie na wiosnę r. 1892 i mogę powiedzieć, że znana teorya Dörpfelda o scenie teatru greckiego zupełnie mnie przekonała na miejscu. — Str. 100 protokoły posiedzeń nie podają streszczeń odczytów.

E. K a l i n k a, Eine boiotische Alphabetvase (tabl. 6), str. 101 — 124. Na jednej z waz beockich w Atenach są wyryte dwa alfabety, które, jak zdaje się, pochodzą z pierwszej połowy IV wieku. Jeden z nich ma 23, drugi 25 liter; drugi kończy się dwoma bardzo niewyraźnymi znakami, które ogółem są podobne do Ɪ i Ω t. j. do ψ i ω. Widocznie te dwie ostatnie litery, właściwe ortografii jońskiej, zostały dodane do pierwotnego alfabetu beockiego niewprawną ręką garncarza. Kalinka bierze stąd asumpt do twierdzenia, że innowacye alfabetyczne bardzo powoli przedzierały się z kraju do kraju i że ogółem przypisywano wówczas niewielkie znaczenie pismu, stąd na wazach spotykamy tyle bezmyślnych napisów. Lecz niedość na tem, autor chce z tych alfabetów wysnuć całą teoryę o rozwoju alfabetów lokalnych z praalfabetu, czyli usiłuje wykazać pochodzenie

liter drugorzędnych. Zamiast pierwotnego *κσ* pisano z czasem na wschodzie lamech t. j. ⫫, które zachód zamienił na +.

W tymsamym czasie zaniechano również w Attyce pisania *κσ* i *πσ*, ponieważ tam pierwszą głoskę w obu grupach wymawiano z ostrym przydechem, jak tego dowodzi długo obserwowana pisownia *χσ* *φσ*. Owoż dla uproszczenia zawiłych grup *π h σ* i *k h σ* wynaleziono w Attyce zamiast *π h* znak Φ, zamiast *k h* znak X. Te dwa znaki utrzymały się; jeno okolice, które krzyżyka + już używały do oznaczenia dźwięku *ξ*, musiały się postarać o inny znak dla *χ* Ten znak znaleziono w literze *ψ*, która w podobny sposób powstała przez zróczniczkowanie z ϙ (*h*), jak *X* = *χ* powstało z *K* (*h*). Inne okolice tymczasem poradziły sobie w inny sposób: tak wyspa Naxos wyrażała *ξ*, które przedewszystkiem potrzebowało krótkiego a poprawnego znaku, zapomocą □ ϟ, co pierwotnie znaczyło ⊟ ϟ = *hs*. Skoro raz zwrócono uwagę także na *ψ*, stworzono również dla niego na wschodzie taki znak jednogłoskowy, jaki dla *ξ* już posiadano, — mianowicie *Ψ* utworzone z ? (ϟ). Ta teorya Kalinki wydaje mi się jeszcze bardziej zawikłana aniżeli teorye Deeckego i Szanto, które Kalinka potępia. Artykuł kończy się bardzo pożytecznem zestawieniem monumentów starożytnych, na których się znajdują alfabety jużto ryte, już malowane.

O. Kern. Das Kultbild der Göttinnen von Eleusis, str. 125—142 (z 10 rycinami w tekscie). Na płaskorzeźbach wotywnych, pochodzących z wykopalisk Filiosa w Eleuzys, powtarza się stale grupa Demetery, siedzącej na skrzyni, t z cista mystica i stojącej obok niej Kory, która trzyma pochodnie w obu dłoniach. Jakchosa nie ma nigdy, gdyż kult jego jest obcy w Eleuzys; wprawdzie pojawia się on czasem tutaj, gdy n. p. zwiastuje Ateńczykom zwycięstwo pod Salaminą (Herod. VIII 65), lecz nie jest, jak Wilamowitz i Töpfer utrzymywali, jednym z zasadniczych elementów orficznej religii eleuzyńskiej. Grupa ta musi być naśladowaniem posągów, które się znajdowały w Telesterionie eleuzyńskim i, sądząc ze stylu, były dziełami sztuki z połowy 5 wieku prz. Chr.

J. Wackernagel. Inschrift von Teos, str. 143—146. J. Wackernagel zauważa, że w napisie z Teos, publikowanym przez Judeicha w Ath. Mitth. XVI, 291 wyraz *χλάνδιον* nie jest nowym, lecz że spotyka się go już na w. Samos. W dalszym ciągu podnosi ważność tego tekstu ze względu na przejście jonizmu do attycyzmu i restytuuje zamiast dotychczasowego *λοιγιην* nowy wyraz *ἀθιγιη*, który służył za epitet atelei (*ἀτέλεια*).

Στ. Ν. Δραγούμης. Περὶ λεσχῶν καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις ἀνακαλυφθείσης, str. 147 — 155. W zbyt długim artykule roztrząsa Dragumis dawno rozstrzygniętą kwestyę, czem właściwie były portyki. t. z. *λέσχαι*, i skłania się do twierdzenia, że zarówno w Atenach jak w Delfach zawierały one sanktuaryum Apollina *Λεσχηνόριος*.

Th. Mommsen. Fragment des diocletianischen Edicts aus Gythion, str. 156 nst. Mommsen publikuje fragment łacińskiej przedmowy do znanego edyktu Dyoklecyana „de pretiis rerum venalium“, odkryty

przez A. Skiasa w Gythion. Fragment ten poucza nas, że należy czytać praeceptricem w wierszu 23—24, gdzie tekst stratonicejski podaje praeceptiutem. — W. Dörpfeld. Der ältere Parthenon (tabl. 8 i 9 i 5 rycin w tekscie), str. 158—189. W artykule tym daje Dörpfeld odpowiedź Penrose'mu, wedle którego olbrzymi fundament Partenonu dźwigał w epoce przed Peryklesem świątynię nieznacznych rozmiarów; do świątyni tej należały wedle niego fragmenty architrawów, wmurowane następnie w północną część muru Akropolii. Hipotezę tę odparł już Michaelis, wskazując na marnotrawstwo sił, jakieby w tym wypadku należało przyjąć. Dörpfeld wykazuje, że fundamenty były odrazu przeznaczone pod świątynię perypteralną z 8 kolumnami na froncie, nieco mniej szeroką, ale o 6·45m. dłuższą od Partenonu. Budowla ta, rozpoczęta wnet po bitwie pod Salaminą, pozostała nieukończoną; tylko dolne bębny kolumn znajdowały się już na miejscu. Opistodom pierwotnej świątyni miał zawierać dwie komory; Perykles poprzestał na jednej, mając do dyspozycyi opistodom świątyni przedperskiej. Tem się tłómaczy przedsięwzięte przezeń skrócenie pierwotnego Partenonu. Rozszerzenie zaś takowego stoi w związku wedle Dörpfelda z zamiarem umieszczenia bardzo wielkiej statuy w celi. Dörpfeld utrzymuje zatem wszystkie swe pozycye, a więc że Temistokles zajął się tylko obwarowaniem Akropolii, że Cymon rozpoczął budowę bardzo wielkiej świątyni około r. 470, że to dzieło zostało przerwane skutkiem wygnania tego męża stanu, że niewykończone człony architektoniczne, które odróżnić należy od architrawów przedperskiej świątyni, wmurowano w północną część muru akropolii po nieszczęśliwej bitwie pod Tanagrą (457) i że Perykles po r. 449 podjął na nowo pracę Cymona, jednak na podstawie planu nieco zmiennego. Dörpfeld zapowiada w końcu studyum o kurwaturach świątyni Cymona.—A. Wilhelm. Zu griechischen Inschriften, str. 190—194. Restytuuje wyraz *στιβάδιον* w napisie pergameńskim (Inschr. v. Pergamon I 222) — niewątpliwie słusznie; dwom napisom attyckim (Bull. de corr. hell XII, str. 128 i C. I. A. II. 333) przywraca prawdopodobną ich formę pierwotną.

J. Ziehen. Über die Lage des Asklepiostheiligtums von Trikka, str. 195 — 197. — *M. Τσακυρογλοῦς, Μαιονικαὶ ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι*, str. 198—201. — P. Wolters Inschriften aus Perinthos str. 201—203 podają napisy niewydane wprawdzie, lecz nie mające większego znaczenia.

E. Pernice. Geometrische Vase aus Athen, z tabl. X i 14 rycinami w tekscie, str. 205—228. Pernice publikuje wielką wazę geometryczną, znalezioną między Atenami a Pireusem w temsamem miejscu, na którem znalazła się wielka amfora Netosa (Ant. Denkm. I, str. 46) i upatruje w niej typ przejściowy z okresu między t. z stylem Dypylonu a stylem najstarszych waz attyckich, reprezentowanych przedewszystkiem przez słynną wazę François. Jeden z fragmentów owej świeżo odkrytej wazy przedstawia wojownika, którego miecz jest zupełnie podobny do miecza znalezionego w Jalysos w jednym z późniejszych grobów mikeńskich; na innych wazach Dypylonu miecz ma formę mniej rozwiniętą, mianowicie nie ma jeszcze gardy, która

zarówno tu jak i na wazie François wyraźnie już jest przedstawiona.

J. Ziehen. Studien zu den Asklepiosreliefs z tabl. XI. i 14 rycinami w tekscie, str. 229—251. Nieco uszkodzona płaskorzeźba, pochodząca z wyspy Kytnos, dziś w muzeum ateńskiem, przedstawia pełen wdzięku orszak młodzieńczych typów. Są to czterej synowie Asklepiosa (Machaon, Podalirios, Janiskos, Alxenor) sam Asklepios i nieznany zresztą heros medycyny. W związku z tą rzeźbą Ziehen omawia i publikuje liczne reliewy attyckie, przedstawiające wizytę Eskulapa u łoża chorych.

W. Dörpfeld. Die verschiedenen Odeien in Athen, str. 252—260. Ile było odeów w Atenach? Cztery, odpowiadają Wachsmuth i Curtius, dwa mówi Löschke. Dörpfeld zaś udowadnia w niniejszym artykule, że było ich trzy, gdyż czwarte odeum, rzekomo wcześniejsze od Peryklesa, które wspomniani topografowie przyjmują nad Ilissosem, polega na błędnem zrozumieniu Hesychiosa s. v. ᾠδεῖον. Zdaniem Dörpfelda rzecz się miała w następujący sposób:

Pierwsze odeion zostało zbudowane w Atenach przez Peryklesa i leżało tuż obok teatru Dyonizosa na południowo-wschodnim stoku Akropolii. Zostało zburzone r. 86 prz. Chr.; nazwa jego, jak się zdaje, zaginęła, a raczej przeszła na mały, kryty teatrzyk, który Agryppa zbudował w kilkadziesiąt lat potem obok starej orchestry na rynku. Jest to Agryppeion, które Pauzaniasz wspomina. Gdy wkrótce po jego bytności w Atenach Herodes Atticus wzniósł kryty teatr, którego okazałe ruiny na zachodnio-południowym stoku Akropolii po dziś dzień się wznoszą, były w Atenach dwa odeia, jedno Agryppeion, drugie odeion Herodesa.

M. Mayer. Die Musen des Praxiteles, Amphiktyon im Kerameikos, str. 261—270. Czy Tespiady Praxytelesa (Plin. 34, 69 i 36, 39) były Muzami czy Bakchantkami? Za Bakchantki ogłosił je Benndorf przed wielu laty, dziś Mayer, opierając się na plaskorzeźbach Praxytelesowych, odkrytych w Mantynei, utrzymuje stanowczo, że były Muzami. Dodaje, że κόραι, tylokrotnie wyobrażone w terrakottach tanagrejskich, są siostrami tych muz tespijskich; wdzięczne typy Praxytelesa są tu poniekąd spopularyzowane i zastósowane do gustu beockiego. Pauzaniasz (I, 2, 4) opisuje na drodze do Kerameikosu świątynię wraz z statuetami z terrakotty, przedstawiającemi Amfiktyona, który podejmuje bogów między, nimi Dyonizosa. M. Mayer stara się udowodnić, że prawdopodobnie należy sobie powyższą scenę przedstawić nie jako grupę, złożoną z figur okrągłych, ale jako płaskorzeźbę podobnej kompozycyi, jak znany reliew, wyobrażający odwiedziny Dyonizosa i jego orszaku u Ikariosa. (por. Archäol. Studien, H. Brunn dargebracht (1893) str. 61). Amfiktyon delficki dopiero z biegiem czasu został wcielony do szeregu królów attyckich i zastąpił Ikariosa włościanina staroattyckiego, właściciela winnicy. Za tą indentyfikacyą przemawia także ta okoliczność, że w pobliżu przybytku Amfiktyona znajdowała się monumentalna maska Dyonizosa, tak zwany Akratos, którą należy uważać za szczątek prastarej personifi-

kacyi Dyonizosa pod postacią słupa, przebranego w szaty i pokrytego maską.

E. Pernice. Grabmäler aus Athen, str. 271—276. W r. 1892 znaleziono w Atenach w pobliżu bramy itońskiej oprócz kilku inskrypcyi nagrobek wierszowany aktora Stratona (*Μενανδρείων ἐπέων δεδαηκότα*) wraz z dedykacyą, poświęconą mu przez kolegów, *κωμῳδοὶ περιδονεῖκαι* w II-gim w. prz. Chr. Na uwagę zasługują dwa nieznane dotychczas wyrazy (*τίξις* = środki sztuczne i *ἀερσίφρων* = *ἀερσίνοος*) i znak kropkowania (Y leżące), którego dotychczas nie znaliśmy.

O. Kern. Heoenopfer aus Magnesia am Maiandros (z 1 ryciną w tekscie), str. 277 nst. Na płaskorzeźbie ołtarza, znalezionego w pobliżu Magnezyi nad Meandrem jest przedstawiona w zwykły sposób scena ofiarna z tą jedną różnicą, że zwierzęciem ofiarnem zamiast wołu zwyczajnego jest zebu, podobnie jak na reliewie z Termessos (Lanckoroński, miasta Pamfilii i Pizydyi, tom II).—W rubryce: Litteratur, str. 278 — 280 zasługuje na wzmiankę, iż Zekides wbrew opinii dotychczasowej, która umieszcza Dymae w Kato-Achai, przyjmuje w temże miejscu starożytne *Πειραί*. Kilka napisów, zebranych tamże, są wyłącznie treści sepulkralnej.

E. Pernice. Über die Schiffsbilder auf den Dipylonvasen, str. 285 — 306. — Tukidydes poucza nas, że pierwsze tryremy wojenne zostały zbudowane około 704 r. a. Chr. Otóż ponieważ okręty wojenne figurują już na wazach Dypylonu, Kroker i inni upatrywali w tej dacie terminus post quem dla fabrykacyi pomienionych waz. Tymczasem Pernice udowadnia, że okręty na wazach Dypylonu są dieremami i że nic nas nie upoważnia do wniosku, iż postępy w marynarce wojennej zostały wszędzie w tymsamym czasie wprowadzone w życie; zdaniem jego należy więc zaniechać próby datowania waz na podstawie dotychczasowych przesłanek. Artykuł zawiera nadto katalog naukowy okrętów, przedstawionych na wazach Dypylonu i polemikę w wielu szczegółach przeciw Assmannowi.

F. Hiller von Gaertringen. Moderne und antike Ortsnamen auf Rhodos, str. 307—318. Porównanie nowożytnych nazw z domniemanemi starożytnemi, które nam są znane z geografów starożytnych, a przedewszystkiem z napisów. Artykuł ważny dla topografii w. Rodos.

R. Löper. Die Trittyen und Demen Attikas, str. 319—433, z tabl. XII. *Ἀθηναίων πολιτεία* (XXI) poucza nas, że Kleistenes podzielił Attykę na 30 okręgów, dziesięć miejskich, dziesięć pobrzeżnych, dziesięć wewnętrznych; trzy okręgi albo trittye, po jednej z każdej klasy, stanowiły jedną filę czyli jeden trybus. Stąd wynika, że demy każdej fili tworzyły jedną grupę geograficzną; wniosek ten powoduje znaczne zmiany na karcie Attyki, jaka dotychczas obowiązywała. Niezależnie od Milchhoefera, który rozpoczął podobną pracę w Abhandl. der Berliner Akad. der Wissenschaft. 1892, przyszedł Loeper (Rosyanin) do rozpoznania związku topograficznego demów każdej fili i podjął jeszcze raz tę kwestyę w długiem i poważnem studyum, którego wyniki uwidocznia karta geograficzna (tabl. XII). Spis nazwisk demów wraz z odsełaczami do stron, na których o nich mowa, uła-

twia zoryentowanie się nawet tym, którzy nie mają czasu czytać całości.

P. Wolters. Lekythen aus Athen, str. 434—439, z tabl. XIII. Lekytos, odkryty w pobliżu instytutu niemieckiego w Atenach, przedstawia Azyatę siedzącego na sposób damski na wielbłądzie baktryjskim, tuż obok napis *καλὸς Μίκων*. Pod względem przedmiotu najbliższe pokrewieństwo okazuje waza z zbioru Durand (Saglio I, str. 599), która jeszcze nie jest wytłómaczona w sposób zadowalniający. Niektórzy myśleli o tryumfie Sardanapala.

W. D. Die Ausgrabungen an der Enneakrunos, str 439—451, zobacz wyżej.

V.

Römische Mittheilungen 1892.

A. Mau. Scavi di Pompei, str. 1—25, z tabl. I. Wykopaliska, prowadzone w r. 1891 w Pompei, a uwidocznione na karcie (tabl. I.), wydobyły na jaw wiele domów prywatnych, których dekoracye, tudzież przedmioty i napisy w nich znalezione, nie budzą większego zajęcia.

F. Marx. Il cosidetto Akratos nella casa del Fauno, str. 26—31, z 1 ryciną w tekscie - Roztrząsa znaną mozaikę pompejańską, dziś w muzeum neapolitańskiem, która przedstawia chłopięcego Dyonizosa, t. z Akratos z puharem w ręku, siedzącego na lwie.

E. Petersen Aphrodite, str. 32—87, z tabl. II. i wielu rycinami w tekscie. W r. 1887 znaleziono w Rzymie na gruncie dawnej willi Ludovisi (dziś palazzo Buoncompagni) trzy płaskorzeźby w przepięknym stylu, które z początku uważano za dzieła archaistycznej sztuki. Największa z nich, umieszczona widocznie w pośrodku między dwiema innemi, przedstawia narodzenie Afrodyty w myśl słów Hymnu VI-go: *τὴν δὲ χρυσάμπυκες Ὧραι δέξαντ᾽ ἀσπασίως περὶ δ᾽ ἄμβροτα εἵματα ἕσσαν.*

Petersen w dłuższym wywodzie poświęconym konstrukcyi sprzętów starożytnych wykazuje, że płyty te stanowiły trzy strony tronu, na którym siedziała Afrodyte, wyrzeźbiona w stylu dojrzałego archaizmu, który nowoczesna nauka zwykła przypisywać Kalamisowi (ok. r. 470 a. Chr.). Zgodnie z Benndorfem sądzi Petersen, że kolosalna głowa Afrodyty, znajdująca się w willi Ludovisi (Mon d. Inst. X. 1) należy właśnie do tej statuy. Dwie figury płaskorzeźbione po prawej i lewej ścianie tronu — kobieta naga, grająca na flecie i kobieta poważnie ubrana, siedząca przed kadzielnicą—przedstawiają dwa przeciwieństwa, kurtyzanę i narzeczoną czyli Afrodytę *πάνδημος* i Afrodytę *οὐρανία*. Byłby tu zatem taki sam kontrast uwydatniony, jak w słynnym Tycyanowskim obrazie Amor sacro e profano. W dalszym ciągu tego pełnego treści, choć w formie nieco ciężkiego studyum, uzasadnia Petersen bardzo prawdopodobny wniosek, że mamy tu do czynienia z szczatkami wielkiego posągu akrolitowego Afrodyty, wzniesionego

pierwotnie w Eryxie („Erycina ridens, quam Jocus circumvolat et Cupido“), następnie przeniesionego do Rzymu do świątyni Wenery przy porta Collina, w pobliżu której znaleziono płaskorzeźby (cf. Ovid. Fast. 4,871: prope Collinam templum venerabile portam).

L. Bloch. Eine Athletenstatue der Uffiziengallerie, z tabl. III. i kilku rycinami w tekscie. Traktat o studyach atletów, wylewających oliwę z alabastronu, trzymanego w prawej ręce, do dłoni lewej ręki (ten typ n. p. w Claraca Musée des sculptures, tabl 270, nr. 2166). Tym motywem tłómaczy ruch i postawę fałszywie w nowszych czasach uzupełnionego posągu atlety w Ufficyach florenckich. Po dłuższej analizie stylistycznej tegoż posągu uznaje Bloch oryginał jego za dzieło sztuki attyckiej z bronzu z epoki przed Hermesem Praxytelesa a po atlecie monachijskim, przypisywanym Myronowi, zatem z okresu i kierunku rzeźbiarza Kefizodota, ojca Praxytelesa.

E. Petersen. La Medusa Ludovisi, z 1 ryciną w tekscie. W przeciwieństwie do Helbiga udowadnia Petersen, że Eumenida Ludovisi zwana Meduzą, nigdy nie była dziełem samoistnem, pojętem jako medalion, lecz że jest fragmentem większego reliewu który przedstawiał Eumenidy uśpione w podobnej postawie, jak je widujemy na sarkofagach tuż obok Orestesa, szukającego w świątyni schronienia. Str. 108—112 protokoły posiedzeń.

A. Mau. Osservazioni sull'edifizio di Eumachia in Pompei, str. 112—144, zajmuje się szczegółową rekonstrukcyą znanego budynku, wzniesionego przez Eumachię w Pompei.

Enrico Dressel. Le Lucerne della collezione Passeri nel museo di Pesaro, str. 144—157. Jest to naukowy katalog lamp, należących do muzeum w Pesaro, wraz z podaniem wszelkich napisów i marek fabrycznych, które na nich się znajdują — praca przygotowawcza do XV tomu Corpus Inscr. latinarum, który obejmie całe t. z. instrumentum miasta Rzymu.

J. Führer. Zur Geschichte des Elagabaliums und der Athena Parthenos des Pheidias, str. 158—165. Autor zwraca uwagę na nieznany ustęp z passio S. Philippi episcopi Heracleensis et sociorum mm. (Act. SS. Boll. do 22 październ. IX. p. 545 nst.) i stara się udowodnić z jego pomocą, że posąg Ateny Parthenos, wykonany ze złota i kości słoniowej przez Fidyasza, padł ofiarą pożaru. Nie jest to może prawdą, ale takie przynajmniej było zdanie autora wspomnianej Passio, który rozporządzał książkami, jakich my nie mamy. Pożar, o którym mowa, nastąpił między 429 a 485 po Chr., ponieważ Proklus widział jeszcze statuę r. 429, nie było zaś jej w czasie, kiedy Marinos pisał (*Μαρίνου Πρόκλος*, ed. Boissonade p. 24).

M. Meyer. La cosidetta statuetta di Kronos a Firenze, str. 167—8. Statuetka przedstawia właściwie Plutona.

A. Mau. Bibliografia Pompeiana, str. 168—173: ocena wszelkich publikacyi, odnoszących się do Pompei, które pojawiły się w ostatnich pięciu latach.

E. Petersen. Funde, str. 173—197: opis odkryć archeologicznych, dokonanych w r. 1891 w Sycylii (Megarze, Syrakuzach, Geli,

Selinuncie), Ankonie, Rzymie, San Bernardo — ogółem bez większego znaczenia.

P. Bieńkowski. L. Cornelius Pusio, str. 197—204, z tabl. VI. Podczas przebudowy pałacu Campanara w Rzymie znaleziono r. 1891 szczątki posagu bronzowego nadnaturalnej wielkości, niestety w bardzo złym stanie. Stosunkowo najlepiej zachowała się głowa. Niedaleko od niej znaleziono tablicę bronzową z napisem, z którego wynika, że statua ta została wzniesiona L. Corneliusowi Pusio, legatowi XVI. legionu przez centuryona tegoż legionu M. Vibriusa Marcellusa. Cornelius Pusio był dotychczas nieznaną osobistością Legion XVI-ty zaś należał do tych, które zostały w r. 5 po Chr. uformowane z powodu wojen przeciw Germanom. Ponieważ legion XIV nie nosi jeszcze w tym napisie przydomka Martia Victrix, który otrzymał r 61 po Chr. — z tego wynika, że napis, a więc i posąg został wzniesiony w latach 5—61 po Chr.; wtedy to także Pusio był komendantem legionu, operującego w Germanii. Portret jego, jako dający się ściśle pod względem chronologicznym oznaczyć, ma niepoślednie znaczenie dla historyi portretu rzymskiego.

H. Graeven. Enstellte Konsulardiptychen, str. 204—221, z 1 ryciną w tekscie. Starożytne dyptychy chrystyanizowano sztucznie w pierwszych wiekach średnich Dłuto cyzelera robiło z konsula Dawida, biskupa i t. p.; pogański napis wydrapywano. Tak odnowiony dyptych nadawał się doskonale na prezent dla duchownego albo od duchownego. Graeven omawia kilka egzemplarzy tego rodzaju znanych i nieznanych, jeden z nich reprodukuje na str. 207.

A. Gercke. Ein Krebsfang, str. 222. Waza neapolitańska, reprodukowana u Welckera Ant. Denkm. III. tabl., 30, 1, nie przedstawia śmierci Odysseja, jak dotychczas sądzono, lecz scenę z życia rybackiego, mianowicie połów raków.

M. Bencker. Ciste mit Perseusdarstellung, str. 223 — 227. Obraz ryty na tej skrzynce bronzowej, znajdującej się w posiadaniu antykwarza Borghi w Rzymie, a odrysowany na str. 224—225, przedstawia z jednej strony bakchiczną scenę, z drugiej znaną przygodę Perzeusza z Meduzą: Meduza upada umierająca, Perzeusz ścigany przez jej siostrę ucieka z głową Meduzy ku stojącemu po prawej stronie Hermesowi.

A. Mau. Ritratti di Livia e di Agrippina minore, str. 228—238, z kilku rycinami w tekscie. Głowa z marmuru w Neapolu nr. 6045, dawniej Agrippiną starszą nazywana, jest portretem Livii. Portretami młodszej Agrippiny są głowy w Neapolu nr. 6190 i w zbiorze Jacobsena w Ny-karlsberg pod Kopenhagą, natomiast nie jest jej portretem głowa w lateraneńskiem muzeum, wzmiankowana w Bernoulli'ego Röm. Ikonographie II, 1 str. 373. Mau porównywa zręcznie neapolitański biust Agrippiny, który przedstawia cesarzową w kwiecie wieku, z biustem kopenhagskim, który ją wyobraża jako starą kobietę z smutną i podejrzliwą miną.

E. Petersen. L'arco di Traiano a Benevento, str. 239—264. Dokładny opis i objaśnienie rzeźb, znajdujących się na łuku tryumfal-

nym w Benewencie, wzniesionym r. 114 po Chr. na cześć Trajana z powodu odnowienia via Appia Szczodre rzeźby, pokrywające ten łuk, który jest niemal wierną kopią łuku Tytusa w Rzymie, odnoszą się po większej części do wypraw Trajana przeciw Decebalusowi dackiemu, stanowią zatem ważne uzupełnienie do płaskorzeźb kolumny Trajana w Rzymie.

Ch. Hülsen. Topographischer Jahresbericht, str. 265—331, z wielu rycinami. Hülsen rozbiera wszystkie odkrycia i pisma z r. 1891, odnoszące się do topografii Rzymu Jest to wzór naukowego sprawozdania, zwięzłego, krytycznego, objaśnionego mnóstwem planów, przekrojów i rycin.

E. Petersen Funde str. 332—338. Są to po większej części rekapitulacye, zaczerpnięte z kroniki wykopalisk, wydawanej przez rząd włoski p. t. Notizie degli scavi. Same wykopaliska nie przyniosły nic ważnego.

Str. 339 protokoły z posiedzeń, zawierające zazwyczaj same tytuły wykładów.

Już z tego przeglądu można powziąć wyobrażenie, jak obfitą czynność rozwija niemiecki instytut archeologiczny na wszystkich polach studyów klasycznych. Wobec niezwykłych odkryć, jakie niemal z rokiem każdym przynosi Hellada, wobec niebywałego zainteresowania się przeszłością Grecyi, której geniusz występuje w coraz żywszem świetle, wobec rozpaczliwych stosunków materyalnych zjednoczonych Włoch, które nie pozwalają przedsięwziąć żadnych poważniejszych wykopalisk, wreszcie wobec ambicyi naukowej Włochów, którzy nawet kosztem nauki chcą się wyzwolić z pod opieki i protekcyi Niemców, gdy tymczasem Nowogrecy chętnie uznają się za małoletnich i uczą się od starszych narodów — wobec tych stosunków nic dziwnego, że punkt ciężkości badań archeologicznych przesunął się do pewnego stopnia na wschód: instytut rzymski stracił dawny swój blask, a oddział ateński stanął na pierwszym planie. Ten stosunek odbija się w zawartości czasopism. Rzymskie komunikaty są staranniej redagowane, ateńskie zaś mają o wiele różnorodniejszą i więcej zajmującą osnowę. W roczniku berlińskim stapiają się greckie i rzymskie studya; jest to dzisiaj niewątpliwie najpierwszy organ archeologiczny, przewyższający francuskie i angielskie czasopisma nieporównaną organizacyą pracy i udatnością reprodukcyi. Wartość poszczególnych studyów jest wprawdzie rozmaita a przedsięwzięcia i dociekania naukowe dotyczą częstokroć szczegółów na pozór nieznacznych lub odległych. Mimoto przyznać należy, że instytut niemiecki — złożony z trzech oddziałów, posiadający pięć organów i ogłaszający mnóstwo wydawnictw zbiorowych lub okolicznościowych — jest dzisiaj tym Herkulesem, na ktorego barkach spoczywa głównie firmament archeologii klasycznej. Nauka zaś archeologii przenika do tego stopnia wszystkie inne dyscypliny starożytne, że nie może być dobrym filologiem, kto nie zna bodaj w głównych zarysach sztuki klasycznej i epigrafiki. Hasło rzucone niegdyś przez Burnoufa: Il n'y a pas de philologie sans philosophie et sans histoire — dzisiaj w powyższym sensie uzupełnić należy. Wskutek tego instytut

niemiecki, lubo zorganizowany w duchu panujących obecnie prądów, samą powagą swoich zasług i rozległością wpływu ma po dziś dzień znaczenie nie tylko narodowe i teoretyczne, lecz także aktualne i ogólnoludzkie.

Kraków. *Piotr Bieńkowski.*

O życiu i pracach Zygmunta Węclewskiego.

„Niema wątpienia, że w gronie przezacnych studyów idealnych jedno z pierwszych miejsc zajmują nauki około klasycznej starożytności, że też im przeważne należy się imię umiejętności humanitarnych, humanizujących. — A należy się wdzięczność i uwielbienie szanownym pracownikom, którzy się tym umiejętnościom oddali wierną służbą, a służbą tem zacniejszą, iż się najczęściej staje jakoby twardym zakonem, wymagającym poświęcenia siebie i wyrzeczenia się korzyści światowych, tak dla tłumu ponętnych.“ Piękne te słowa Kremera mimowoli przychodzą mi na myśl, ilekroć wspomnieniami memi sięgnę do czasów uniwersyteckich i przywiodę na pamięć szlachetną, typową postać polskiego filologa, któremu potomność za pracę usilną dla polskiej nauki i oświaty do szczerej wdzięczności jest obowiązana. Dług wdzięczności spłacić należało nam zwłaszcza, członkom tego młodego towarzystwa, między którymi wielu jest takich, co z prac jego korzystali na ławie szkolnej, co słuchając potem żywego jego słowa czerpali z wykładów jego zachętę do pracy naukowej i wychowawczej. Wyrazem szczerego pietyzmu niech też będzie szkic niniejszy, którego zadaniem jest, na podstawie zapisków i papierów rodzinnych przypomnieć wielbicielom talentu i pracy ś. p. Zygmunta Węclewskiego postać tę szlachetną, godną stanąć w rzędzie zasłużonych w Narodzie.

I.

Urodził się Zygmunt Węclewski 1. maja 1824 r. w Międzyrzeczu, w starożytnem mieście polskiem na pograniczu Brandenburgii. Ojciec Zygmunta, Sylwester, był sekretarzem sądu obwodowego i tłumaczem sądowym, najpierw w Międzyrzeczu, potem w Poznaniu. Był to człowiek staroświeckiej cnoty, powagi i surowości, który pod uniformem urzędnika pruskiego zachował serce bijące gorąco dla spraw Ojczyzny.

Matka Węclewskiego, Tekla z Zakęskich, niewiasta rzadkich przymiotów serca i umysłu, szczęśliwie umiała łączyć zalety dobrej żony i matki z obowiązkami dobrej Polki i obywatelki. „Bywała we wszystkich domach sfer wyższych, bo panie wyżej stojące czyto stanowiskiem swych mężów, czy rodem lub majątkiem, nie uważały sobie za ubliżenie lub poniżenie obcować z żoną małego urzędnika. Dom własny przytem umiała przyozdabiać nietylko wyrobami pilnych rąk swoich, ale prawie z niczego umiejąc wszystko stworzyć. Tak nieznacznym kosztem ubierała siebie samą i dzieci, że aż miło było patrzeć znajomym na tę skrzętną i zaradną niewiastę.«

W tej cichej atmosferze, pełnej patryarchalnej prostoty i niczem niezamąconego szczęścia rodzinnego wychowywał się młody Zygmunt. Rodzice przeniósłszy się z Międzyrzecza do Poznania oddali go do katolickiej szkoły miejskiej, w której rektorem był Reydt, uczyli zaś: Liszkowski, Moczyński, Cichowicz i Jakubowski. Ten ostatni odegrał w życiu Zygmunta rolę Orbiliusa, zwanego *Plagosus*. Razu pewnego z błahej przyczyny uniósłszy się gniewem gwałtownym, tak niemiłosiernie obił chłopca laską, że ten ze strachu i bolu dostawszy na miejscu febry, zaledwie przywlókł się do domu. Niefortunny wychowawca, pan Kalasanty Jakubowski, miał być zresztą wcale poczciwym człowiekiem i śmiesznym wierszokletą, który twory swego ducha własnym wydawał nakładem.

W kilka tygodni po tym wypadku oddali rodzice Zygmunta do ówczesnego polskiego gimnazyum Ś. Maryi Magdaleny. I tu nie poszło wszystko gładko, tym jednak razem już nie bez winy samego ucznia. Sexta i Quinta nie nastręczyły żadnych trudności, ale już w Quarcie począł stygnąć zapał do nauki, wzrastała natomiast chęć do zabaw i figlów z rówieśnikami. Nastąpiły zwykłe w takich razach upomnienia i strofowania rodziców, płacze i obietnice poprawy ze strony malca. Słaba wola nie sprostała najlepszym postanowieniom; uśpiona chwilowo ochota do płatania złych figlów wracała z elementarną uporczywością, dopóki nie sprowadziła niemiłej dla ucznia i rodziców katastrofy. Chłopca wydalono ze szkoły za psotę, wyrządzoną nauczycielowi języka niemieckiego, Rodowiczowi, Niemcowi mimo polskiego nazwiska.

Zmartwiony ojciec w przekonaniu, że syn zupełnie do nauk stracił ochotę, zaprowadził go do jakiegoś majstra ślusarskiego na wrocławską ulicę. Lecz już po kilku godzinach malec uciekł z warsztatu, z wielkim płaczem wróciwszy do domu upadł ojcu do nóg, zaklinając go, by go oddał do innego gimnazyum i przyrzekając, że odtąd żadnej na niego nie usłyszy skargi. Przyrzeczenia tego Zygmunt święcie dotrzymał: od chwili wstąpienia do gimnazyum fryderykowskiego jakby nowy duch wstąpił w młodego chłopca, wzorowym stał się uczniem i przez cały czas pobytu w gimnazyum celował przed innymi pilnością, regularnie postępował z klasy do klasy, był zawsze pierwszym, co rok odbierał nagrodę za dobre postępy w naukach i wzorowe obyczaje.

Gorliwość jego w zadośćczynieniu obowiązkom szkolnym była odtąd przedmiotem podziwu dla wszystkich: chciał nią widocznie wynagrodzić rodzicom dawniej sprawiane przykrości. W szczupłem mieszkaniu rodziców nie znajdując tego spokoju, jakiego wymagały jego studya, przekraczające odtąd o wiele zakres nauk gimnazyalnych, oraz przekonawszy się że długiem w noc przesiadywaniem i zbyt rychłem do pracy wstawaniem pozbawia rodziców potrzebnego im wypoczynku, obraca własny, ciężko lekcyami zapracowany grosz, na wynajęcie osobnej ciupki na poddaszu w tymsamym domu. Stancyjkę tę uważał za sanctuarium, rzadko kogo obcego do niej wpuszczając. Na półkach rozmieścił książki, a przy stoliku stojącym przed niemi całymi dniami i nocami siadywał, czytając lub pisząc. Jak anachoreta jaki chronił się towarzystwa ludzkiego, któreby go oderwać mogło od nauk, odtąd całem sercem umiłowanych Na wykształcenie jego filologiczne wpłynęli profesorowie: Schönborn, Ziegler i dyrektor Wendt. Języka, literatury i dziejów ojczystych uczyli w gimnazyum Józef Łukaszewicz i Libelt; dwom tym mężom w pierwszym rzędzie zawdzięczał Zygmunt głębokie wiadomości w tych przedmiotach i zapał dla nich, jaki go ożywiał do końca życia. Obok prac szkolnych znalazł jeszcze dość czasu, aby się kształcić w muzyce, której udzielał mu organista katedralny, Dembiński. W grze na fortepianie praktycznej doprowadził do znacznej biegłości, a i w teoryi muzyki znaczne uczynił postępy, czego dowodem były wcale udatne kompozycye, w swoim czasie publikowane.

Ostatecznym rezultatem tej wytężonej pracy było chlubne pod każdym względem ukończenie szkół. Świadectwo dojrzałości, wystawione widocznie przez komisyę bardzo wymagającą, określa zalety młodego Węclewskiego w wymownych słowach: „Zuverlässigkeit des Charakters“ — czytamy tam — „empfahl ihn seinen Lehrern und Mitschülern. Auf seine wissenschaftliche Ausbildung hat er, von guten Anlagen unterstützt, einen beharrlichen und planmässigen Fleiss verwendet und mit nie vermisster Pünktlichkeit und Ordnungsliebe in allen seinen Leistungen als Schüler den Anforderungen der Schule entsprochen.“

Na wiosnę r. 1845. udał się Zygmunt do Wrocławia na uniwersytet z zamiarem poświęcenia się tam studyom filologicznym. Rok 1845. jak i następny 1846 nie sprzyjał życiu naukowemu między polską młodzieżą akademicką. Emigracya przygotowywała powstanie, emisaryusze uwijali się między młodzieżą, a unikając oczu policyi, przeważnie po stancyach studentów uniwersytetu przesiadywali, odbywając swe posiedzenia; przez ręce młodzieży szły listy i przesyłki całych stosów książek i broszur. Chociaż mieszkanie Zygmunta było jedną z głównych kwater ówczesnego ruchu, chociaż i on sam tracił dużo czasu na tej usłudze patryotycznej, to jednak zajęcia te nie odwodziły go zbytnio od pracy naukowej. Czas stracony na robotach tajemnych starał się wynagrodzić pracą nocną i regularnie prawie do świtu przesiadywał nad swymi foliałami, senność nocną odpędzając kawą. Nieustanne ślęczenie przy stoliku i trzeźwienie się silnym nar-

kotykiem rozdrażniły jego system nerwowy i stały się źródłem późniejszych chorób i długiego leczenia się.

Pod względem naukowym wynik tej pracy był bardzo pomyślny. Już bowiem 27. października r. 1848 złożył z bardzo dobrym skutkiem egzamin nauczycielski przed komisyą wrocławską i otrzymał *facultas docendi* we wszystkich klasach języków łacińskiego, greckiego i francuskiego. Świadectwo z tego egzaminu poświadcza z naciskiem wielkie oczytanie kandydata w zakresie języka i literatury greckiej i łacińskiej, podnosi gruntową znajomość języka i literatury francuskiej, z uznaniem zaznacza bystrość i gruntowność, jakiej dowody złożył Węclewski w pracach swych piśmiennych. Słabą stronę świadectwa stanowi nota z t. zw. lekcyi próbnej, którą jako charakterystyczną i dla pedagogów ciekawą tu przytaczamy: „In der Probevorlesung über Horatii Carm III, 30. in der Ober-Prima des hiesigen königlichen katholischen Gymnasiums, seinem ersten Lehrversuche, zeigte er vom ersten Anfange bis zu Ende grosse Schüchternheit, welche ebenso wie der Umstand, dass er als Pole oft den passenden deutschen Ausdruck nicht finden konnte, einen guten Ausfall der Lection wesentlich beeinträchtigte, so dass sie in formeller Hinsicht für nicht genügend betrachtet wurde. Demohnerachtet glauben wir, dass der Candidat bei seinen sonstigen, hier nach Verdienst erwogenen Kenntnissen... sich sehr bald zu einem recht brauchbaren Lehrer ausbilden dürfte."

Zawód nauczycielski rozpoczął Węclewski w gimnazyum św. Maryi Magdaleny w Poznaniu, w jesieni r. 1848, i odrazu pozyskał szacunek kolegów i miłość uczniów. Poznano się rychło na jego gruntownych wiadomościach, na prawości i zacności charakteru i oceniać go poczęto wedle zasługi. Postępowanie jego z uczniami nacechowane było uprzejmością i ujmującą dobrocią, z lubością badał ich charaktery, słabostki uwzględniał i zaradzał potrzebom i brakom. W poznańskiem gimnazyum pracował Węclewski do r. 1863. Kilka rozpraw programowych, ułożenie słownika łacińsko-polskiego do użytku gimnazyów, tłómaczenie kilku dramatów greckich i bajek Babryosa były owocem pracy jego literackiej w tym okresie. Prace te zwróciły uwagę na niego władzy naukowej Królestwa Polskiego, kiedy przy otwarciu Szkoły Głównej w Warszawie zaczęto się starać o pozyskanie zdolnych profesorów do nowego zakładu. Rozpoczęto więc z nim układy i przyznano mu oprócz stałej pensyi profesora zwyczajnego i kilku drobniejszych dochodów prawo do emerytury z wliczeniem 14-stu lat służby w państwie pruskiem.

Ojciec i przyjaciele nie radzili mu przyjmować tej służby, wskazując na nietrwałość stosunków w Królestwie Polskiem. Węclewski jednak pragnąc dla swej pracy szerszy zyskać zakres, nie usłuchał tych rad życzliwych i przyjął nominacyę na zwyczajnego profesora filologii klasycznej w Szkole Głównej warszawskiej. W tym też czasie uzyskał w Halli tytuł doktora filozofii na podstawie rygorozum i rozprawy p. t. „De Sophoclis Oedipo rege.« Wkrótce potem udał się do Warszawy i rozpoczął nowy zawód, który obok sławy i zaszczytu miał mu po kilku latach stać się źródłem wielu przykrości i rozczarowań.

Kiedy bowiem 1. sierpnia r. 1869 przemieniono Szkołę Główną warszawską na „Uniwersytet cesarski“ z charakterem wyłącznie rosyjskim, usunięto z posad wielu dotychczasowych profesorów. Do rzędu tych należał Węclewski, choć urzędowe świadectwa przyznają mu zapał do badań naukowych, niezwykły dar nauczania i nieposzlakowaną czystość charakteru.

Zawiedziony w nadziejach, przy braku majątku prywatnego, z liczną rodziną, widząc się blizkim niedostatku, jął się niewdzięcznej, żmudnej pracy literackiej. Zaczął pisywać rozprawy naukowe i literackie, umieszczając je w miesięcznikach i poważniejszych dziennikach, układał i drukował słownik grecki i przygotowywał drugie wydanie łacińskiego. Wszelako dochody z tych prac, choć wymag jących wielkiego nakładu czasu i trudów, były bardzo szczupłe i nie wystarczały nawet na skromne utrzymanie rodziny. Wydawcy i drukarze wyzyskiwali go w niemożliwy sposób: dość powiedzieć, że za drugie wydanie słownika łacińskiego, o połowę zwiększone, dano mu zaledwie 150 rubli i — 50 egzemplarzy słownika, które bezpłatnie między ubo, gich uczniów rozdzielił. Jeżeli do tego dodamy, że wydawcy dyktowali autorowi, ile arkuszy ma liczyć słownik, że w ciągu druku zniewalali go do czynienia zmian i skróceń, ujmę przynoszących dziełu-to będziemy mieli słabe wyobrażenie o smutnych przejściach Węclewskiego w latach 1869—1872.

Trudne swe ze wszech miar położenie opisuje Zygmunt w listach do brata Stanisława, którego zapiskom większą część tych szczegółów zawdzięczamy. „Więc siedzę w domu“ — pisze w liście z d. 13. czerwca 1872 — „bo ja muszę siedzieć, chcąc coś zarobić Śmiech mnie pusty bierze, gdy mówię o zarobku. Oto przed 6. tygodniami oddałem do tych pism rozprawę — żadna jeszcze nie wydrukowana. Układałem się z redaktorami, ale, póki patrzy na cię, obiecuje wszystko, za plecami o wszystkiem zapomina i nie dotrzymuje słowa. Już zacząłem nowe układać rozprawy, kiedym nareszcie po dwóch latach odebrał manuskrypt gramatyki łacińskiej ze Lwowa z krytyką obszerną.“ W dalszym ciągu listu pisze Zygmunt W. bratu swemu o tejże gramatyce i o jej przerobieniu w myśl życzenia Rady szkolnej. Pracy tej jednak nie dokonał.

Mimo ciągłych zawodów i niepowodzeń, mimo pracy wyczerpującej go umysłowo i fizycznie opierał się Węclewski mężnie ostatecznemu zwątpieniu. Religia, przywiązanie do rodziny i niezwykły hart duszy były mu silnym bodźcem do wytrwania w pracy, broniły od zniechęcenia i rozpaczy. Nadeszła wreszcie chwila wyzwolenia: nad wszelkie spodziewanie otrzymał w grudniu r. 1872 wiadomość ze Lwowa, że 27 października tegoż roku Cesarz austryacki podpisał dekret, mianujący go zwyczajnym profesorem filologii klasycznej w uniwersytecie lwowskim. Stało się to zupełnie wbrew wszelkim oczekiwaniom jego i przyjaciół mu życzliwych. Od dłuższego już bowiem czasu, przez cztery prawie lata, łudzono go nadziejami pozyskania profesury w Galicyi, najprzód w Krakowie, później we Lwowie. Przez cały ten czas odbierał najsprzeczniejsze w tej sprawie wiado-

mości, choć właściwie nikt z wpływowych osobistości w Galicyi nie wiedział, jaki sprawa obrót weźmie. Dochodziły go z różnych stron wieści, że ktoś pokątnie przeciw niemu działa, że w zamiarze szkodzenia mu nie wahano się wysłać przestrogę do Wiednia, by człowiekowi zagranicznemu i politycznie skompromitowanemu nie powierzano stanowiska, którego mógłby nadużyć na szkodę Austryi. Denuncyant, nawiasem powiedziawszy Polak, podszył się pod płaszczyk rzekomego patryotyzmu austryackiego, w istocie zaś powodowany niską zawiścią i z obawy, aby tęższy nad niego uczony nie zasiadł na należącej mu się katedrze, zamieniwszy osoby i czyny, którymi Kazimierz Węclewski, brat Zygmunta, słusznie mógł się szczycić, przedstawił je jako zbrodnie polityczne Zygmunta.

Mimo więc przeciwieństw, które zdawały się niemiłościwie znęcać nad człowiekiem niezwykłej pracy i zasługi, prawda wreszcie i sprawiedliwość zwyciężyły. Powołany do Lwowa, idąc za życzliwą radą prof. Małeckiego, Zygmunt Węclewski podążył tam już w grudniu r. 1872., i wygłosił 14. stycznia 1873 pierwszą prelekcyę z katedry wszechnicy lwowskiej. Nastąpił odtąd dla niego najszczęśliwszy okres w życiu. Mając już pewne, acz skromne dochody, starczące nie tylko na przyzwoite utrzymanie i wychowanie dzieci, lecz i na pewne wygody, wolnym będąc od rzemieślniczych prac, dla chleba tylko podejmowanych, swobodnie odtąd mógł dalszej uprawie swych studyów cały swój czas poświęcać[1]). Zapał jego do pracy podniecała szczera ochota uczącej się młodzieży akademickiej, która skazana dotąd na słuchanie pedantycznych wykładów obcych profesorów, zlubością słuchała gruntownych praktycznie ułożonych i w piękną niezwykle formę polską przybranych prelekcyi nowego profesora. W seminaryach i w życiu prywatnem umiał Węclewski z ojcowską życzliwością słuchaczów swoich zachęcić do pracy karcąc uganianie się za błyskotliwą, rzekomą uczonością, zalecając, studyum poważne, gruntowne, którego dewizą: „esse et videri." Sam zakosztowawszy twardego chleba nauczyciela gimnazyalnego, znał i oceniał potrzeby nasze, jak rzadko kto inny, a choć pozornie czasem zdawać się mogło, że się do stosunków tych odnosi zimno i obojętnie, to bystrzejszy obserwator odgadywał szybko, że ta zamknięta na pozór natura kryje w sobie prawdziwe zrozumienie dla pracy cichej i nierozgłośnych poświęceń. Płynęła stąd szczera, ludzka wyrozumiałość dla zmarnowanych talentów lub wykolejonych egzystencyi, trafiających się częściej może w naszym, niż w innych zawodach, wyrozumiałość godna zaiste humanisty-filologa. Na dowód prawdziwości tych słów

[1]) Tak więc spełniło się jedno z najgorętszych życzeń Zygmunta, które w swej łacińskiej autobiografii tak wyraża: „Nam ea vitae condicio mihi pulcherrima et hominis naturae accommodatissima esse videtur, quae litteris dedita, tranquilla et secura, nec cladibus aut malis turbata praeterit; et eum felicissimum esse arbitror, qui, quantum in eo est ingenii, cum illo in eiusmodi studio versetur, unde aliquid commodi in eum ipsum, in patriam popularesque redundare possit".

przytoczę wyjątek z listu, pisanego do brata Stanisława 9. października r. 1877. „Liczne egzamina kandydatów na nauczycieli gimnazyalnych (czytamy tam) wiele zabrały mi czasu. Gdyby to tylko studenci po ukończeniu swych studyów akademickich składali przed komisyą ad hoc wyznaczoną egzamin dla pozyskania świadectwa, iż się kwalifikują na gimnazyalnych nauczycieli, ale nieszczęsny zwyczaj przyjmowania dla braku miejsc etatowych na tymczasowych nauczycieli t. zw suplentów nieegzaminowanych, od których rych ej czy później, czasem po kilku latach dopiero wymaga władza szkolna dostawienia owego świadectwa, przymnaża członkom komisyi egzaminacyjnej pracy i wprawuje ich w najfatalniejsze częstokroć położenie." Do sprawy tej wraca często, mówiąc o niej zawsze z szczerem ubolewaniem, z chęcią gorącą zaradzenia złemu.

W związku z tem szczerem zajmowaniem się sprawami wychowania i nauczania zostaje działalność Węclewskiego w Radzie szkolnej krajowej jako delegata miasta Krakowa przez przeciąg lat trzech od r. 1874 do kwietnia r. 1877., obfita w pracę cichą a skuteczną, jak nie mniej udział w ankiecie zajmującej się reorganizacyą planu lekcyjnego w maju r. 1879 i w komisyi naukowej, istniejącej przy najwyższej naszej magistraturze szkolnej

Mnożyły się więc zaszczyty, a choć obowiązki z niemi połączone nie zawsze odpowiadały upodobaniom ś. p. Zygmunta, wypełniał je z niezwykłą sumiennością i ścisłością sobie właściwą. Tak n. p. wybrany rektorem na r. 1877/8 całą duszą oddaje się prozaicznym. ale pożytecznym sprawom ekonomicznym naszego uniwersytetu.

Zajęcia te nużące nie sprowadzały przerwy w pracy jego naukowej ani akademickiej. Przekłady tragików greckich postępowały zwolna, ale statecznie ku końcowi, w wykładach zaś codziennych znać było, jak zawsze doskonale przygotowany wstępuje na katedrę, że przedmiot, o którym mówi, zna wszechstronnie, że całą literaturę pomocniczą objął zmysłem krytycznym i w obręb badań swoich wcielił. Ilekroć wypadło mu z urzędu wystąpić publicznie, umiał słuchaczów swoich podbić nie tylko treścią swoich mów, ale wdziękiem słowa polskiego, przypominającego najświetniejsze czasy literatury naszej.

Wszelako te występy i te prace obracały się wyłącznie tylko w zakresie zajęć jego jako profesora, uczonego i wychowawcy, — o zajęciu stanowiska na szerszej arenie nie marzył nigdy Węclewski, do życia politycznego nie czuł nigdy pociągu. Gdy go więc r. 1877 przedwyborczy komitet jednogłośnie uchwalił zaprosić do kandydowania o krzesło poselskie w Radzie Państwa z miasta Lwowa, wymówił się stanowczo od tego zaszczytu. „Że Świetny Komitet“ — pisał w odpowiedź poważnym wyborcom m. Lwowa — „zwrócił uwagę na mnie i uznał mnie za godnego zasiadania w Radzie Państwa w Wiedniu i zastępowania tam spraw stolicy kraju, już to samo dla mnie nader rzadkim, ale w największej części niezasłużonym jest zaszczytem.

Wezwaniu jednak tak zaszczytnemu jako człowiek sumienny w żaden sposób zadość uczynić nie mogę i nie powinienem. Nigdy nie zajmowałem się polityką, oddany całkowicie i wyłącznie zawodowi nauczycielskiemu, przekonany jestem, że jako profesor uniwersytetu potrafię nadto z większą korzyścią pracować dla dobra kraju, którego od niedawna dopiero mam zaszczyt być obywatelem, któremu więc cichą tylko pracą za gościnne przyjęcie hołd wdzięczności składać jest moim obowiązkiem".

Cicha ta a skuteczna i w owoce obfita praca trwała jeszcze przez lat dziesięć. Zamącało ją jednak wątłe i z roku na rok psujące się zdrowie. Choroba wątroby, skutek dawnych zmartwień i przykrości, którą niegdyś zwycięzko zwalczała młodość, z nastaniem wieku podeszłego zaczęła przybierać coraz groźniejsze rozmiary. Pijał rokrocznie wodę marienbadzką, spędził kilka feryi w Zakopanem, aby górskiem powietrzem pokrzepić nadwątlone siły, czuł się jednak mimo tych wszystkich usiłowań coraz słabszym. Następujący wypadek przyspieszył katastrofę. Na dzień 14 sierpnia 1887 przypadało całkowite zaćmienie słońca, zaraz po jego wschodzie. Pragnąc widzieć tak niezwykłe zjawisko, ś. p. Zygmunt obudziwszy się wyskoczył natychmiast z łóżka, okno odemknął i wychylił głowę Nic nie zobaczył, bo dzień był dżdżysty, a niebo zasnute gęsto chmurami. Powrócił tedy niebawem do łóżka, gdzie paraliżem tknięty w pół godziny potem życia dokonał. Pochowano go na cmentarzu łyczakowskim. Śmierć jego serdecznym żalem napełniła serca kolegów, uczniów i całego społeczeństwa polskiego, dla którego uszlachetnienia i podniesienia cały swój cichy, pracowity żywot poświęcił. Nad grobem przemówili: imieniem Uniwersytetu lwowskiego prof dr. Ćwikliński, imieniem uczniów autor niniejszego artykułu; mowę prof. Ćwiklińskiego podały niebawem w dosłownem brzmieniu niektóre dzienniki, jak Gazeta Lwowska, Kuryer Poznański i inne.

II.

Spuścizna literacka i naukowa Zygmunta Węclewskiego przedstawia się bardzo obficie i da się podzielić na kilka kategoryi. Są tam prace z zakresu filologii klasycznej, są prace słownikarsko-gramatyczne, przekłady poetów greckich i łacińskich, rozprawy z zakresu historyi, literatury i oświaty polskiej, są wreszcie własne próby poetyckie, w łacińskim i polskim języku, jest w końcu grecki przekład jednego trenu i niedokończony grecki przekład „Odprawy posłów greckich“ Kochanowskiego. Do pierwszego oddziału należą rozprawy:

1. De rebus Epidauriorum — rozprawa umieszczona w programie gimnazyum św. Maryi Magdaleny w Poznaniu za r. 1853/4
2. De Sophoclis Oedipo Rege — diss. inaug., Halis Sax. 1863.
3. Historya literatury greckiej Warsz. 1867.

Znakomitą zasługę zdobył sobie Węclewski pracami słownikarskiemi, mianowicie: ułożeniem słownika łacińsko-polskiego, który pojawił się, w pierwszem wydaniu w Poznaniu r. 1852, w drugiem, znacznie rozszerzonem, w Krakowie r. 1862 i słownika grecko-polskiego, wydanego w Warszawie r. 1869.

Słowników łacińsko-polskich i grecko-polskich nie wiele wykazuje literatura nasza od początku XVII wieku począwszy. Wyborny choć przeładowany „thesaurus" O. Knapskiego wystarczał przez 2 i pół wieku potrzebom uczących się i uczonych; sporządzane z niego wyciągi służyły jako podręczniki w szkołach jezuickich, pijarskich, a nawet w szkołach komisyi edukacyjnej i w gimnazyum Czackiego. Michał Jurkowski, prof. języka greckiego w gimnazyum wołyńskiem za zachętą Czackiego zabrał się do ułożenia języka grecko-polskiego i wydał tom I. do litery K, do str. 1175 i tom II. do str. 768. Wypadki z r. 1830 przerwały tę pożyteczną pracę. Tensam los spotkał przedsięwzięcie, gdy w r. 1862 za staraniem margrabi Wielopolskiego miał Zupański wydać drugą edycyę tego dzieła, uzupełnioną przez Węclewskiego i Wannowskiego; dzieło całe miało objąć 160 ark. druku. Rok 1863 stanął tym razem na przeszkodzie podjętym usiłowaniom. Szkoły okręgu naukowego wileńskiego posługiwały się przez długi czas obszernym słownikiem Bobrowskiego. Bogate cytacye z klasycznych autorów łacińskich przy każdym wyrazie razem z przekładem polskim obok, podobały się bardzo i nauczycielom i uczniom, przyczem nie zwracano uwagi na nieścisłość wyrażeń i liczne błędy rzeczowe i formalne. W r. 1831 wydał prof. Woelke słownik łacińsko-grecko-polski. Zjawiały się i specyalne słowniczki do poszczególnych autorów, ale układane niedołężnie i bez znajomości rzeczy. Wobec tych braków pojawienie się słowników Węclewskiego stanowiło prawdziwą epokę w dziejach nauczania filologii klasycznej w Polsce, zwłaszcza zaś w dzielnicy naszej, gdzie z nastaniem wykładów polskich w szkołach młodzież i nauczyciele z upragnieniem oczekiwali zjawienia się książki, napisanej przez gruntownego zawodowca z dokładnem zrozumieniem potrzeb nauczania. Niesprawiedliwością byłoby, gdybyśmy dziś, po latach 25 chcieli przy ocenianiu słowników Węclewskiego stosować miarę dzisiejszych wymagań nauki i potrzeb szkoły. Dziś, kiedy grono pracowników poważnych na polu filologii klasycznej znacznie się zwiększyło, kiedy i pedagogia i dydaktyka nasza niewątpliwe uczyniły postępy, także i słowniki chcielibyśmy inaczej mieć ułożonymi. Ale w czasach, kiedy podręczniki Węclewskiego powstały, czyniły one zadość wymaganiom nauki i szkoły. Oto co o nich pisze kompetentny sędzia współczesny, prof. Brandowski: „Węclewski korzystał sumiennie z prac nowszych, które się zajmują wyjaśnieniem morfologii, semasiologii i składni łacińskiej. Jak wyłuszczenie języka, tak i opracowanie rzeczy z zakresu życia rzymskiego zaleca się gruntownością, i widać, że autor w sądzie swym za najlepszemi szedł powagami. W krytyce stosuje się Węclewski do rezultatów, które oparte na porównaniu najlepszych

rękopisów, jakie dotąd wykryć zdołano, stały się sprawiedliwie podwaliną teraźniejszych wydań autorów". „Miał to Węclewski na pierwszym względzie, że, jak każda książka szkolna, tak i słownik powinien być wzorem poprawności polszczyzny. Wiedząc, że książka dla ucznia jest powagą, podaje wiernie, trafnie i z duchem naszego języka główne znaczenie wyrazów łacińskich i greckich. Łacinę, którą Niemcy — że tak powiem — ze stanowiska metafizycznego, często w zbyt umiejętnych, a więc nieco ciemnych oddają wyrazach, wyłożył Węclewski po polsku jasno i zrozumiale, bacząc na szczebel umysłowy uczniów, dla których słownik swój przeznaczył".

O przekładach Węclewskiego więcej może mówiono, niż pisano. Ta też okoliczność jest powodem, dla którego przekłady te u ogółu nie znalazły tego uznania, na jakie w całej pełni zasługują. Jest to smutną właściwością naszą, że zbyt pochopnie ferujemy wyroki, potępiające częstokroć pracę lat wielu bez przytoczenia dowodów, bez zbadania dodatnich stron rzeczy ocenianej. Nie tu miejsce ani pora do rehabilitacyi Węclewskiego jako tłómacza: mamy jednak niepłonną nadzieję, że w przyszłości niedalekiej znajdzie się ktoś, kto zająwszy się monografią przekładów polskich z języków klasycznych, wyznaczy mu w tym dziale literatury naszej poczesne miejsce.

Do przekładów ogłoszonych drukiem należą:

1. Tragedye Eschylosa. Poznań 1873. str. 430.
2. Tragedye Sofoklesa. Poznań 1875. str. 589.
3. Tragedye Eurypidesa. Poznań 1880—2. 3 części.
4. Babryosa Ezopowe bajki. Poznań 1861.
5. Komedya Arystofanesa Eirene. 1865.

Por. także rozprawę: Choephoris ex Graeco translatis de studio, quod proximis quatuor superioribus saeculis in Graecis legendis consumpserunt Poloni et de tragoediis in linguam polonicam conversis brevissimam disputatiunculam praemisit. Progr. gimn. św. Maryi Magdaleny w Pozn. za r. szkol. 1856|7.

W rękopisach nadto pozostały bardzo udatne przekłady satyr i listów Horacego, elegii Tybulla, Terencyusza Phormio i Plauta Junak i Bliźniacy, urywki z wybornego przekładu roczników Tacyta i historyi Tucydydesa, a nawet z pieśni Schillera i Goethe'go [1]).

[1]) Próbował wreszcie sił swych Węclewski i w utworach dramatycznych polskich, bądź oryginalnych, bądź tłómaczonych. W rękopisach zostały: 1) „Trzpiot z dobrem sercem znajdzie przebaczenie". Obrazek dramat. z francuskiego. 2) „Dziwak: albo jak sobie kto pościeli tak się wyśpi". (Przysłowie dramatyczne). 3) „Iskra", fraszka dramatyczna z francuskiego.

Za jeden z najważniejszych obowiązków ciążących na profesorze i uczonym Polaku uważał Węclewski pracę około rzeczy polskich. Wybrany 7. lipca 1874 czynnym członkiem krakowskiej Akademii Umiejętności, należał zawsze do najgorliwszych jej pracowników: pilnie uczęszczał na jej posiedzenia, w pamiętnikach jej pożyteczne i sumienne zamieszczał prace. Do prac z zakresu historyi, literatury i oświaty w Polsce, pomieszczanych bądź w rocznikach Akademii, bądź w innych pismach literackich i naukowych należą:

1. Życie domowe Stanisława Chwalczewskiego, w spisie wykładów w Szkole Głównej w Warsz. w letn. półr. r. 1863/4. Warsz. 1864.

2. Wiadomość o życiu, pismach, wydaniach i przekładach Klemensa Janickiego. Warsz. 1869. (Odbitka z bibl. Warsz.) [1]).

3. Wiadomość o życiu i pismach Gotfryda Ernesta Grodka. Krak. 1876.

4. Kronika książąt polskich w Mon. Pol. hist. t. III. str. 432—578.

5. Adam Schroeter, poeta uwieńczony (w Przew. nauk. liter.).

6. Andrzej Schoeneus, rektor Akad. krak. (w Przew. n. i liter.).

7. O poezyach Andrzeja Krzyckiego. (Pam. Akad. Um. r. 1874).

8. Pamiętniki Jana Chryzostoma Paska z wstępem, spisem osób, miejscowości i główniejszych wypadków. Lwów 1877.

W Poznaniu, Warszawie i Lwowie chętnie widywano Węclewskiego na estradzie odczytowej: obfita treść, zacna myśl przewodnia, niezwykle czysty i piękny język zjednywały mu wszędzie szczere uznanie słuchaczów. Tą drogą powstało wiele cennych popularnych szkiców i rozpraw, pomieszczanych w warszawskich, lwowskich i krakowskich pismach peryodycznych. Zaliczyć tu wypadnie prace: o niewiastach w starożytnej Grecyi, [2]) o literaturze greckiej, o sztuce greckiej i chrześcijańskiej, o tragedyi greckiej, o Rzymiance starożytnej, o sztuce rzymskiej, o komedyi rzymskiej, biografie Wolframa i Berwińskiego i t. p.

Pomiędzy pozostałymi papierami pozostało 9 wierszyków łacińskich, wcale zgrabną łaciną pisanych; ośm pierwszych pochodzi z r. 1852 t. j. z czasów po śmierci pierwszej żony. Ożenił się był bowiem ś. p. Węclewski pierwszy raz r. 1851 z panną Sławską z Komornik pod Poznaniem, ale przeżył z nią tylko rok jeden, umarła mu w pierwszych dniach września r. 1852 wraz z córeczką dwutygodniową na

---

[1]) Tasama rozprawa wyszła pierwotnie po łacinie p. t.: Disputatio de Clementis Ianicii scriptis et editionibus nonnullisque locis emendatis carmen peregrini advenae cuiusdam in laudem Ianicii compositum. Varsaviae 1864 (Index lectionum in univ litter. Varsaviensi per ann. 1864—65 a d. XV. mens. Octobbr. habitarum et habendarum.

[2]) Rzecz czytana na posiedz publ. w Warszawie 4. kwietnia r. 1865 str. 42.

cholerę. Stąd w pieśniach tych nastrój smutny, pełen prawdziwej, głębokiej tęsknoty po stracie małżonki. Oto jedna z nich, najkrótsza, ale i najładniejsza:

„Semper. qualis eras, dum mihi vix eras,
Talem corde meo te foveo pio
O carissima semper mihi erit tua
Ad mortis faciem dies!

Mowy starych Rzymian, którą władał po mistrzowsku, używał Węclewski przy wielu okolicznościach, on układał adresy łacińskie, wysyłane przez senat uniwersytecki do Papieża. Cesarza i Jego małżonki, na otwarcie nowego gmachu sejmowego, na jubileusz Kraszewskiego i t. d. Z wierszy jego łacińskich jeden tylko był drukowany, na uroczystość poświęcenia nowego gmachu gimnazyum św. Maryi Magdaleny r. 1858, obejmujący 20 strof safickich. Najlepszym zaś z niedrukowanych wierszy łacińskich okolicznościowych jest wiersz napisany na imieniny brata Stanisława r. 1865, w którym pociesza go po stracie żony, zachęcając, by porzuciwszy żal, dalej pracował w obranym kierunku i zabrał się do pracy nad Kochanowskim i Maryckim [1]).

Wszystkie swe prelekcye opracowywał Węclewski pisemnie z wielką pilnością: całe stosy ich po nim zostały. „Bóg daj" — pisze o nich brat Stanisław — „aby mrówczą skrzętnością zebrane i w nich ukryte skarby wiedzy i spostrzeżeń dostały się do rąk sumiennych, któreby potrafiły z nich korzystać i nie pozwoliły im zaginąć i do pośmiertnej sławy Zygmunta się przyczyniły".

My z naszej strony do tych serdecznych słów brata dodalibyśmy życzenie, aby przyjazne losy darzyły społeczeństwo nasze jak najczęściej

---

1) Stanisław Węclewski ur. w Międzyrzeczu d. 10. listopada 1820 r. Studya gimnazyalne odbywał w gimnazyum św. Maryi Magdaleny w Poznaniu, uniwersyteckie w Bonn, Berlinie i Wrocławiu. Zaskoczony wypadkami z r. 1846 i 1848, więziony był dłuższy czas w cytadeli poznańskiej. W marcu r. 1849 złożył we Wrocławiu egzamin pro facultate docendi i rozpoczął zawód nauczycielski w gimnazyum Maryi Magdaleny w Poznaniu, skąd powołano go dla wykładu języków starożytnych oraz literatury niemieckiej i francuskiej do Chełmna w Prusach Zachodnich. R. 1874 przeniesiono go w charakterze starszego profesora do Chojnic. W czynnej służbie pozostawał do r. 1886, poczem zamieszkał we Wrocławiu. gdzie zmarł d. 4. kwietnia r 1893.

Z rozpraw Stanisława, umieszczonych w programach gimnazyalnych, bądź wydawanych osobno, wymieniamy:

1. De Polonorum cultu et humanitate XVI. et ineunte XVII. saeculo exteris testibus et arbitris advocatis. Progr. gim. Chełm. r. 1858/9.
2. Über d polnische Lautsystem. Tamże r. 1852/3.
3. Simon Maritius. Ein Beitrag zur Culturg. Polens. tamże r. 1867.
4. Klonowicza Flis, t. j. spuszczanie statków Wisłą i innemi rzekami do niej przypadającemi, wydał... Chełm. 1862. str. XVI. 116.
5. Sielanki Szymonowicza i kilku innych pism polskich wyjątki wydał... Chełmno 1864.
6. „De Platonis Euthyphrone" w Chojnicach r. (?).

nężami, którzyby równie jak Zygmunt Węclewski miłowali naukę, ównie jak on usilnie i skutecznie pracowali dla sławy i pożytku iteratury ojczystej!

Zygmunta Węclewskiego

Przekład Tybulla Elegii 5-tej księgi I-ej [1]).

Hardy mawiałem: rozbrat obojętnie zniosę,
A ot, zabrakło duszy mocy zachwalonej.
Miotam się jak bąk, biczem gnany po równinie,
Gdy zwinny chłopiec biegle go w koło opędza.
Pal i dręcz nieczułego, by nadal ochoty
Do chełpy nie miał; język ouzdaj zuchwały.
Nie oszczędź mnie! na sojusz tajemniczego łona
Błagam cię! na Wenerę i ust ścisłe związki!
Oto ja, gdy cię niemoc smutna z nóg zwaliła,
Jak wiesz, modłami ciebie wyrwałem z rąk śmierci.
Ja okadzałem w koło siarką cię czyszczącą,
Gdy rym czarowny stara wiedźma odspiewała.
Jam oto dbał, by straszne sny ci nie szkodziły,
Trzykroć razową mąką świętą odwracane.
Ja zakryty wełnianką, z rozpuszczoną szatą
W ciszy nocnej dziewięćkroć Trywii ślubowałem.
Wszystkom spełnił — a teraz miłości zażywa
Drugi, z moich modłów korzysta szczęśliwiec.
O! gdybyś wyzdrowiała! jak szczęśliwe życie
Roiłem w głowie głupiej! — lecz Bóg nie dopuścił.
Uprawiać będę rolę a pilnować plonu
Będzie Delia przytomna tam, gdy się wymłaca
Wśród skwaru słonecznego siew na bojewisku;
Albo zachowa w pełnych sądkach mi jagody
I moszcz biały przez szybkie nogi wytłóczony.
Nawyknie liczyć bydło, nawyknie na łonie
Drogiej pani pacholę igrać szczebiotliwe,
Ona da za winozbiór winogron, za żniwa
Kłosów, za trzody ucztę bogu wsi w ofierze.
Ona wszystkiem zarządzi, o wszystko dbać będzie
I chętnie sam nic w domu znaczyć nie chcę.
Tam przyjedzie Messala mój i sama Delia
Owoce słodkie zerwie mu z drzew wybornych

[1]) Przekład ten, dotychczas niedrukowany, wyjęliśmy za zezwoleniem Rodziny Tłómacza z pozostałych papierów.

I czcząc dzielnego męża ugości go skrzętnie,
Jemu zgotuje ucztę i sama da na stół.
Ot co roiłem sobie, a teraz nadzieje
Rozwiał Eurus i Notus po wonnej Armenii.
Często winem rozprószyć troski próbowałem,
Lecz ból w łzy wino wszystko zaraz mi zamieniał.
Często inną w objęciach miałem; lecz gdym zażyć
Już miał rozkoszy, Wenus przywiodła na pamięć
Kochankę i uciekła. Wtedy urzeczonym
Odchodząc mnie kobieta nazwie, że hańbą,
Rzecze, że sztuk urzecznych świadoma ma pani,
Wżdy słowem nie urzeka; krasą. złotym włosem.
Ramion delikatnością czaruje kochanka.
Taką była Nereja córka, Tetis. kiedy
Na okiełznanej rybie, w błękitnem odzieniu
Niegdyś do Hemońskiego płynęła Peleja.
To szkodziło mi; przyszedł do niej bogacz z trzosem,
Przybiegła na zgubę moją przebiegła rajfurka.
Niech mięso ta surowe jada i obmierzłe
Puhary pełne żółci chłonie krwawą gębą,
Niech w koło niej latają wciąż dusze, co los swój
Opłakują, a z dachu puhacz straszny huczy!
Niech z głodu wściekła trawy szuka na mogiłach
I kości, których wilcy srodzy nie dogryźli!
Niech bieży z nagiem łonem i wyje po miastach,
Z rozdrożów niech ją ściga psów zajadłych zgraja.
Tak stanie się: bóg znak dał. Miłość opiekunów
Ma i srodze Wenera karze wiarołomnych.
Więc ty rajfurki chciwej nauk jak najprędzej
Zaniechaj: złoto snadnie zawsze miłość zdepce
Biedny zawsze ci służyć gotów, biedny pierwszy
Odwiedzi i od boku na krok nie odstąpi.
Wiernym ci towarzyszem będzie w ciżbie zbitej,
Biedny wesprze twe ramię, drogę utoruje,
Ukradkiem do ukrytych druhów cię zawiedzie,
Biedny i sam obówie ze śnieżnych nóg zdejmie.
Ha! darmo spiewam. Słowa wrót nie zmiękczą ani
Otworzą; trzeba pukać mając w garści złoto.
Lecz ty, coś w łaskach teraz, lękaj się mej doli,
Bo szczęście płoche toczy się na szybkiem kole.
Nie darmo już ktoś teraz u drzwi pilnie stoi
I często to w dal śledząc patrzy, to się kryje,
I udaje, że mija dom, a wnet znów wraca
Sam i przed drzwiami właśnie wciąż w głos pochrząkuje.
Bóg wie, co skryta miłość knuje. Póki wolno,
Używaj, jeszcze łódź twa gładkie pruje wody!

Treść zeszytu:

Zeszyt II-gi tomu I-go,

zawierający szereg recenzyi i zapiski literackie tudzież sprawozdania z czynności Towarzystwa, wreszcie polską bibliografię dzieł i rozpraw z zakresu filologii staroklasycznej i polskiej literatury humanistycznej za lata 1891—1893 jest już w druku i pojawi się w miesiącu grudniu b. r.

Kupować można tylko rocznik cały, złożony z 2 zeszytów, za cenę 3 zł. w. a. czyli 6 mar. niem.

Członkowie Towarzystwa filologicznego, którzy opłacili wkładkę roczną za r. 1894, otrzymają obydwa zeszyty I rocznika bezpłatnie. Wkładki Członków przyjmuje skarbnik Towarzystwa prof. Hoszowski, Lwów, ul. Grottgera l. 10.

Adres Redakcyi: Dr. Ludwik Ćwikliński, Lwów, ul. Mickiewicza l. 10.

	DATE DUE		